

SPRÅK *nytt*

UTGITT AV NORSK SPRÅKRÅD

33. årgang 1-2/2005

Ekstrablad

til

Dagbladet.

Kristiania, 7de Juni 1905.

Stortinget idag.

Regjeringen overtar Styret.

Unionen erklæret opløst.

En Prins af Husel Bernadotte ønskes til Konge.

De i Aften afholdte Stortinget i Oslo. Stortinget har i Aften afholdt et ekstraordinært Storting, som er det første af sin Art, som er afholdt i Oslo, og som har til Formål at behandle den af Kongen indsendte Brev til Stortinget.

Stortinget har i Aften afholdt et ekstraordinært Storting, som er det første af sin Art, som er afholdt i Oslo, og som har til Formål at behandle den af Kongen indsendte Brev til Stortinget.

Stortinget har i Aften afholdt et ekstraordinært Storting, som er det første af sin Art, som er afholdt i Oslo, og som har til Formål at behandle den af Kongen indsendte Brev til Stortinget.

Stortinget har i Aften afholdt et ekstraordinært Storting, som er det første af sin Art, som er afholdt i Oslo, og som har til Formål at behandle den af Kongen indsendte Brev til Stortinget.

Stortinget har i Aften afholdt et ekstraordinært Storting, som er det første af sin Art, som er afholdt i Oslo, og som har til Formål at behandle den af Kongen indsendte Brev til Stortinget.

Stortinget har i Aften afholdt et ekstraordinært Storting, som er det første af sin Art, som er afholdt i Oslo, og som har til Formål at behandle den af Kongen indsendte Brev til Stortinget.

Stortinget har i Aften afholdt et ekstraordinært Storting, som er det første af sin Art, som er afholdt i Oslo, og som har til Formål at behandle den af Kongen indsendte Brev til Stortinget.

Stortinget har i Aften afholdt et ekstraordinært Storting, som er det første af sin Art, som er afholdt i Oslo, og som har til Formål at behandle den af Kongen indsendte Brev til Stortinget.

1905–2005

har vore eit utruleg hundreår. Me markerer og feirar unionsoppløysinga, og gjer det fordi den 7. juni og alt som følgde etter det året, var store hendingar.

Men som vanleg med oss menneske har me lett for å bli ståande fast i nokre få forestellingar og så gløyma resten. For i røynda er det i resten av det som skjedd i åra rundt 1905, at me finn den verkelege dramatikken. Sjølv sagt var unionsoppløysinga historisk viktig, men utover det politiske påverka ho utviklinga monaleg mindre enn andre meir upåakta hendingar. Til dømes var utbygginga av fossefalla og den nye industrialiseringa mykje viktigare for det nye Noreg på 1900-talet enn unionsoppløysinga. Innføringa av sidemålsstilen i 1907 påverkar norsk skulekvardag den dag i dag – på godt og vondt.

Skal me skriva nokre linjer om dei store omveltingane i samfunnet vårt frå 1905 til 2005, blir våre stikkord tre – industrialisering, folkeflytting, språkutvikling. I 1905 var landet framleis totalt dominert av primærnæringane, i dag er det mindre enn 10 % som er sysselsette der. I 1905 var det eit folketal på om lag 2,3 millionar – i 2005 er folketallet 4,6 millionar. Ei dubling på hundre år! Men aller mest dramatisk har balansen mellom by og land vorte skipla. I 1905 budde meir enn to av tre nordmenn på landet. I 2005 er det meir enn to av tre nordmenn som bur i by. I 1905 var vårt land, saman med Irland, det fattigaste landet i Europa. No, hundre år seinare, er me det rikaste. Det er ingen spøk, det heller, for det skal god rygg til for å bera gode dagar, sa besten. Og endeleg – i 1905 var det dominerande offisielle skriftspråket dansk. Min bestefar, som gjekk for presten i indre Sogn på slutten av 1800-talet, hadde dansk katekisme. Naturlegvis.

Sidan den tid har vår offentlege språkpolitikk gjeve oss to norske skriftvarianter, der fleirtalsvarianten bokmålet (riksmålet) i røynda har ein kortare tradisjon enn mindretalsvarianten nynorsken (landsmålet).

Sanneleg har omveltingane hatt dimensjonar. Difor meiner me det er rett å fylla dette nummeret av Språknytt med artiklar som tek opp ymse språklege aspekt i tida rundt 1905.

I det symbolmetta året 2005 er òg Språkrådet i ferd med å skifta ham. Etter Norsk språknemnd (1952–1971) og Norsk språkråd (1972–2004) er det no tredje generasjon språkgorgan som tek form. Styre og direktør (utpeika av departementet) kom på plass i 2004. Dei tilsette i sekretariatet skal halda fram i stillingane som før, Språknytt skal halda fram som før, men det eksterne rådet (med sine 38 medlemmer) vart lagt ned ved årsskiftet. Kva som kjem i staden for rådsforsamlinga, er det i skrivande stund ikkje gjort endeleg vedtak om. Alt tyder likevel på at spørsmålet om ny eksternt organisering blir avklara i 2005, slik at det nye språkgorganet er ferdig etablert ved komande årsskifte.

Parallelt med det organisatoriske hamskiftet skjer det ei språkpolitisk nyorientering. Professor Gjert Kristoffersen (Universitetet i Bergen) har fått ansvaret for å leia ei gruppe som skal skriva eit språkpolitisk dokument. Dei skal levera si innstilling i september i år. Det er ingen løyndom at hovudsaka i den utgreiingsprosessen dreiar seg om strategisk tenking for å ta vare på norsken som fullverdig språk i framtida. Det er det språkpolitikken på totusentalet må dreia seg om.

Sylfest Jomheim

INNHALD 1–2/2005

1	Fornamn i 1905	38	Stoda for nynorsken og målrørsla i 1905
7	Frå amt til fylke	43	Samisk og kvensk i Noreg etter 1905
14	Norsk avisspråk for hundre år sia	48	Bibelen i 1905 – status og bakgrunn
21	Ordbokssituasjonen omkring 1905	53	Arne Garborg om 1905
26	Importerte ord i 1905	55	Tilsvar til Ruth Vatvedt Fjeld
30	Språkvitskapleg arbeid med norsk i 1905 og tidlegare	57	Band V av Norsk Ordbok
36	Riksmålsbevegelsen rundt 1905	60	Nei til valgfritt sidemål
		62	Du spør – vi svarer

Fornamn i 1905

GULBRAND ALHAUG

DEN NASJONALE GLØDEN var som kjent sterk i 1905. Kan denne nasjonale begeistringa også avlesast i dei namna som nordmenn gav barna sine i 1905? Var det særlig norske namn som var på moten i 1905? Dette vil eg gjøra nærmare greie for i denne artikkelen. Ettersom det i år er 100 år sidan unionen med Sverige vart oppløyst, fell det også naturleg å samanlikne dei vanligaste fornamna i Noreg og Sverige. I kva grad kan det påvisast særtrekk når fornamna i desse landa blir kontrastert?

Sterk nasjonal namnetrend i 1905

Under nasjonsbygginga på 1800-talet var det fleire nordmenn som ivra for at nordmenn burde bruke norske fornamn i staden for utanlandske. Ein av dei ivrigaste var Ivar Aasen. At han ikkje likte at utanlandske namn dominerte i delar av Noreg, kjem tydelig fram i dette sitatet frå *Norsk Navnebog*, som han gav ut i 1878: «Nu derimod have fremmede Navneformer og Navnestumper i nogle Bygder faaet en saadan Overvægt, at det næsten seer ud, som om et andet Folkeslag havde indtaget Landet og underkuet hele den gamle Slægt.»

I namneboka si bruker Aasen termen *norske namn*, og dette er fullt forståelig under nasjonsbygginga i siste halvdel av 1800-talet. Men i denne

artikkelen vil eg i staden bruke termen *nordiske namn*, og grunnen til det er at mange av dei «norske» namna er svært gamle og vart tekne i bruk før vikingtida. Når ein er så langt tilbake, kan det vera vanskelig å veta om eit namn fyrst vart teki i bruk i Noreg, Sverige eller Danmark. I eit slikt historisk perspektiv høver det betre å tala om *nordiske namn*.

Som materiale har eg brukt dei vanligaste namna på dei som vart fødd i 1905 (100 jentenamn og 100 gutenamn). I nokre tilfelle har vi stavevariantar av same namn, t.d. *Ester* og *Esther*, og slike variantar – og frekvensane for dei – er slått saman. Dermed vart talet på ulike namn redusert til 93 jentenamn og 91 gutenamn. I denne artikkelen vil eg stort sett avgrense meg til dei 30 vanligaste namna (sjå tab. 1 og 2), men i sjeldne tilfelle vil eg også trekke inn namn som kjem lenger ned på ranglista enn 30. plass. I det materialet som rådgivar Jørgen Ouren i Statistisk sentralbyrå velvillig har gitt meg, inngår det ikkje frekvensopplysingar om namn i 2. eller 3. posisjon, t.d. *Marie* i *Anne Marie*, og *Karoline* i *Hanne Elise Karoline*. Frekvensen for *Marie* inkluderer altså dei som enten har *Marie* som det einaste namnet eller som det fyrste av fleire namn, t.d. *Marie Beate*.

Det mest iaugefallande ved namnemoten i 1905 er at nordmenn var mye meir nasjonale i namnevegen da enn nå. Såleis har 20 av dei 30 mest frekvente gutenamna nordisk opphav: *Ole, Karl, Olav, Einar, Harald, Arne, Olaf, Sverre, Erling, Alf, Sigurd, Trygve, Håkon, Gunnar, Bjarne, Reidar, Rolf, Knut, Leif, Ivar*. (I opprekninga her – og rett nedafor – kjem dei mest populære namna fyrst.) Også dei nordiske jentenamna var populære – med desse 17 blant dei 30 vanligaste: *Astrid, Borg-hild, Gudrun, Ingeborg, Solveig, Signe, Sigrid, Ragnhild, Ingrid, Aslaug, Hjørdis, Dagny, Helga, Inga, Ragna, Gunvor*. I tillegg kjem det nokre namn som folk flest ser på som «norske», sjølv om dei egentlig har utanlandsk opphav. Men det er mange hundre år sidan vi fekk dei inn i Norden, og her vart dei tilpassa lydssystemet i norsk, svensk og dansk. I tab. 1 og 2 gjeld dette bl.a. *Nils* (av *Nikolaos*), *Lars* (av *Laurentius*), *Jon* (av *Johannes*), *Margit* (av *Margareta*) og *Karen* (av *Katrine*). Når vi plasserer slike justerte namn som *Nils* og *Margit* saman med dei som opphavlig er nordiske, står vi att med svært få utanlandske namn i tab. 1 og 2, t.d. dei bibelske *Johannes, Ester, Marta* og *Rut*.

Ein del av dei opphavlig nordiske namna inngår i den namnemoten som den svenske personnamngranskaren Roland Otterbjørk har kalla *den nordiske namnerenessansen*. Dette er namn som på 1800-talet vart henta fram att frå norrøn litteratur, bl.a. Snorre og islendingesoger, t.d. *Sigurd, Harald, Sverre, Ragnhild, Gudrun* og *Helga*. For Noreg sin del reknar ein med at den nordiske namnerenessansen for alvor fekk vind i segla omkring 1860. Også forfattar-

ane bidrog til denne renessansen. Såleis brukte Ibsen og Bjørnson namn som *Dagny, Hjørdis* og *Bergljot* i den tidlige diktinga si (skodespelet *Hærmændene paa Helgeland* av Ibsen og diktet *Bergljot* av Bjørnson). Dei foreldra som tok i bruk «renessansenamna» frå ca. 1860, hørte til den sosiale eliten, men mot slutten av 1800-talet kan vi registrere at namn som *Hjørdis* og *Dagny* er mest brukt i lågare sosiale lag, bl.a. i Kristiania. I denne samanhengen kan vi forresten leggja merke til eit meir allment motetrek: Når overklassa oppdaga at eit motefenomen hadde sige ned i lågare sosiale lag, ville dei fjerne seg frå arbeidarklassa ved å finne på noko nytt, t.d. ved å ta i bruk meir «eksklusive» namn.

Det er mye som tyder på at forfattarane hadde større innverknad på namngivinga på 1800-talet enn i dag. Eg har ovafor nemnt *Dagny, Hjørdis* og *Bergljot* frå den nasjonalromantiske epoken i norsk litteratur. Litt seinare vart foreldra inspirert til å ta i bruk andre namn frå litteraturen. Dette gjeld t.d. det innlånte namnet *Agnes* frå *Brand* (nr. 20 i tab. 1) og dei nordiske *Solveig* og *Ingrid* frå *Peer Gynt* (nr. 11 og 17). Dei to siste er forresten «eksportert» til mange andre land (*Ingrid* med god drahjelp av Ingrid Bergman på 1900-talet). Mens vi i dag allment er sterkt påverka av anglo-amerikansk kultur, finn vi berre eitt engelsk namn på topplistene i 1905, *Jenny* (nr. 10). Men det var ikkje direkte engelsk påverknad som låg til grunn for populariteten til *Jenny*. Det var nok den svenske «nattergalen», songarinna Jenny Lind (1820–87), som gjorde dette namnet så populært i Noreg.

Den nasjonale namnebølgja kulminerte ikkje i 1905, for om vi studerer namnekurver for dei nordiske namna i tab. 1 og 2, kan vi registrere at dei aller fleste held fram med å stige i popularitet etter 1905. Derimot går dei fleste innlante namna i desse tabellane nedover, og denne nedgangen begynte før 1905, t.d. *Anna, Kristine, Olga, Jenny – Johannes, Johan, Hans, Martin*. Dette gjeld også nokre innlante namn som for lenge sidan vart justert på nordisk grunn, t.d. *Nils* og *Peder*. Når er vi så på toppen av den nasjonale bølgja? Om vi med dette meiner når flest nordmenn får nordiske namn, viser det seg at den nasjonale bølgja kulminerer noko tidligare for kvinnenamna (i mellomkrigstida) enn for mannsnamna (litt etter 1950). Heilt allment endrar namnemotane seg raskare for kvinnenamna enn for mannsnamna, og dei nordiske namna følgjer dermed dette mønsteret.

I 1905 og i dag

Vi har ovafor sett at dei nordiske namna dominerte på topplistene i 1905. Derimot må vi leite med lys og lykte etter slike namn på dagens topplister. Som samanlikningsgrunnlag har eg brukt dei 30 vanligaste namna i 2003 og 2004. (For desse to åra har eg lagt til grunn ei samanslått liste, éi for jentenamn og éi for gutenamn.) Blant dei 30 vanligaste jentenamna finn vi berre *Ingrid, Tuva* og *Vilde* som har udiskutabelt nordisk opphav. Og like dårleg stelt er det med gutenamna – med desse tre namna: *Eirik, Ole* og *Sondre*. Av plassomsyn kan eg ikkje her presentere dei 30 vanligaste namna i 2003 og 2004, men interesserte kan finne dei

på heimesida til Statistisk sentralbyrå (www.ssb.no).

Det mest iaugefallande ved toppnamna av i dag er dei mange utanlandske namna. Ser ein nærmare på dei vanligaste gutenamna, kunne ein tru at det går ei religiøs vekkingsbølgje over landet. Såleis finn vi desse seks bibelske namna blant dei ni vanligaste (her i popularitetsrekkefølge): *Mat(h)ias, Markus/Marcus, Andreas, Jonas, Tobias, Daniel*. I tillegg kjem *Kristian/Christian* (plass nr. 4), som er språklig relatert til *Kristus*. Ut frå dette kunne ein tru at kyrkjene var stappfulle under søndagsgudstenesta, men det er jo ikkje tilfellet. For Noreg sin del kan nok det sterke innslaget av bibelske namn snarare tolkast som at vi følgjer ein internasjonal trend, for i ein del andre land, t.d. Storbritannia, USA og Tyskland, har kyrkjelige namn vori populære på slutten av 1900-talet. Viss norske foreldre hadde teki slike namn direkte frå Bibelen, ville dei berre ha brukt stavemåtar som *Markus* og *Jakob* og ikkje dei meir internasjonale *Marcus* og *Jacob*. (Dei to siste er i dag nesten like mye brukt som dei «norske» stavemåtane.)

Den danske namneforskeren Eva Villarsen Meldgaard har peikt på at dagens danske foreldre ofte lèt barna få namn som var populære blant oldeforeldra eller generasjonen før. Da vil det gjerne ha gått om lag 100 år sidan namna sist var populære. Stemmer så dette på materialet vårt frå 1905 og 2003–04? Berre i liten grad, for vi finn få namn som står på begge listene over dei 30 vanligaste namna: *Anna, Ingrid, Marie – Ole, Martin, Oskar/Oscar* og *Kristian/Christian*. Og her kan

populariteten vera nokså ulik på dei to listene. Såleis ligg *Ole* på 1. plass i 1905, men må ta til takke med 25. plass i dag.

Ein annan forskjell mellom namna i 1905 og i dag er at foreldra i 1905 i større grad flokka seg om dei mest populære namna. Såleis var det da så mange som 4,3 % av jentene som fekk det vanligaste namnet, *Anna*. I 2003–04 var det *Emma* som tronte på toppen, men dette namnet var det einaste som kom over 2 %. Derimot var det i 1905 heile sju jentenamn som låg over 2 %: *Anna, Astrid, Borghild, Gudrun, Ingeborg, Margit* og *Marie*. Og den same tendensen kan vi konstatere for gutenamna: I 2003–04 var det ikkje eit einaste namn som kom over 2 %, mens dei åtte namna *Ole, Johan, Karl, Olav, Hans, Einar, Harald* og *Arne* hadde meir enn 2 % i 1905.

Meir nasjonale enn svenskane

Ettersom vi i år markerer at det er 100 år sidan unionsoppløysinga, kan det høve å gjøra greie for nokre forskjellar mellom fornamna i Noreg og Sverige. Om dette emnet har eg skrivi meir detaljert i ein artikkel som snart kjem ut i ein kongressrapport. Her vil eg konsentrere meg om nokre hovudtrekk. Som materiale har eg brukt dei 200 vanligaste namna (for kvart kjønn) på nordmenn og svenskar som levde i 1998. Tyngdepunktet vil dermed ligga på dei som er fødd i siste halvdel av 1900-talet. Eg vil her leggja særlig vekt på dei namna som skil seg ut som spesielle for kvart land. Slike spesielle namn har eg i andre samanhengar kalla *markørnamn*. Dette er namn som er brukt mykje meir i eitt område enn i eit

anna, og her har eg sett som krav at namnet må vera brukt minst fire gonger meir i det eine landet enn i det andre. Det er da teki omsyn til ulikt folketal i dei to landa.

Det mest iaugefallande resultatet er at vi i Noreg – kanskje ikkje uventa – bruker atskillig fleire nasjonale namn enn i Sverige. Til saman har eg registrert 114 nordiske markørnamn for Noreg (71 mannsnamn og 43 kvinne-
namn) – mot berre 33 for Sverige (24 mannsnamn og 9 kvinnenamn). Eg listar fyrst opp dei nordiske markørnamna for Noreg: *Are, Arild, Arnfinn, Arve, Ashjørn, Asle, Atle, Audun, Bjarne, Bjarte, Bjørnar, Bård, Dag, Dagfinn, Egil, Eirik, Eivind, Endre, Erling, Espen, Even, Finn, Frode, Geir, Hallvard, Halvor, Harald, Helge, Håvard, Idar, Ingar, Ingvald, Jarle, Jostein, Kjetil, Knut, Kåre, Magnar, Magne, Normann, Odd, Oddbjørn, Oddmund, Oddvar, Ole, Ottar, Reidar, Roald, Roar, Runar, Sigmund, Sindre, Sondre, Steinar, Stian, Ståle, Sverre, Terje, Tor, Torgeir, Torleif, Tormod, Trond, Truls, Trygve, Vegard, Vidar, Viggo, Øystein, Øyvind, Åsmund – Aslaug, Aud, Bergljot, Bjørg, Borghild, Borgny, Gro, Gry, Guri, Guro, Haldis, Hege, Hilde, Ingebjørg, Ingunn, Ingvild, Jorunn, Kjellaug, Liv, Målfrid, Oddbjørg, Oddny, Olaug, Ragna, Ragnhild, Randi, Rannveig, Reidun, Rigmor, Sigrun, Solfrid, Solveig, Svanhild, Tone, Tordis, Torhild, Torill, Torunn, Tove, Turid, Unni, Vigdis, Åshild.*

Dei nordiske namna som er brukt minst fire gonger meir i Sverige enn i Noreg, er: *Algot, Alvar, Bo, Bror, Börje, Elof, Eskil, Folke, Gustaf, Gustav, Gösta, Göte, Hilding, Holger, Ingemar, Ingmar, Ingvar, Karl, Sixten, Sture, Sune, Tage, Ture, Ulf – Eivor, Gunborg, Gunilla, Gun-*

nel, Hillevi, Ingegerd, Lillemor, Svea, Ylva. Sverige skil seg ut frå Noreg med eit mye sterkare innslag av utanlandske namn. Éin grunn til dette er nok at den svenske namnedagskalenderen har hatt innverknad på namngivinga, og i denne kalenderen finst det mange utanlandske namn, særleg namn med kyrkjelig bakgrunn.

I samband med namnedagskalenderen kan det nemnast at mannsnamnet *Nore*, som er avleidd av landsnamnet *Noreg*, stod i denne kalenderen fram til 1905. Det var den svenske forfattaren Esaias Tegnér som i 1814 hadde teki i bruk dette namnet som ei personifisering av Noreg. I 1905 forsvann *Nore* frå namnedagskalenderen, og i denne samanhengen vil eg sitere litt frå det Anders Malmsten skriv om *Nore* på s. 166 i boka *Nittioalets namnbok* (1993): «Vid unionsupplösningen hade Nore namnsdag den 4 november men då slängdes namnet ut och ersattes av *Sverker* för att visa norrmännen vilka straff de hade att vänta när de lämnade unionen.» Den 4. november var den dagen i 1814 da Noreg gjekk inn i unionen med Sverige, så *Nore* var ikkje tilfeldig valt. I ei seinare utgåve av namneboka si (2000), som nå heiter *Svenska namnboken*, seier Malmsten dette på s. 199 om *Nore* og *Nora* (kvinnenamnet kan oppfatast som avleidd av *Nore*): «När namnlängden i almanackan gjordes om 1993 fick *Nore* och *Nora* ta över den 17 maj som en liten hyllning till lusekofornas nation. Men från och med 2001 har *Rebecka* fått återta sin traditionella namnsdag och *Nore* har åter kastats ut.»

Nore har altså hatt eit turbulent tilvære i den svenske namnekalenderen.

I motsetning til i Sverige, der det i 1973 var 1045 som heitte *Nore*, var det på same tida berre 15 med dette namnet i Noreg. *Nore* har dermed ikkje slått til som ei personifisering av Noreg her i landet. Derimot har *Nora* vori populært, og i dag ligg det på 5. plass. Som nemnt ovafor, kan *Nora* oppfatast som avleidd av *Nore*, som Tegnér såg på som ei personifisering av Noreg. Dermed kjem *Nora* nærmast på linje med kvinnenamnet *Svea*, som er ei personifisering av Sverige. Eg vil likevel understreke at *Nora* vanligvis blir oppfatta som kortform av det innlånte *Eleonora*.

Eg har her lagt vekt på dei namna som er spesielle for kvart land, dvs. dei som er markørnamn. Her er det ikkje plass til å gå nærmare inn på dei mange namna som er omtrent like mye brukt i Noreg og Sverige, og som vitnar om ein tett kulturell kontakt mellom nabolanda. Denne nære kontakten har bl.a. gitt seg det utslaget at vi har lånt namn av kvarandre. Den svenske namneforskarer Roland Otterbjörk har kalla denne namneutvekslinga *namnskandinavismen*. (Dette fenomenet omfattar dermed også Danmark.) Han meiner at blomstringstida for namneskandinavismen var 1930- og 1940-åra. Som døme på namn som Sverige har lånt frå Noreg, nemner han bl.a. *Astrid*, *Dagny*, *Hjørdis*, *Solveig* og *Synnøve* (s. 42 i boka *Svenska förnamn*). Som eit døme på det omvendte, lån frå Sverige til Noreg, vil eg trekke fram *Elin*. Dette namnet vart populært i Sverige pga. songen *Drömmen om Elin*. Da den kom til Noreg, fauk *Elin* oppover på namnelistene, og i 1974 og 1975 var det heilt oppe på 5.

plass. I perioden 1950–75 var det nesten dobbelt så mange (11 846) som fekk dette namnet i Noreg som i Sverige (6 321). Og dette er mye når vi tek omsyn til at Noreg berre har omtrent halvparten så mange innbyggjarar som Sverige. Populariteten for *Elin* kan nok tolkast som eit utslag av at nordmenn sett stor pris på svenske songar.

Namn som eignar seg ved 100-års-markeringa

Ved tusenårsskiftet i 2000 viste det seg at jentenamnet *Mille* (jf. latin *mille* = 'tusen') vart populært. Dette namnet, som nesten ikkje hadde vori brukt før, gjekk rett til vørs ved tusenårsskiftet og ligg på 79. plass på den samanslåtte

lista for 2003–04. Også ved andre milepælar i historia har spesielle namn fått stor popularitet. Såleis vart *Fred* enormt populært i fredsåret 1945. Spørsmålet er så om det er noko namn som peiker seg ut som godt eigna for dei foreldra som i år vil markere hundreårsjubileet med å gi barnet eit «jubileumsnamn».

På slutten av 1800-talet kunne norske foreldre gi barna patriotiske namn som *Norgia* (Lofoten) og *Norgen* (Drøbak). Og tidlig på 1900-talet vart *Norga* brukt. Men desse namna blir som kuriositetar å rekne, og nå i 2005 er det trulig *Nora* som framstår som det mest eigna namnet for dei foreldra som vil markere at Noreg har vori ein sjølvstendig nasjon i 100 år. Namnet skulle også høve godt i ein internasjonal

Tab. 1 Toppliste – jentenamn i 1905

1	ANNA	4,29	11	SOLVEIG	1,62	21	HJØRDIS	1,24
2	ASTRID	2,55	11	SIGNE	1,62	22	EST(H)ER	1,16
3	BORGHILD	2,34	13	SIGRID	1,59	23	DAGNY	1,12
3	GUDRUN	2,34	14	RAGNHILD	1,49	24	HELGA	1,10
5	INGEBORG	2,27	15	KLARA	1,45	25	INGA	1,04
6	MARGIT	2,15	16	KAREN	1,44	26	RAGNA	1,02
7	MARIE	2,14	17	INGRID	1,42	27	GUNVOR	0,94
8	OLGA	1,89	18	RUT	1,33	28	ANNE	0,93
9	MART(H)A	1,87	19	ASLAUG	1,27	29	KRISTINE	0,87
10	JENNY	1,70	20	AGNES	1,25	30	MAGNHILD	0,74

Tab. 2 Toppliste – gutenamn 1905

1	OLE	2,97	11	ERLING	1,84	21	GUNNAR	1,24
2	JOHAN	2,58	12	ALF	1,61	22	BJARNE	1,18
3	KARL/CARL	2,52	13	KRISTIAN	1,58	23	REIDAR	1,16
4	OLAV	2,35	14	SIGURD	1,54	24	JO(H)N	1,12
5	HANS	2,29	15	PEDER	1,51	24	KNUT	1,12
6	EINAR	2,26	16	TRYGVE	1,47	24	OSKAR/OSCAR	1,12
7	HARALD	2,18	16	HÅKON/HAAKON	1,47	24	ROLF	1,12
8	ARNE	2,01	18	NILS	1,35	28	LEIF	1,06
9	OLAF	1,94	19	JOHANNES	1,34	29	IVAR	1,00
10	SVERRE	1,88	20	LARS	1,26	30	MARTIN	0,99

Framhald side 64

Frå amt til fylke

BOTOLV HELLELAND

VED UNIONSOPPLØYSINGA i 1905 var Noreg delt i 20 amt, medrekna Bergen og Kristiania, og seks stift. Den 1. januar 1919 vart *amt* og *stift* avløyste av fylkeog *bispedøm(m)e*, samstundes som sjølvne namna på desse einingane vart endra. Endringane råka også namn på andre grupper av administrative einingar, såkalla inndelingsnamn. Det var ei offentleg rydding der landet bytte ut mykje innlånt språkgods med norske termar og namn.

Prosessen starta mykje tidlegare. Alt i 1836 skreiv Ludvig Kristensen Daa i Morgenbladet at ein burde få att gamle landskapsnamn som *Telemark* for *Bratsberg* og *Vestfold* for *Jarlsberg* og *Larvik*, og i ei lengre utgreiing tok P.A. Munch til orde for å ta opp att dei historiske landskapsnamna som amtsnamn i staden for å knyta dei til festningar og embetsmannsresidensar av typen *Akershus* og *Bratsberg* (utgjeve posthumt i 1878, jf. Indrebø 1927, s. 89 ff.). Dei administrative namneendringane som vart innførte i 1918–19, var òg eit ledd i den oppnorskinga av stadnamn som starta med matrikkelrevisjonen i 1838, og som vart vidareført gjennom Namnekommissjonen av 1878, der Oluf Rygh var formann og drivande kraft. Denne kommisjonen utarbeidde eit grunngjeve framlegg til skrivemåten av gards- og bruksnamn i

ein ny matrikkelrevisjon som var ferdig i 1886. Med det var det teke eit langt steg mot ein skrivemåte tufta på den nedervde lokale uttalen, sjølv om det enno i matrikkelen stod former som *Sture* og *Feste* for *Stura* og *Festo* (Hordaland) og *Engen* og *Myren* for *Enga/Engi* og *Myra/Myri*.

I 1885, same året som det vart gjort vedtak om å jamstella landsmål med riksmål, gjekk eit fleirtal på Stortinget inn for å be regjeringa om å byta ut dei «mere eller mindre uhøvelige amtsnavne» med namn som seier betre kva dei skal uttrykkja. Men saka vart ikkje fylgd opp av departementet før det femten år seinare kom eit nytt initiativ frå dei folkevalde. Etter framlegg frå Nils Skaar (som møtte som varamann for Hordaland) og nokre fleire vedtok nemleg Stortinget den 16. januar 1900 fylgjande framlegg:

Stortinget uttalar ynskje um at namni paa fylki (amti) i riket, paa domssokner (sorenskriverier), herad, bispedøme, provsti, prestegjæld og andre offentlige [sic] syslor («embætte») maa verta umvølte paa norsk elder umbytte med nasjonale namn, der det trengst, og bed Rikstyret [sic] um aa gjennomføra desse brigdi, elder um log skulde til, daa aa arbeida ut fyrelegg um desse (sitert etter Ot. prp. nr. 55 (1918), s. 1).

Den 6. januar 1902 sette Kyrkjedepartementet ned ein kommisjon til å greia ut om den historiske utviklinga av namn på inndelingar og om dei mest rasjonelle prinsippa for namngjeving av sivile, rettslege og kyrkjelege område. Komiteen, der fyrst Gustav Storm, så Ebbe Hertzberg, var formann, gav innstillinga si i 1905. Dei rådde til at nemningane *amt* og *stift* skulle bytast ut med *sysse*l og *bispedøme*, og at *provsti* og *soren-skriveri* skulle bytast ut med *prostedøme* og *domssokn*. I tillegg hadde nemnda framlegg til nye amtsnamn (fylkesnamn), heradsnamn og soknenamn. *Amt* hadde vorte innført 19. februar 1662 og kom då i staden for den eldre nemninga *len*, som hadde vore nytta som administrativ inndeling sidan 1300-talet.

Komiteen heldt fram i innleiinga til innstillinga at «det rette tidspunkt for en saadan reform, om den ønskes iverksatt, nu tør erkjendes at være inde». Grunnlaget for desse namna skulle vera «bygdens egen udtale, rensset og normaliseret under tilbørlig hensyntagen til ordenes oprindelige skikkelse saavel som til befolkningens øre for den sproglige velklang» (sitert etter NOU 1983:6, s. 34).

Fylkesnamna

Komiteen kom i 1905 med framlegg til nye namn på dei dåverande amta, men han delte seg i synet på korleis namna skulle lyda, slik det går fram av oppstillinga på side 9 (Indstil. 1905 s. 26). Ein kan her leggja merke til at komitémindretalet (Marius Hægstad) braut med det gamle prinsippet med genitivkonstruksjon og innførte umarkert laus samansetjing, t.d. *Hordaland sysla* mot *Hordalands sysse*l i fleirtalsinnstil-

linga. Dette prinsippet vart fylgt opp i dei seinare namneendringane.

Året 1905 kunne såleis ha vorte sjølv merkeåret for dei nye inndelingsnamna. Men saka vart liggjande, m.a. av di det knytte seg store formelle og praktiske vanskar til eit så omfattande namnebrigde. Og som me skal sjå, vart det til dels heilt andre namn som vart vedtekne. I mellomtida vearserte mange ulike framlegg, t.d. *Fjordane*, *Fjordane og Sogn*, *Sygna og Firda-fylke*, *Firda og Sygnafylke*, *Firda* for det seinare *Sogn og Fjordane fylke*.

Fyrst i 1914 vart saka fremja på nytt, og etter oppdrag frå departementet leverte dei to professorane Hjalmar Falk og Marius Hægstad to utgreingar i 1915 og 1916 der dei presenterte grunngjevne framlegg til nye namn og nemningar på fylke og herad. Hægstad, som i utvalet frå 1902 noko motviljug hadde gått med på *sysse*l (*sysla*) som avløyning for *amt*, gjekk no saman med Falk inn for *fylke*. I valet mellom *fylke* og *sysle* argumenterte dei for *fylke* ut frå den historiske bruken av nemninga (Falk og Hægstad 1915, s. 7, 1916, s. 3 ff). I mellomalderen hadde *fylke* vore nytta om større område med administrative og andre offentlege funksjonar, og sjølv om innhaldet kunne ymsa noko over tid, hadde det ein fastare karakter enn *sysle*. (Det siste var innført av kong Sverre, men vart avløyst av *len* i seinmellomalderen.) Dessutan meinte dei at *fylke* var eit velklingande ord og «bekvent» i samansetningar, i motsetning til *sysse*l. Dei støtta seg òg på glossariet til *Norges gamle love*, der *fylke* var definert som 'landskab, der udgjorde en militær og administrativ, judiciel og bor-

FYLKESNAMNA

Statskalenderen 1905	Komitéfleirtalet 1905	Komitémindretalet 1905
Smaalenenes Amt	Borgar syssel (noko ulikt i Falk og Hægstad 1915)	Austfold sysla
Akershus Amt	Oslo syssel	Romerike sysla
Hedemarkens Amt	Østoplanenes syssel	Aust-Uppland sysla
Kristians Amt	Vestoplanenes syssel	Vest-Uppland sysla
Buskerud Amt	Drammen syssel	Sud-Uppland sysla
Jarlsberg og Larvik Amt	Vestfold syssel	Vestfold sysla
Bratsberg Amt	Skiens syssel	Telemark sysla
Nedenes Amt	Østager syssel	Austager sysla
Lister og Mandal Amt	Vestager syssel	Vestager sysla
Stavanger Amt	Rogalands syssel	Rogaland sysla
Søndre-Bergenhus Amt	Hordalands syssel	Hordaland sysla
Nordre-Bergenhus Amt	Sogn og Fjordenes syssel	Sogn og Fjordane sysla
Romsdals Amt	Møre syssel	Møre sysla
Søndre-Trondhjems Amt	Ikkje oppført	Sud-Trondheim sysla
Nordre-Trondhjems Amt	Ikkje oppført	Nord-Trondheim sysla
Nordlands Amt	Ikkje oppført	Nordland sysla
Tromsø Amt	Ikkje oppført	Trumsøy sysla
Finmarkens Amt	Ikkje oppført	Finmark sysla

gerlig underafdeling af riget'. *Fylke* er avleidd av *folk* og vart opphavleg nytta om 'flokk, hær fylking', seinare om 'område, landsdel'. Eit grundigare oversyn over bruken av fylke i eldre tid er gjeve av Gustav Indrebø (1931).

Utover landet var det skiftande meiningar om kva nemning som burde nyttast. Amtsstyra og heradsstyra hadde fått høve til å uttala seg, og i Sør-Trøndelag og dei sentrale austlandsfylka, med unntak av Oppland, var det fleirtal for å halda på *amt*, medan dei andre fylka kunne visa til eit større eller mindre fleirtal for *fylke*. Av 449 heradsstyre gjekk 270 inn for *fylke*, medan 179 heldt på *amt*.

Parallelt med diskusjonen av *amt*, *len*, *syssel/sysle* eller *fylke* var det usemje om korleis ulike funksjonar på fylkes-

nivå skulle nemnast. Dei viktigaste framlegga utanom det eksisterande *amt(s)smann* var *jarl*, *lensmann*, *sysselmann*, *fylkesstyrar*, *fylkeshøvding*, *fylkesmann*. Som kjent var det det siste som vann fram. *Lensmann* hadde alt ein funksjon i det lokale forvaltningssystemet, og *sysselmann* vart i 1925 lovfest som tittel på det øvste embetet på Svalbard. Falk og Hægstad rådde til at føreleddet *fylkes-* skulle nyttast i dei fleste samansetjingane, som i *fylkesting*, *fylkesskule*, *fylkeslækjar*.

To år etter at Falk og Hægstad hadde levert inn den andre innstillinga si, kunne Kyrkje- og undervisningsdepartementet (KUD) fremja odelstingsproposisjon nr. 55 (1918) *Om forandring av rikets inndelingsnavn*. Med få unntak fylgde departementet framlegga frå

FYLKESNAMNA

Falk og Hægstad 1916 KUD 1918 Justisdept. 1918 Odelstinget 1918

Austfold	Austfold	Austfold	Østfold
Oslo	Oslo	Oslo	Oslo
Romerike	Romerike	Akershus	Akershus
Aust-Upland			
Falk:-Opland	Heidmark	Hedmark	Hedmark
Vest-Upland			
Falk: -Opland	Upland	Opland	Opland
Ringerike	Ringerike	Ringerike	Buskerud
Vestfold	Vestfold	Vestfold	Vestfold
Telemark	Telemark	Telemark	Telemark
Aust-Agder	Aust-Agder	Aust-Agder	Aust-Agder
Vest-Agder	Vest-Agder	Vest-Agder	Vest-Agder
Rogaland	Rogaland	Rogaland	Rogaland
Hordaland	Hordaland	Hordaland	Hordaland
Fjordane	Sogn og Fjordane	Fjordane/Sogn og Fj.	Sogn og Fjordane
Møre	Møre	Rauma/Møre og Rauma	Møre, 1935: Møre og Romsdal
Sør-Trøndelag	Sør-Trøndelag	Sør-Trøndelag	Sør-Trøndelag
Nord-Trøndelag	Nord-Trøndelag	Nord-Trøndelag	Nord-Trøndelag
Haalogaland	Nordland	Nordland	Nordland
Trums	Trondenes	Trondenes/Troms	Troms
Finnmark	Finnmark	Finnmark	Finnmark

Falk og Hægstad. Justisdepartementet hadde alternative framlegg til nokre av fylkesnamna. Det same hadde ein del av amtsstyra, og då gjerne med eksisterande namn som primære ynske. Då saka kom opp i Odelstinget 25. juli, vart det ein hard debatt. «[D]ei konservative gjorde ein hardsett freistnad paa aa faa henne framdrygd» (Indrebø 1927, s. 115), og det vart hevda at det var målfolk og vestlendingar som ville påtvinga austlendingar namn som dei ikkje kjendest ved. Odelstinget gjorde fleire endringar i høve til lovframlegget, m.a. vedtok det *Akershus* for *Romerike*, *Buskerud* for *Ringerike* og *Østfold* for

Austfold. *Møre* fekk tillegget *og Romsdal* så seint som i 1935. Dei ulike framlegga i endringsprosessen kjem fram i oppstillinga øvst på denne sida. Namna er (utan tillegget *fylke*) ordna i geografisk rekkjefylgje (noko annleis i odelstingsproposisjonen).

Lovutkastet gjekk òg ut på å setja *jarl* i staden for *amtman* (*amtmand*), men her vart resultatet *fylkesmann*. Lova med dei nye fylkesnamna tok til å gjeldd frå 1. januar 1919. Nokre ortografiske endringar har vore gjort seinare i samsvar med gjeldande rettskriving. Elles er det dei same namna som gjeld i dag.

GEISTLEGE INNDELINGSNAMN

Statskalenderen 1905	Komiteen 1905	Framlegg KUD 1918	Odelstingsvedtak 1918
Kristiania Stift	Oslo bispedøm(m)e	Oslo bispedøm(m)e	Oslo bispedøm(m)e
Hamar Stift	Hamar b.	Hamar b.	Hamar b.
Kristiansand Stift	Kristiansands b.	Kristiansand b.	Kristiansand b.
Bergen Stift	Bergens b.	Bjørgvin b.	Bjørgvin b.
Trondhjem Stift	Nidaros b.	Nidaros b.	Nidaros b.
Tromsø Stift	Tromsø b.	Trums b.	Hålogaland b.

Geistlege inndelingsnamn

Når det galdt dei geistlege inndelingane, gjekk departementet inn for *bispedøm(m)e* som avløyser for det som tidlegare heitte *stift*, i samsvar med tilrådinga frå Falk og Hægstad. Samstundes vart det gjort framlegg om fleire endringar av sjølve namna. Sjå tabellen over.

Særleg iaugefallande var oppattakinga av dei gammalnorske namneformene *Bjørgvin*, *Nidaros* og *Hålogaland*. Denne modellen vart seinare vidareført med *Tunsberg bispedøme* (1948) og *Borg bispedøme* (1969). I 1925 vart *Kristiansand bispedøme* delt i *Agder bispedøme* og *Stavanger bispedøme*. *Hålogaland* vart i 1952 delt i *Nord-Hålogaland bispedøme* og *Sør-Hålogaland bispedøme*. *Møre bispedøme* vart skilt ut frå *Bjørgvin* og *Nidaros* i 1983. Falk og Hægstad ville halda på *stift* i ein del samansetningar der det var «bekvemlest», og fekk tilslutning til det. Det galdt særleg *stiftsdireksjon*, *stiftskapellan* og *stiftsarkiv*, men det siste vart alt i 1919 avløyst av nemninga *statsarkiv*.

På lågare geistleg nivå hadde komiteen frå 1905 gått inn for å skifta ut *prosti* med *prostedøm(m)e*. Falk og Hægstad meinte at *prosti* kunne nyttast vidare, m.a. ved å visa til samansetningar som *prostiarkiv*, *prostigrenser*. På grunn av store meiningskilnader rundt

om meinte dei tida ikkje var inne til å fastsetja nye namn på desse einingane.

I utgreinga om inndelingsnamn kom Falk og Hægstad òg inn på namna på sorenskriveria, men viste her til at justiskomiteen i Stortinget hadde lagt fram ei innstilling om at riket skulle delast **inni** domssokner for herads- og byrettar, og at namna på dei nye domsoknene burde gjennomgåast av sakkunnige.

Heradsnamna

For heradsnamna galdt det om å få skrivemåten «i den endelige form» (Falk og Hægstad 1915, s. 9). Det hadde starta alt i 1908, då den nye matrikkeltutgåva for Nordland og Troms vart gjeven ut. Her vart det med grunnlag i ein kongeleg resolusjon av 6. januar 1908 fastsett skrivemåte for både gardsnamn og inndelingsnamn i samsvar med uttalen og rettskrivinga i landsmål. Dette prinsippet vart innført for namn på offisielle kart i 1912–13, etter tilråding nettopp frå Falk og Hægstad. Når det no vart aktuelt å gå gjennom heradsnamna, måtte same prinsippet leggjast til grunn for dei. Og framlegget til endringar i herads- og soknenamna valda like mykje strid som ved fylkesnamna. Falk og Hægstad hevda at der heradsstyra heldt på

den eksisterande namneforma og gjekk imot endringsframlegget, dreia det seg om eit val mellom «en fordansket og en fuldnorsk form», og at saka eigentleg var avgjord ved dei prinsippa som var vedtekne for skrivemåten på dei offisielle karta. Men i fleire høve verka innkomne fråsegner inn på tilrådinga (sjå Falk og Hægstad 1916, s. 9 f.).

Med kongeleg resolusjon av 3. november 1917 vart det gjort vedtak om 190 heradsnamn. Slett ikkje alle framlegga til Falk og Hægstad vart fylgde opp, t.d. vart *Spydeberg* og *Skiptvet* i Østfold ståande mot framlegga *Speberg* og *Skjetve*. I Oppland vart *Lunner* og *Jevnaker* ståande mot framlegga *Lynner* og *Jemnaker*.

Bynamn

I ei tredje innstilling kom Falk og Hægstad (1918) med framlegg til skrivemåten av bynamna. Det viste seg at her hadde tida i endå større grad runne frå ei oppretting på norskspråkleg grunn. Av dei dåverande 66 bynamna hadde 33 ein skrivemåte som det ikkje var tvil om. For resten sette dei fram nye eller alternative forslag, der *Oslo*, *Trondheim/Nidaros* og *Fosna (Kristiansund)* var dei viktigaste – og mest kontroversielle. Som kjent vann ikkje dei to siste fram, det gjorde heller ikkje *Veslehamar*, *Tunsberg*, *Tveitstrand*, *Vatsøy*. Frå eit historisk-etymologisk synspunkt var det god grunn for Gustav Indrebø (1927) å setja fram eit program med overskrifta «Namnevøling som stend att», der han lista opp mange av dei namna Falk og Hægstad ikkje fekk inn.

Frå bunden til ubunden form

Fylkesnamnet *Finnmark* fekk som me

har sett, ny bunad i ubunden form, og grunngevinga til departementet var: «Overensstemmende hermed vil man i det nuværende navn kun foreslaa sløifet endeartiklen der i almindelighet ikke hører hjemme i egennavne. Derfor også Heidmark og Telemark» (Ot.prp. nr. 55 (1918), s. 9). Akkurat dette ser ut til å ha vore ei utbreidd meining ved fastsetjinga av dei nye inndelingsnamna, og for heradsnamna fekk det fleire utslag, t.d. *Leksvik* for tidlegare *Leksviken*, *Inderøy* for *Inderøen*, det siste med støtte av Marius Hægstad (jf. Helleland 1990, s. 81). Dette synet kan hjå somme ha bakgrunn i at den samanvaksne bundne artikkelen er ei relativt nyare utvikling i språket, men for dei fleste har det å gjera med at innarbeidde skriftformer utan artikkel er mykje brukte i samfunnet, ikkje minst som slektsnamn. Det er grunn til å leggja merke til at dette synet faktisk på nytt har gjort seg gjeldande i den nyss vedtekne revisjonen av lov om stadnamn, nemlig at bunden/ubunden artikkel ikkje treng fylgja uttalen i skrivemåten av bruksnamn.

Seinare endringar i inndelingsnamna

Det finst mange andre inndelingar med ulike funksjonar som det ikkje har vore høve til å koma inn på her, og gjennom åra har det vore gjort ei rad endringar som har verka inn på namnebruken. Eit stort inngrep skjedde rundt 1964 i samband med dei store kommuneendringane etter tilråding frå Scheikomiteen. Eit veksande problem har vore å finna fram til namn når to eller fleire inndelingar skal slåast saman. Skal hovudsenteret i den nye

eininga leggja premissane for kommunenamnet, t.d. *Horten* for *Borre*? Eller skal ein velja eit hybridnamn som *Holtålen* for dei tidlegare *Haltdalen* og *Ålen*? Eller skal ein ta med b  e dei to gamle namna som i *Eresfjord* og *Vistdal*? Eller eit heilt nytt namn som *Ringerike* for m.a. *Hønefoss*, *Norderhov* og *Hole*? Her kjem b  e namnekonsulentane og dei aktuelle vedtaksorgana til å få mykje å hanskast med i tida som kjem.

Kjelder og litteratur

Falk, Hjalmar og Marius Hægstad, 1915:
Utredning om landets inndelingsnavne.

Kristiania.

Falk, Hjalmar og Marius Hægstad, 1916:
Utredning om landets inndelingsnavne. II.

Kristiania.

Falk, Hjalmar og Marius Hægstad, 1918:
Utredning om norske bynavn. Kristiania.

Helleland, Botolv, 1990: *Stadnamn i ubunden form.* Namn och bygd 78, s. 79–88.

Indrebø, Gustav, 1927: *Norsk namneverk.* Oslo.

Indrebø, Gustav, 1931: *Fylke og fylkesnamn.*

(Bergens Museums   rbok 1931. Historisk-antikvarisk rekke 1.) Bergen.

Indstill. 1905 = Indstilling fra den af kirke- og undervisningsdepartementet under 6. januar 1902 nedsatte komite til revision af de geistlige og civile inddelingsnavne. Kristiania 1905.

NOU 1983: 6 = Noregs offentlege utgreingar.

Stadnamn. Frå eit utval oppnemnt ved kongeleg resolusjon 12. oktober 1979. Lagt fram for Kultur- og vitskapsdepartementet i mars 1983. Oslo – Bergen – Tromsø.

Ot.prp. nr. 55 (1918). Om forandring av rikets inddelingsnavn. Kirke- og Undervisningsdepartementets indstilling av 19de juni 1918, som er bifaldt ved kongelig resolution av samme dag.

Populære nettsider

Dei nye nettsidene til Norsk språkråd har over 50 000 besøk i månaden. Bes  ka fordeler seg på vel 30 000 brukarar. Over 30 prosent av brukarane har vitja nettstaden tidlegare. I gjennom-

snitt er ein brukar innom fem nettsider i kvar økt. Mest brukte er sidene med søk i ordbøker, det interaktive nynorsk-kurset og skrivereglane. Nettadressa er: www.sprakrad.no

Norsk avisspråk for hundre år sia

THORE ROKSVOLD

AVISA SØNDHORDLAND (senere *Sunnhordland*) hadde 28. mai 1903 en artikkel om «Skjotarlaget Tambeskjelvar»: «Slik heiter eit Skjotarlag, som vart skipa for ei Tid sidan millom Skuleguten ved Stord Lærarskule.» Foranledningen til artikkelen ser ut til å være at laget 17 dager i forvegen hadde hatt «ei liti Premieskjoting, og det gjekk godt i det heile, um Veret var no noko vaatsamt». Vi får ikke vite hvem som vant; vi får ikke engang vite hvem som deltok. Men vi får vite at «daa me skipa Laget, so var det med den Tanke, den Von, at me, um den tid kom, vilde verta fregare til aa verja Landet mot dei, som kjem med Ufred». Laget fikk navnet «Tambeskjelvar»

avdi det skulle mana oss, og dei, som kjem etter, til aa likna honom, som var yngste Mann paa Ormen lange ved Svolder, men hadde sterkaste Arm og vissaste Auga.

Men Einar sin Boge brast og sjølv fall han i Myrkre, og tomt vart hans og mange andre sine Rom millom Fedrelandsvaktarane. Difor vil me ynskja, at Skjotarlaget «Tambeskjelvar» vil gjera sitt til aa heila Norigs Boge att og øva upp mange Gutar med visst Auga og sterk Arm til aa møta upp ved Grensa, um Krigsluren skulde ljoda og kalla alle til

Vakt um Fridom, Heim og Fedraland.

Dette sitatet forteller mye. Det forteller at en begivenhet som var uker gammel, godt kunne omtales. Det forteller at konkurransen ikke var det viktigste ved et skytestevne. Det forteller at skyting som idrettsgren hadde forsvar av landet som sitt fremste praktiske sikte, og om et ustabil forhold til Sverige. Vi fornemmer stemningen over hundre år tilbake i tid, med innslag av patos: «yngste Mann paa Ormen lange ved Svolder», «sterkaste Arm og vissaste Auga», «Boge brast», «fall (...) i Myrkre», «Fedrelandsvaktarane», «heila Norigs Boge att», «um Krigsluren skulde ljoda» og «Vakt um Fridom, Heim og Fedraland». Både innholdet og språkforma forteller om patriotisme. Vokalismen understøtter det: «mīllom», «ynskja» og «upp».

Søndhordland fra 1903 inngikk i et avismateriale jeg har analysert (Roksvold 2005). De andre avisene i materialet var Adresseavisen, Dagbladet, Gudbrandsdølen og Nordlys. Alle var i 1903 redigert på dansk-norsk. Artikkelen jeg har sitert fra ovafor, utgjør altså et unntak.

Partiaviser

Avisene på begynnelsen av 1900-tallet var det vi kaller partiaviser (Roksvold

1997:51ff.). De var organ for politiske partier. I partiavisa var lederartikler, anmeldelser og innsendte innlegg plassert på side én, mens nyhetsstoff sto inne i avisa. Det virker ellers ikke som stoffet var plassert på sida etter noen spesiell redaksjonell plan i den forstand at noe skulle framheves gjennom layoutvirkemidler. Sakene var bare unntaksvis illustrerte. Typografien var avdempa, med små og beskjedne titler. Noen av kildene var utenlandske magasiner. Ellers kom stoffet fra nyhetsbyråer og innsendere – i tillegg til det avisas egne medarbeidere skrev, men redaksjonene var ikke store. Opplysningene virker lite sorterte. Ofte var detaljer som vi i dag oppfatter som lite vesentlige, tatt med. De vesentligste opplysningene var ikke stilt først i artiklene, men ble formidla der de passa inn kronologisk. Titlene var ofte av den typen vi kaller etiketter (eks.: «Om Fattigondet»); de framheva ikke noe nyhetspoeng. Den syntaktiske konstruksjonen var for det meste i tradisjonell sakprosastil. Ord og uttrykk var stort sett nøkterne og avdempa, men kunne – særlig i den sosialdemokratiske avisa Nordlys i mitt materiale – vise politisk farge gjennom livfulle karakteristikk. Språklige bilder ble brukt til å krydre framstillinga både i politiske referater og i portretter og skildringer, som forutsatte observasjon – jf. Christian Krohgs artikler i Verdens Gang på slutten av 1800-tallet. Skildringer med makabre detaljer kunne forekomme i nyhetsjournalistikken. Reportasjer i en muntlig, levende stil med dramatiserende virkemidler fantes, men gjennomgående knitra språket i partiavisa av dokumenter.

Journalistikken på begynnelsen av 1900-tallet var passiv: «En viktig, ofta avgörande, förutsättning för att något skulle publiceras 1910 var att ett meddelande hade anlänt till redaktionen.» (Ekecrantz og Olsson 1994:129)

Stor valgfrihet

Den språklige valgfriheten var større tidlig på 1900-tallet enn senere. Ikke før i 1907 var tiltaka til fornorsking systematisert og leda av et autorisert styringsorgan som Stortinget. Skrivemåten var derfor lite enhetlig: «Der har også tidligere lydt klager over usikkerheden i vor retskrivning; men end sterkere er disse blit i de sidste år» (Aars mfl. 1898:6). Det forrige århundreskiftet var ei skriftspråklig brytningstid:

Ortografien i 1890-årene var (...) en blanding av gammalt og nytt. Det gamle hadde godt tak, og selv reformer som hadde gjort seg gjeldende i en mannsalder og mer var ikke trengt helt igjennom. (...) På den andre siden holdt stadig flere norske og folkelige former på å stikke fram. (...) Ortografien syntes løs og vakkende på mange punkter. (Nygaard 1967:64f.)

Virvaret kan vi illustrere ved bøyingsformer av verbet «bli». Tabellen som følger, viser formene som finnes i det analyserte 1903-materialet på i alt 50 000 ord. Antall forekomster er ført opp i parentes.

Alle avisene skrev i 1903 «aa» for «å», trass i at «å» var anbefalt skrivemåte (etter et interskandinavisk språkmøte i Stockholm i 1869).

Nordlys skrev i 1903 substantivene med små forbokstaver; de andre brukte

Bøyningsformer av verbet «bli» 1903

Avis	BØYNINGSKATEGORI			
	Infinitiv	Presens	Preteritum	Perf. partisipp
Adresseavisen	blive (18)	bliver (8)	blev (35)	blevet (12)
Dagbladet	bli (16)	blir (11)	ble (2) blev (27)	blit (12)
Gudbrandsdølen	bli (19) blive (1)	blir (14) bliver (4)	ble (1) blev (21)	blet (10)
Nordlys	bli (24)	blir (12)	ble (1) blev (44)	blet (17)
Søndhordland	bli (6) blive (7) verta (2)	blir (11) bliver (2) vert (1)	ble (1) blev (36) vart (10)	blit (1) blevet (6) blet (1)

store. Nordlys brukte også diftongen «øj», som Knud Knudsen hadde anbefalt. De andre avisene brukte «øi». Knud Knudsen anbefalte også «ej» for «ei». Det fulgte Nordlys i 1903: «grejet, ... rejser», «vejen», «kuldsejlte», «strejker» og «Sejre».

Preposisjon og etterfølgende ord, som vi i dag helst skriver hver for seg, ble i 1903 i stor utstrekning skrevet sammen. Likevel kunne Adresseavisen skrive «op til».

Inkonsekvenser

Dagbladet hadde i 1903 både «naae» og «naaet» i preteritum. Der finnes også «hævdede» og «bemerket» som preteritumsformer. Dessuten finnes norvagismen (eventuelt svesismen) «overtydet». Nordlys har norvagismen «vilkaar». I Søndhordland fore-

kommer både «Skog» og «Skov». I Gudbrandsdølen finnes «tilsaaet Sten» ved sida av «uslaget Sten».

Nordlys brukte i 1903 i stor utstrekning hard konsonant, der det var mulig: «opmærksomhet», «ansøknung» og «ledsaket». De andre brukte bløt i samsvar med dansk skrivemåte. Søndhordland skriver riktig nok «Ekersund» i stedet for Egersund. I former av «uttale» bruker Nordlys bare «-tt-», mens de andre avisene bare bruker «-dt-».

Inkonsekvenser finnes – også i en og samme periode. Varianter av hard og bløt konsonant i to Nordlys-eksempler er her understreka:

Efter at formanden, Jon Nysted, hadde aapnet møtet og redegjort for dets hensigt, valgtes J. Traasdahl til dirigent, hvorpaa R. Tollefsen i et

kort foredrag fremholdt hvad som hadde forårsaget og gjort dannelsen av et nyt politisk parti nødvendig og refererte dettes program.

De 3 mand kom paa hvælvet, og den anden baat forsøkte at berge dem. Efter et par bauter lyktes det at berge to mand. Da der skulde gjøres baut igjen, støtte baaten mot hvælvet og fik knust tre bord. Baaten sank straks. 5 mand kom op i den medbragte jolle, medens 4 sank. Adresseavisen skrev «Distrikt», «Distrikter», «Distrikterne» og «Distrikternes», men «Distrigtet». Dessuten skrev Adresseavisen «Udsigt» og «Udsigterne». Gudbrandsdølen skrev i 1903 «Udsikt», mens Nordlys skrev både «utsigter» og «udsigt». I Nordlys-materialet finnes orda «bakstrævet», «rigtig», «sykdom», «knukende», «sprog», «ansigtet», «overmagt», «yterste», «søker» og «tugthuslov». Nordlys gjennomførte «lyktes», mens de andre avisene konsekvent brukte «lykkedes».

Substantiv endte i Nordlys i ubestemt form flertall på «-er» der de andre avisene brukte «-e»: «penger» i Nordlys og «Penge» i de andre 1903-avisene.

Nordlys skrev i 1903 «saas», mens Adresseavisen og Søndhordland hadde «saaes». Søndhordland hadde også «omgaaes». Adresseavisen og Gudbrandsdølen skrev «seet», mens Dagbladet og Nordlys hadde «set». Søndhordland hadde begge former.

I 1903 hadde Adresseavisen og Gudbrandsdølen «faaet», mens Dagbladet og Nordlys brukte «faat». Søndhordland hadde begge former.

Gudbrandsdølen hadde adverb på «-lig» uten «-t» – «sedvanlig» – og med

«-t»: «utilregneligt og bevisligt» og «ønskeligt». Nordlys skrev «undersaatligt» og «fattigt» og Søndhordland «opbyggeligt».

Spor av talemål

Former fra nordnorsk talemål slår gjennom når Nordlys i 1903 kan apokopere infinitiv: «La os ikke længer taale dette uretfærdige aag som er lagt paa vor nakke og som vi nu ikke magter at bær.» Tromsø-området har ikke apokopert infinitiv (Christiansen: 187f.), men det kan hende den som har skrevet «bær» i infinitiv, har hatt det. «Bær» for «bære» kan ellers være en slurvefeil.

I Nordlys fra 1903 finnes også eksempel på apokopert flertallsform av adjektiv i predikativ stilling, som er et målmerke for hele Nord-Norge (ibid.):

Kunde man bare ofte minde arbejdsmanden om, at mange av de styrende er for flot, vilde det en gang gaa op for den arbejdende klasse, at vi maa ta «haand i hanke» med karene hvis vi ikke til sist skal synke ned i fattigdom, bundløs fattigdom og elendighet.

Skrivemåten «kval» i Nordlys 1903 har grunnlag i tale: «Regjeringens forslag til ny kvallov gaar ut paa, at det for et tidsrum av 10 aar skal være forbudt paa norsk sjøomraade at drive fangst av finkval og knølqual.»

Gudbrandsdølen har i 1903 en artikkel som er skrevet på landsmål med dialektinnslag:

Ja, det ser ikkje vakkert ut helder; me skriv no 20. April, og endda ligg Snogen mesta heil i Baksia, i Foinner længst attaat alle Skigarar, i

Dækkom, i Holom og i Bakkeheilom paa Solsia -, ligg og trasast og gjere seg godt af Tidi i - 3 og 4 Gr. R. til kvar Nott, og kjem du upp fraa Bygdi og dei øvste Heimarne, so hev du - 7 Gr. R. um Notti og - 2-3 Gr. R. um Dagen.

Her er bl.a. dativ i formene «Dækkom», «Holom» og «Bakkeheilom», men andre steder mangler dativ der dialekten (fra Vågá) har (eller hadde) det: «Baksia», «Solsia», «Tidi» og «Bygdi».

I dansk-norsk-artiklene fra 1903 har jeg registrert bare ei -a-ending i bestemt form entall av hunkjønnsord. Eksempelet sto i Nordlys: «Man sier jo at man ikke bør spandere krut paa *kraaka*.»

Av de fem avisene jeg har analysert, er det Nordlys som i størst grad foregriper senere rettskrivingsendringer. Også politisk skiller Nordlys seg fra de andre, med en markant opprørsk holdning. Avisen ble etablert i 1902 som organ for Arbeiderpartiet. I en artikkel får Venstre-bladet «Tromsø» gjennomgå: «Huf, for et elendig og tørt blad 'Tromsø' er,» er nu den gjængse uttale. Nu ser det ut til at det har stof nok saa at baade Letvinten og hans halehængere har forspist sig paa præst og socialist i den grad at de alle om kap tygger drøv spalte op og spalte ned, spytter haan og foragt til alle sider efter beste ævne. En rigtig finfin opvartning disse herrer serverer læserne for kr. 4,40 pr. aar, ikke sandt? Ja, velbekomme! Eksempelet er karakteristisk for skrivemåten i artikkelen, og viser en levende stil. Her er i rekkefølge både muntlige vendinger («Huf ...»), sarkasme («Letvinten og hans halehænge-

re»), ladde ord («haan og foragt»), ladde metaforer («forspist ... tygger drøv ... spytter ... opvartning ... serverer», hyperbol («alle om kap ... til alle sider») retorisk spørsmål («ikke sandt?») og ironi («rigtig finfin opvartning ... serverer ... velbekomme!»). Det sterke engasjementet ser ut til å ha drevet tanken på at han sjøl «spyttar haan og foragt», vekk fra skribentens bevissthet.

Komplekse setninger

Av de fem 1903-avisene jeg har analysert, hadde Nordlys i gjennomsnitt færrest ord per periode og forholdsvis færrest lange ord. Forskjellene i gjennomsnittlig lesbarhetsindeks var svært stor mellom de fem avisene. I Dagbladet var den hele 51,6; Adresseavisen hadde 49,2, Gudbrandsdølen 45,4 og Søndhordland 40,9. I Nordlys var den så lav som 38,9. Gjennomsnittet for avisene samla var 45,1. I 1993 var det til sammenlikning 42,2, og da var forskjellen mellom avisene svært liten (Adresseavisen høgest med 43,4; Dagbladet lavest med 41,0).

Leddsetningene kunne ha en forholdsvis høy underordningsgrad i 1903. Den *understreka* leddsetningen i dette eksempelet fra Adresseavisen er underordna i femte grad:

Hagerup fremholdt, at Retferdighedshensyn tilsiger, at der var Adgang for en Ministerchef til at forsvare sin Politik, netop naar han har lidt Nederlag ved Valgene af Hensyn til det Parti, hvis største Mænd ellers vil blive sat udenfor, og af Hensyn til det hele Land, som ikke var tjent med, *at et Partis kyndigste og dygtigste Mænd i lang Tid holdes udenfor det offentlige Liv.*

Ved attributiv sperring står flere underordna bestemmelser mellom bestemt artikkel og substantiv. Den attributive sperringa er understreka i dette eksempelet fra Søndhordland: «Derfor henvendte jeg mig til *den prægtige nu afdøde Stiftamtmandinde Stang* og talte med hende om Sagen.» Attributiv sperring forekom åtte ganger hyppigere i 1903 enn i 1993, og var karakteristisk for avisstilen på begynnelsen av 1900-tallet. Det samme gjelder enkelt bestemmelse, som forekom 14 ganger hyppigere i 1903 enn i 1993. Enkelt bestemmelser er understreka i dette eksempelet fra Adresseavisen: «Blydt klandrede *den Maade*, hvorpaa Sjødygtighedskommissionen havde fremlagt sit Arbeide, idet *de to Fraktioner* lod til straks at være blevet saa uenige, at ethvert Samarbeide er undgaet.» Med dobbelt bestemmelse ville det ha stått «den Maaden» og «de to Fraktionerne».

Andelen fremmedord har økt i norsk avisspråk sia 1903.

I 1903 var -s-passiv vanligere enn omskrevet passiv. Senere er omskrevet passiv blitt vanligere. I 1903 forekom -s-passiv også i fortid av verbet, som i dette eksempelet fra Dagbladet: «Saaledes *beskrevet* det endnu i 1843, og heller ikke i de følgende Aar – lige til 1866 – bemerket man lunefulde Tilbøieligheder hos det.» Som omskrevet passiv ville det ha stått «blev beskrevet».

Setningsbygningen kunne i 1903 bli merkelig når periodene var innfløkte, som i Dagbladet: «I Forbindelse hermed fremholdt han, at det – hvad han vilde kalde – negative Bevis *for, at Lastelinjen skulde være upaakrævet som Skibsrederforeningen havde søgt at føre,*

var mislykket.» (Riktig ordstilling må være: «... Bevis, som Skibsrederforeningen havde søgt at føre for, at Lastelinjen skulde være upaakrævet, var ...».) Et eksempel fra Nordlys viser en feilkonstruksjon prega av muntlighet: «Vi kan bare forsøke at tænke os, *eller kaste et blik inden vor egen menighet, hvilke sørgelige forhold gaar der ikke for sig der, og som med næb og klør forsvares av overklassen, ja selv fra prækestolen i kirken.*»

Også i 1903 kunne skribentene forveksle «dets» og «sit», som her i Søndhordland: «Jeg vil hermed ønske Laget til lykke med *sit* nye Hus og nye Bane.»

Enklere landsmål

Hvordan var så språket i den landsmålsredigerte pressa rundt det forrige hundreårsskiftet? Jeg har ikke undersøkt dette, sia Søndhordland da brukte dansk-norsk. Men Åslaug Undheim har analysert Dølen, Fedraheimen og Den 17de Mai i perioden 1859–1898, og funnet ut at landsmålspressa hadde kortere perioder og forholdsvis færre leddsetninger enn samtidige dansk-norsk-aviser. Stilen i landsmålspressa var også mer prega av aktive verbformer. Undheim mener «landsmålspressa fram mot slutten av hundreåret kvittar seg med latinkansellipåverknaden. Språket der vert på desse 40 åra stadig meir talemålsnært og lettare å lesa» (Undheim 1997:167). Det henger nok sammen med at disse avisene programmessig var skrevet for allmuen, sia de var sentrale i en motkultur som skulle tjene folket. *Disse* tendensene kan spores også i de få landsmålsartiklene som finnes i mitt materiale fra 1903.

Referanser

- Christiansen, Hallfrid (u.å.): *Målføre III. De viktigste målmerker og deres råderom*. U.s. Ekekrantz, Jan og Tom Olssen (1994): *Det redigerade samhället. Om journalistikens, beskrivningsmakten och det informerade förnuftets historia*. Stockholm
- Nygaard, Rolf R. (1967): *Fra dansk-norsk til norsk riksmål. Rettskrivningsstrevet i bokmålet inntil 1907*. Oslo
- Roksvold, Thore (1997): «Riss av norske avisers sjangerhistorie», i Roksvold, Thore (red.): *Avisssjangerer over tid*. Fredrikstad (Kristiansand)
- Roksvold, Thore (2005): *Var avissspråket bedre før? En metodetriangulert studie av normendringer i norsk avissspråk på 1900-tallet*. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo
- Undheim, Åslaug (1997): «Innhald, genre og stil i tre landsmålsaviser frå siste halvdel av 1800-talet», i Roksvold, Thore (red.): *Avisssjangerer over tid*. Fredrikstad (Kristiansand)
- Aars, Jonathan mfl. (1898): *Om endel rettskrivnings- og sprogspørsmål. Redegjørelse til det kongelige departement for kirke- og undervisningsvesenet*. Kristiania

Rettskrivningsendringer fra 1. juli

Kultur- og kirke departementet har fastsatt ny rettskrivningsnormal for bokmål med virkning fra 1. juli 2005. Normalen bygger på endringsforslag som tidligere er vedtatt i Norsk språkråd. Endringene består i at en del lite brukte former går ut av ordlistene, mens tradisjonelle former som er mye brukt, blir godkjent som en del av den offisielle rettskrivningen. I tillegg blir selve rettskrivningssystemet forenklet ved at skillet mellom hovedformer og sideformer forsvinner. Sideformer er former som står oppført i klammeparentes i ordlistene, og som ikke kan brukes i lærebøker og i statstjenesten.

På oppdrag fra departementet har Norsk språkråd utredet en tilsvarende forenkling av rettskrivningssystemet

også i *nynorsk*. Ved den endelige behandlingen av saken ble det imidlertid vedtatt å opprettholde systemet med hovedformer og sideformer i *nynorsk*. Behandlingen i Språkrådet har avdekket ulike syn både i dette spørsmålet og når det ellers gjelder den nærmere utforming av *nynorsk*rettskrivningen. Departementet har derfor ikke funnet grunnlag for å godkjenne de endringene som ble vedtatt i *nynorsk*. *Nynorsk*rettskrivningen forblir dermed i uendret, med unntak av vedtak for noen få enkeltord og en del vedtak som gjelder både bokmål og *nynorsk*.

Oversikt over rettskrivningsendringene:

www.sprakrad.no/ending05

Ordbokssituasjonen omkring 1905

TOR GUTTU

VI HAR ET INTERESSANT VITNESBYRD om ordbokssituasjonen i Norge i 1890-årene, som med hensyn til dansk-norsken godt kan gjelde også for tiåret som fulgte. Det er den 33 år gamle Hans Tambs Lyche (unitarprest, idealist og fremskrittsoptimist), som i 1893 kommer hjem fra utlandet, især USA, for å bli redaktør av det nystartede tidsskriftet «Kringsjaa», den tids «Det Beste». Han synes han er kommet hjem til kaotiske språkforhold, og merker snart at han trenger ordbokshjelp. I en redaksjonell artikkel «Et norsk lexikon» 2. september 1893 klager han sin nød, og ber om at noen går i gang med å lage en ordbok med «alle de ord, som har vundet sproglig hevd, med en grei definition – paa norsk – af deres forskjellige betydninger samt eksempler (fra anerkjendte forfattere og sprog-mænd) paa deres forskjellige brug. Helst også med hvert ords slægtsregister, oprindelse og afstamning. – Et lexikon i lighed med de engelske, franske og amerikanske.»

Tambs Lyche ønsker seg altså noe i retning av den amerikanske «Webster», en enspråklig definisjonsordbok til bruk for skrivende folk av alle slag. Den skulle kunne brukes både av nordmenn og av utlendinger som ville lære seg norsk, og den burde romme flest mulig ord av alle slag; redaktøren

skulle «gjennempløie oldnorsk og hver eneste by- og bygdedialekt for ord. Og lad ham saa tillige skrabe sammen alle de fremmedord, han kan finde i brug iblandt os – og en hel del til –, fornorske dem helt og give dem plads i sproget ... Vi savner ofte ord for finere meningsafskygninger. Skaf os dem, ligegyldigt om fra Island eller Kina, – saa vi bare faar tegn og udtryk for de tanker og følelser, der rører sig i os og i tiden. Det er hovedsagen.»

Tambs Lyches synspunkter er verd å merke seg også i dag. Han har øye både for den lov og orden i ordenes verden som er nødvendig i et samfunn med skriftkultur – «vi maa faa bragt lidt orden i dette kaos» – og for den spesielle situasjonen i Norge, med større variasjon i språkbruken enn i land med lengre nasjonal skrifttradisjon. – Hadde vi så ingenting å hjelpe oss med? – Ikke mye, og ingen ordbok av typen Webster. Tambs Lyche måtte ha levd i bortimot 120 år hvis han skulle ha fått oppleve en ettbinds enspråklig norsk ordbok av dictionarytypen (en «håndordbok»). Han døde for øvrig allerede i 1898.

Landsmålet

Den ordboken fra 1800-tallet som i art og anlegg kommer nærmest en moderne håndordbok, er Ivar Aasens

«Norsk Ordbog med dansk Forklaring» (1873). Den har vært og vil være et standardverk i norsk leksikografi, uansett hvilken målform man arbeider med og i, men den har neppe vært noe lettbrukt hjelpemiddel for den som skulle skrive landsmål. Tittelen antyder formålet: boken skulle først og fremst gi ordenes betydning. Så gir den god beskjed om deres utbredelse og gammelnorske form, men når det gjelder eksempler på ordbruken, er den forholdsvis knapp. Og boken er tospråklig, som navnet sier. I 1895 kom Hans Ross' «Norsk Ordbog. Tillæg til «Norsk Ordbog» af Ivar Aasen». Til sammen danner «Aasen og Ross» et solid grunnlag for mange slags vitenskapelig behandling av landsmålet, men hovedsakelig tilbakeskuende, historisk. Det manglet en ordbok som kunne brukes i landsmålsopplæringen og tjene praktiske formål i et moderne samfunn, og flere forhold gjorde at den som omsider påtok seg dette arbeidet, Steinar Schjøtt (1844–1920), ikke kom til veis ende før i 1909 og 1914.

Schjøtt hadde planer om en moderne landsmålsordbok allerede i 1870, men håpet i det lengste at Aasen eller Ross ville utføre arbeidet. Da Aasens ordbok kom i 1873, var dessuten striden allerede begynt om hvordan normen for landsmålet skulle være, og Schjøtt var blant dem som hadde et annet syn enn Aasen.

Landsmålet vant en rekke politiske seire i 1890-årene; bl.a. hadde det fremgang som opplæringsmål i skolen, og man trengte ordlister, grammatikker og lærebøker. Nordahl Rolfsens lesebok (se ndf.) kom i landsmålsutgave i 1894, med enkelte avvik fra Aasen-

normalen, og heller ikke de som skrev landsmål, praktiserte det likt. På ordlistefronten var Lars Eskeland (1867–1942) pioneren med en liten «Norsk Ordlista» allerede i 1897; han hadde utgitt en «Hjelpebok i Norsk rettskrivning» to år tidligere.

Ved århundreskiftet ble Aasen-normalen revidert, og resultatet, den såkalte Hægstad-normalen av 1901, ble ordlistenorm til 1917-rettskrivningen trådte i kraft. Eskeland utvidet sin ordliste kraftig til en «Norsk rettskrivningsordbok» (139 sider), som utkom i 1906 og i 2. ytterligere forøkede utgave i 1912. I tillegg til rettskrivning og bøyning gir boken betydningen av ordene (forklart på landsmål) og ganske mange sammensetninger med oppslagsordet som førsteledd – den slags opplysninger vi kjenner fra våre dagers «Tanums store rettskrivningsordbok». Dessuten bringer Eskeland ikke så få eksempler på bruken av sentrale ord, og eksempler på bruken av oppslagsordet som siste sammensetningsledd. Ved ordet *maal* i betydningene «språk» og «stemme» ser det slik ut:

maal eit. hava maal og mæle. faa upp maalet. paa vaart maal. kjenna ein på maalet. høgt maal, grant maal. bera upp maalet. spursmaal, festar-, giftar-, o. fl. *maal*-bera(-ing), -binda, -brigde [osv.]

Dette er enkelt, men effektivt. – Nevnes må også Matias Skards «Landsmaalsordlista» fra 1901, sterkt forøket og omarbeidet til «Nynorsk ordbok for rettskriving og litteraturlesnad» (1912) med 30 000 ord; begge Skards bøker gir ordbetydninger på riksmål. – Videre utgav Chr. Vidsteen «Dansk-norsk Ordbog» (1907) på hele 539 sider, som

riktignok fikk mindre å si. Han hadde i 1900 utgitt en «Ordbog over Bygde-maalene i Søndhordland» på over 200 sider.

Til overmål kom så Steinar Schjøtt med sine to ordbøker «Dansk-norsk Ordbog» (1909) på nærmere 1000 sider, som han hadde arbeidet sammenhengende med fra 1899, og «Norsk ordbok med ordtyding paa norsk-dansk. Til skule- og literært bruk» (1914) på vel 600 sider – begge langt større enn Eskelands og Skards ordbøker. Med alle disse verkene stod målfolket godt rustet både i og utenfor skolestuene under den fremgangen de opplevde i årene omkring og særlig etter 1905.

Riksmålet

På riksmålssiden manglet det mye. Knud Knudsens store «Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning» (1881) skulle ifølge forordet «give en så vitt muligt omfattende og righoldig udstilling af det norske folks hele ordforråd for tiden», og den burde for så vitt gi svar på noe av det Tambs Lyche og sikkert mange med ham savnet. Men «Unorsk og norsk» er en spesialordbok, slik tittelen sier – en kombinert fremmedordbok og synonymordbok/fornorskningsordbok, hvor det fremmede også omfatter det tyske innslaget i norsk. Boken ble en kilde for andre ordboksredaktører, bl.a. Schjøtt, og den ble solgt i et betydelig antall. Men hvilken betydning den har hatt for den jevne mann som hjelp i skrivearbeid, lar seg vanskelig fastslå. An-tagelig har den ikke vært stor.

Knudsen stod bak den første offisielle rettskrivningsreformen i dansk-

norsken/riksmålet, som kom i 1862. Den var beskjeden sett med våre øyne, og gjaldt fjerning av stum *e* (*faae* > *faa*), fjerning av dobbeltskrevet lang vokal (*Huus* > *Hus*), fornorsket skrivemåte for *c*, *ch* og *q* når de betegnet *k*-lyd (*Capitel* > *Kapitel*, *Mechanik* > *Mekanik*, *Quadrat*/*Qvadrat* > *Kvadrat*) og fornorskning av skrivemåten *ph* for *f*-lyden (*Physik* > *Fysik*). – I 1877 ble det offisielt slutt på å skrive substantivene med stor for-bokstav, og i 1885 fikk vi det første departementale rettskrivningsvedtaket av større betydning, med fullstendige rettskrivningsregler, autorisert til skolebruk. I 1892 kom Nordahl Rolfsens lesebok med en del påfallende avvik fra 1885-rettskrivningen, f.eks. flertall på *-er* av enkelte substantiver (*hester* for *heste*), verbalformer som *kasted* for *kastede*, *talte* for *talede*, *trodde* for *troede*, norsk lydform i ord som *leke*, *rope*, *blaase* for *lege*, *raabe*, *blæse*, kortformer som *far* og *mor*. En del av dette ble autorisert som valgfrie former i 1894.

Men da som nå var det langt fra at alle fulgte offisielle rettskrivningsregler. Mange fortsatte å skrive som de hadde skrevet, og de toneangivende forfatterne hadde sine særegenheter. Dessuten var språket i skjønnlitteraturen i sterk utvikling stilmessig sett. Alt dette til sammen kunne Tambs Lyche og andre lett oppfatte som kaos. I våre dager revideres ordlistene både etter og mellom rettskrivningsreformene og kommer i nye fullstendige utgaver. Den gang var praksis slik at nyhetene ble presentert i rettskrivningslærer. «Rettskrivnings-regler til skolebrug» av Jonathan Aars (1837–1908) kom i 1866, og de fikk departementets autorisasjon fra og med sjuende utgave 1885;

fra og med ellefte utgave (1894) medvirket Simon Wright Hofgaard (1843–1908), og «Aars og Hofgaard» ble et begrep i rettskrivningsopplæringen i skolen – systematiske, relativt kortfattede rettskrivningslærere – eventuelt med en kort alfabetisk ordliste som bilag. De kom i 16 utgaver, siste gang i 1903.

Selv den store reformen i 1907, da det avgjørende skrittet ble tatt fra en vesentlig dansk rettskrivning til en vesentlig norsk, avfødte ingen skoleordlister som vi kjenner dem i dag, derimot en ny utgave av Aars og Hofgaards «Norske rettskrivnings-regler», med 40 sider rettskrivningslære og som tillegg deler av den kongelige resolusjonen om rettskrivningsreformen sammen med en 30 siders ordliste som stort sett bare viser rettskrivning, ikke bøyning. Denne versjonen av «Aars og Hofgaard» kom i til sammen ni opplag eller utgaver, siste gang i 1918.

Imidlertid hadde det pågått noe på ordboksfronten, og 1910 ble merkeåret. Da kom to viktige ordbøker: «Rettskrivningsordbok over det norske riksmål» av S. Juell Tønnessen og «Norsk uttaleordbok» av Ivar Alnæs. Juell Tønnessens bok er på vel 300 sider, og er ifølge forordet inspirert av en dansk ordbok. Foruten rettskrivningen gir den fylldige opplysninger om bøyning, om ordets bruk i sammensetninger og om betydning. Dessuten får vi noe etymologi og i noen tilfeller ordets form i landsmål og bygdemål. Den rommer altså noe mer enn Eskelands og Skards ordbøker og er betydelig større, men i anlegg er den ikke ulik Eskelands. Juell Tønnessen var klar over at ikke alt kunne «være paa det rene» med hensyn til rettskrivningen, selv etter 1907,

og han ber publikum bedømme boken «som et første forsøk paa en kritisk gjennomgaaelse av riksmålets ordforraad». Sammenfattende omtaler han sitt arbeid slik: «Det har været mit maal at levere en populær ordbok som er billig nok til at komme ind i de tusen hjem og vække interessen for vort sprog og sansen for det som er rigtig norsk i former og ordforraad.»

Også arbeidet med «Norsk uttaleordbok» begynte før 1907. Den var opprinnelig tenkt som en kombinert rettskrivnings- og uttaleordbok og som et innlegg i striden om fornorskningen av dansk-norskens ortografi. Rettskrivningsordbok ble den for så vidt også, ettersom oppslagsordene har 1907-rettskrivning. Det er dessuten hele 14 000 av dem, langt flere enn i noen rettskrivningsordliste; «ikke mindst for fremmedordene er den meget fullstændig,» sier forordet. Men i praksis ble boken først og fremst uttaleordboken for norsk standardtalespråk, og den kom i nye, sterkt forøkedede utgaver i 1925 og 1969.

Tospråklige ordbøker

Med tospråklige ordbøker var det relativt godt beventd på riksmålssiden ved begynnelsen av 1900-tallet, både fordi ordbøker til og fra dansk kunne gjøre tjenesten, og takket være John Brynildsen (1852–1926). Han var lærer ved Sjøkrigsskolen i Horten fra 1876, do-sent fra 1893, og aktiv som leksikograf allerede i 1880-årene som medarbeider i flere danske ordboksprosjekter. Han hadde ansvaret for tredje utgave (1886) av Geelmuydens «Engelsk-Norsk Ordbog», og selv utgav han «Norsk-Engelsk Ordbog» i 1892, «Engelsk-

Dansk-Norsk Ordbog» i 1907 og skoleordboken «Tysk-Norsk (dansk) Ordbog» i 1906. Den norsk-engelske kom i sterkt forøket utgave i 1917, og den norske delen var inntil da den største samling ord fra norsk riksmål. Disse ordbøkene og den norsk-tyske fra 1926 holdt stillingen som ledende tospråklige ordbøker i det større format til en god stund etter siste krig.

Spesialordbøker

Som nevnt tenkte Ivar Alnæs seg at uttaleordboken kunne fungere som en slags fremmedordbok når det gjaldt skrivemåten. Men betydninger oppgir boken ikke, og det gikk lang tid før vi fikk noen brukbar fremmedordbok til avsløsning av Maurits Hansens, den med det lange navn «Fremmed-Ordbog eller Forklaring over de i det norske Skrift- og Omgangs-Sprog almindeligst forekommende fremmede Ord og Talemaader», som kom i «andet betydeligst forøgede og forbedrede Op-lag. Udgivet af A. Autenrieth» i 1851, ni år etter Hansens død. Severin Eske-land utgav en liten «Framandordbok med tyding og rettleiding» i 1919 (75 sider), og få år senere kom første utgave av «Aschehous fremmedordbok» ved Ernst W. Selmer. Ellers måtte de to store danske gjøre nytten: Ludvig Meyers «Fremmedordbog» (7. utg. 1902) og «Allers Fremmedordbog» (2. forøkede utg. 1910).

Det området hvor det ble ytet mest i tiden omkring århundreskiftet, var uten tvil det historiske. Det dreier seg her om fire klassikere – større verker, ordbøker for forskere og morsmålsstudenter. Eldst av dem er Johan Fritzners «Ordbog over det gamle norske

Sprog», som først kom i ett bind 1862–67 og så kraftig utvidet i tre bind 1883–96. Fritzner (1812–93) var teolog, og begynte å gjøre notater til ordboken alt i 1830-årene, men utførte det vesentlige av arbeidet fra 1878, da han tok avskjed som sogneprest. Hans ordbok er fortsatt det viktigste hjelpemiddelet i studiet av den norrøne litteraturen, og vil ikke få noen verdig avløser før den danske (arnamagnæanske) «Ordbog over det norrøne prosasprog» er fullført en gang i fremtiden; den befinner seg nå i bokstaven E.

Et annet storverk er «Etymologisk Ordbog over det norske og danske Sprog» på vel 1000 sider av Hjalmar Falk (1849–1928) og Alf Torp (1853–1916). Den utkom i årene 1903–06 og kom på tysk i omarbeidet form i 1911. Dermed fikk den stor betydning for studiet av skandinavisk etymologi ikke bare i Norden, men i alle land hvor det ble undervist i germansk filologi. – Sammen med den må nevnes Torps «Nynorsk etymologisk ordbok» (1916) på nærmere 900 sider. Begge har vært uunnværlige hjelpemidler gjennom hele 1900-tallet og ble utgitt i faksimile i 1990-årene. Især den første viste seg da å oppnå et stort salg.

Endelig har vi så «Gamalnorsk ordbok» (1909) av Hægstad og Torp. Det er en ettbindsordbok over det norrøne språket, som gir betydningene på nynorsk. Den kom i ny utgave i 1930, ble videreført i «Norrøn ordbok» (1975) og har hele tiden fylt behovet som man tok sikte på for 100 år siden: «å gjeva deim som hev hug til å gjera seg kjende med den gamle norske bokheimen ei lettvinnt og billeg ordbok».

Importerte ord i 1905

HELGE SANDØY

AFTENPOSTEN TRYKTE 8. JUNI 1905 denne meldinga frå Stockholm:

«Efter at Storthinget gjennom sin Præsident i Telegram til Kongen har anholdt om Audiens for den Deputation, som skulde overlevere den af Storthinget vedtagne Adresse, har Kongen til Storthingets Præsident sendt følgende Telegram:

Da jeg ikke anerkjender de revolutionære Skridt, som Storthinget med Krænkelse af Grundlov og Rigsakt og i Oprør mod sin Konge desværre har foretaget, saa modtager jeg ikke den af Storthinget tiltænkte Deputation.

Oscar.

Samtidig har Kongen underrettet Storthingets Præsident om, at Expeditionschef Sibbern er bemyndiget til at modtage Adressen, for at den kan blive forelagt Kongen.»

Det har skjedd ein del – også språkleg – på dei hundre åra sia dette blei skrive. Nesten ein *Revolution*, for at vi skulle få ein *Nation* med sjølvstende også i utarikssaker.

Av dei 89 orda i teksten (vi held altså unna namnet Oscar) er 27 % slike vi kallar importord. Her er elleve frå tysk, og det eldste av dei kom i norrøn tid (*Krænkelse*, jf. norr. *krenkja*). Sju av orda

kjem frå latin og fransk (*Præsident*, *Audiens*, *Deputation*, *Adresse*, *revolutionære*, *-akt* (i ordet *Rigsakt*), *Expeditionschef*) og høyrer heime i det nye politiske språket som spreidde seg særleg på 1700-talet. Vi kan faktisk leggje merke til at dei fleste orda som har eit viktig innhald i denne teksten, er importord. Men småorda, f.eks. *efter*, *at*, *gjennem*, *sin*, *i* osv. – som er nordiske arveord – er sjølvstende nødvendige for å få bygd opp setningane.

Ein vanleg nyheitstekst i ei avis i dag inneheld ikkje så stor prosentdel importord som denne teksten. Eitt av orda her er utrangert i moderne norsk: *anholde* blir neppe brukt på denne måten lenger – om ein ikkje skal vere skjemtsam. Men elles er orda velkjende, og ordforrådet i det nøkterne nyheitsstoffet er ikkje sterkt omlagt. Vi held oss i stor grad til same orda i denne sjangeren. Men språket i annonsane (NB: enda eit importord frå fransk!) er omlagt radikalt. Inga forretning ville i dag ha kjøpt seg annonseplass på førstesida i VG med denne teksten frå *Verdens Gang* i 1905: «Vaaren 1905. Nye elegante Vaarfrakketøier, Dress- og Benklædestoffe, er netop ankommet og anbefales.» Også denne annonsen er ein fin garderobe av importord, men vi ser tydeleg at slitastjen er større i denne bransjen.

Det auget legg først merke til i ein eldre tekst, er dei «rare» skrivemåtane. Ikkje minst importorda har fått ny skrivemåte. Ein ekspedisjonssjef i dag ville kanskje få mistanke om ein ironisk tone om han fekk tittelen sin skrive på gamlemåten.

Skrivemåtar før og etter 1905

Politikken med å tilpasse skrivemåten av importord til norsk har vart like lenge som vi har drive med rettskrivingspolitikk. Første offisielle inngrepet her til lands skjedde i 1862, da Kyrkje-departementet prøvde å rydde bort skrivemåtar med *ph*, *c*, *q* og *ch* for uttalane *f* og *k*. *Philosophie* > *Filosofi*, *concis* > *koncis*, *Technique* > *Teknik*. Det store språklege skandinavismøtet i 1869 foreslo å byte ut *x* og *th* med *ks* og *t*, og det blei dels følgt opp i rettskrivingsreglane åt Jonathan Aars i 1874. Departementet velsigna så i 1885 offisielt både *eksempel*, *magasin* og *provins* som nye skrivemåtar for *exempel*, *magazin* og *provinds*.

Dei importorda som var mest avstikkande frå norsk uttale i 1905, var dei franske, som f.eks. *jaloux*, *chef*, *marche* og nettopp *revolutionær*, *deputation* og *præsident* ovafor. Det var ikkje heilt opplagt korleis ein skulle få dei tilpassa til norsk rettskriving, og derfor tok det ein del år før ein hadde skapt eit klart og konsekvent mønster for dei.

I 1917 blei det endelege mønsteret etablert, for da var både *nasjonen*, *deputasjonen* og *ekspedisjonen* på plass. I dag er det berre dei franske importorda som i uttalen sluttar på *-ang* og *-mang*, som ikkje har fått eit tilpassa skriftbilete (jf. *restaurant* og *departement*).

Motiv og politikk

For hundre år sia var landet i ei brytningstid – også språkleg. I 1898 hadde ei tremannsnemnd av J. Aars, S.W. Hofgaard og Moltke Moe lagt fram ei utgreiing *Om en del rettskrivnings- og sprogsøsmål*. Arbeidet var gjort for Kyrkje- og undervisningsdepartementet, og ei grunnsetning var at «'vort sprog' er dog først og fremst det levende talesprog, samtidens sprog». Dei såg det som si oppgåve å rette opp mishøvet mellom skrift og tale for å «gjøre det lettere for børnene at vinde herredømmet over morsmålet som skriftsprog». Det dominerande arbeidsmålet på den tida var sjølvsagt å fornorske det norsk-danske skriftspråket, men importorda var likevel så aktuelle at innstillinga har eit eige tilleggskapittel om skrivemåten av «fremmede ord». Vanskane med importorda kan ikkje løysast «hvis man ikke vil bestemme sig til at skrive alle fremmede ord som om de var norske, efter den uttale de har hos os, uten alt hensyn til deres skikkelse i det fremmede sprog. Altså som man gjør i italiensk, spansk, osv».

Utover å skape betre konsekvens i enkeltord, slo komitéen ned på to typar problem som det var ønskjeleg å rydde opp i: Der *c*-en var uttalt *k*, hadde tidlegare revisjonar sett inn *k*, men framleis var det slik at *c*-en «volder næsten uoverkommelig vanskelighet» der han er uttalt *s*, og «[v]i er derfor meget tilbøielige til at foreslå, at i alle fremmedord som er opptatt i vort sprog, skal lyden *s* betegnes som *s*». Tilsvarande foreslo dei skrivemåten sj for «lyden sj». Her stilte jo rettskrivinga på denne tida store krav til bruk-

arane, for denne lyden blei skriven som både *ch, g, j, ti, si, ssi, xi, sch* (*chef, geni, jaloux, nation, division, mission, reflexion, dusch*). Denne remsa gjorde det nok lett å støtte dansken N.M. Petersen frå tidleg på 1800-talet, som med mottoet «Hvad øret hører, bør og øjet se», gjekk inn for lydrett (ortofon) skrive-måte.

Det var ingen nasjonal patos i argumentasjonen for ny bokstavering; hovudformålet var å skape eit språk som var lett å bruke. «Større norskhet i vor skrivemåte» betyr først og fremst «nærare talemålet», nemleg «et hjemligere sprog», og argumentasjonen går mot dei som er opptekne av «Klassicitet» i skrifttradisjonen og reknar endringar i skrivevanane for «barbariske». Dette er krassare enn adjektivet «latterleg», som er brukt i tilsvarende debattar i dag, men tendensen til å bruke bokstaveringane som kulturelle og sosiale distinksjonsmarkeringar var dei same. Det var viktig å vise seg fram som den som meistrar noko andre ikkje kan. Vi kan elles leggje merke til at moderniseringsretorikk blei brukt for vel hundre år sia også, slik som denne i utgreiinga frå 1898: «Skolernes overbestyrelse har stillet sig på fremskridtets side i denne sproglige bevægelse.»

To år etter det store frigjeringsåret kom ei ny rettskriving for det vi i dag kallar bokmål. Der blei framlegga frå 1898 stort sett gjennomførte. I 1905 var det aktuelt å kalle inn mannskap til *exercis*, og dei budde i tronge *logis*, men etter 1907 reiste ungdommar på moen til *eks(ers)is* og budde i *losji*. Før 1905 hadde dei neppe innlagt *dusch*, men etter 1907 kunne dei i alle fall skrive både *dusj* og *toalett*. Og i *salong-*

ane kunne ein nå spele *konserter*. Det blei snart nye tider.

Utgreiinga frå 1898 gjaldt berre «vort skriftsprog», som enda ikkje hadde fått noko namn. («Norsk-dansk», som blei mye brukt, var sjølv sagt eit problematisk namn.) Landsmålet var underleg nok enno utafør horisonten i ei slik sak. Men i landsmålsleiren fann ein største dristigheita, slik at ein del nye skrivemåtar blei introduserte i landsmålet før dei blei tekne opp i norsk-dansken/riksmålet/bokmålet, f.eks. *nasjonal, sirkel* og *sjef* i 1895, *lossi* (seinare *losji*) i 1898 og *kjemi* i 1901. Ei utgreiing frå 1909 av H. Eitrem, Amund B. Larsen og Steinar Schjøtt, som dreiar seg om «et mulig samarbeide mellem landsmaal og riksmaal», drøftar nettopp dei unødvendige forskjellane i importorda, og i seinare rettskrivingsrevisjonar har ein lagt vekt på å samordne norvageringane i dei to målformene.

System og orden

Den store rettskrivingsomvøla etter året 1905 skjedde i 1917, og her kom ei siste systematisering av dei franske problemorda i tråd med framlegga frå m.a. 1898. No fekk både *nation, deputation* og *revolution* dagens skrivemåte, og *jaloux* kunne bli til det gjenkjennelege *sjalu*. Dessutan kom ei omlegging i skrivemåtane med *e* og *æ*, slik at òg *præsidenten* i Stortinget blei modernisert. Og *expeditionschefen*, som frå 1907 var blitt til *ekspeditionschef*, fekk i 1917 i riksmål/bokmål enda eit mellomstadium (til 1938) med *ekspedisjonschef*. Landsmålet/nynorsk hadde teke desse stega før.

Samtidig som dei franske problema no blei rydda bort, kunne ein gå i gang

med dei nye: I 1907 fekk vi *streik*, og i 1917 kom *trålen*. Den engelske perioden meldte seg. Ei systematisering av dei problema måtte vente til 1998, da Språkrådet vedtok retningslinjer.

Sjølv om språkspørsmålet her i landet har vore dominert av fornorsking av norsk-dansken og av «national samling» (som det heitte i mandatet for 1917-komitéen) av dei to skriftmåla, har importorda vore så aktuelle at dei er blitt drøfta i eigne avsnitt i dei fleste

rettskrivingsutgreiingane. Anna skal ein heller ikkje vente ettersom det alltid er ein viss straum inn av slike ord, og vi møter dei som ein sentral del av skriftlege tekstar. Dessutan føyer politikken som gjeld importorda, seg godt inn det som lenge prega den norske språk- og kulturpolitikken, og som Rune Slagstad i boka *De nasjonale strateger* (1998) har karakterisert som «rasjonalistisk-instrumentell» og «rasjonalistisk modernisering».

Arveord og importord

Arveord er ord som høyrer til det opphavleg nedarva ordtilfanget, til skilnad frå lånord og framandord. Kor stor del av ordtilfanget i norsk er arveord? I ei nyleg utkomen bok har Helge Sandøy og Jan-Ola Östman rekna ut at heile 44 % av ordstammane i Nynorsk-

ordboka er importerte. Nynorskordboka har ca. 90 000 ord fordelte på 29 844 ordstammar. 56 % av ordstammane i ordboka er altså arveord

Tabellen nedanfor viser kva språk dei importerte ordstammane er henta frå:

IMPORTERT FRÅ	TAL ORDSTAMMAR	PROSENT
latin	4089	31
gresk	2120	16
lågtyisk	2021	15
fransk	1931	15
engelsk	1564	12
italiensk	358	3
nederlandsk	167	1
arabisk	148	1
spansk	108	1
portugisisk	80	1
russisk	51	
hebraisk	42	
keltisk	24	
tyrkisk	14	
slavisk	4	
indisk	3	

Frå Sandøy, Helge og Jan-Ola Östman (red.): «Det främmande» i nordisk språkpolitikk. Oslo: Novus 2004. ISBN: 82-7099-395-6

Språkvitskapleg arbeid med norsk i 1905 og tidlegare

KJELL VENÅS

DET KONGELIGE Frederiks Universitet eller på latin *Universitas Regia Fredericiana* vart skipa i 1811, men opna ikkje verksemda før juni 1813. Den fyrste tida femnde arbeidet heller ikkje vidt, som rimeleg var. Universitetet hadde ikkje eige hus; bygningane ved Slotsvejen (frå 1852 Karl Johans gate) kom fyrst i tida 1841–52. Det fyrste verkeåret vart det utnemnt sju professorar; fem av dei kom frå tilsvarende embete i København. Året etter kom det åtte til. Så seint som i 1823 var det berre tre filologiske lærarstillingar ved Universitetet. Det var mange fleire i 1905, men fåe i norsk språk.

Til universitetsjubileet i 1911 vart det laga eit festskrift i to store band. Stykket om filologien var skriva av Magnus Olsen, som frå 1908 var professor i «oldnorsk og islandsk sprog og litteratur». Han delte kapitlet i fire bolkar. I tida frå 1813 til 1845 var det dei klassiske studia av gresk og latin som rädde. Tida frå 1845 til 1863 gav Olsen namn etter den fyrste store norskfilologen: «P.A. Munch og hans samtid». Både Munch (1810–63) og Rudolf Keyser (1803–64) arbeidde med språk ved sida av historie. Som filologar var dei pionerar i studiet av gammalnorsk og gammalisländsk (seinare: *norrøn filologi*). Den tredje bolken i artikkelen er om «Sophus Bugge (og

Oluf Rygh)». I arbeidet med eddadikta utvida Bugge kunnskapane om både språket og litteraturen. Rygh var fyrst arkeolog, men med opplegget av det monumentale verket om norske gardsnamn vart han den store namnegranskaren. Den fjerde bolken (frå 1870) knyter band mellom Sophus Bugge og dei som kom etter han.

Professorat i landsmål (nynorsk)

Studiet av språk og historie i gammalnorsk tid var ein viktig del av norsk nasjonsbygging i sambandstida med Sverige. Noko anna var studiet av den bindelekkjen mellom gammal og ny tid som dialektane utgjorde. Den fyrste utgranskinga av nyare norsk språk kom utanfor Universitetet med arbeidet åt Ivar Aasen (1813–96). Den ættararven som i det gjeldande skriftmålet vart kalla «Almuesprog» eller «Folkemaal», vart fyrst granska med pengar løyvde av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim. Frå 1851 stødde Stortinget arbeidet med eit fast og livsvarig tilskot beinveges til Aasen. Det var på tale å gjera han til professor, men det vart ikkje noko av, mykje fordi han sjølv ikkje ville. Dialektarbeidet til Aasen vart ført vidare av Hans Ross (1833–1914). Han vart heller ikkje professor då han kunne tenkje seg å bli det (1881), og då

sjansen kom seinare, hadde han ikkje hug. Den fyrste universitetsstillinga i nyare norsk språk kom i 1886. Då vart Moltke Moe (1859–1913) professor i «norsk Folkesprog, med Forpligtelse til ogsaa at foredrage Folketraditioner». Interessene hans låg til folketradisjonane, og han tok seg ikkje godt av den fyrste delen, norsk folkemål.

I 1890-åra vart det noko politisk togdraging om professoratet Moltke Moe hadde. Det enda med ei omskipling, så eitt embete vart til to. Språkdelen vart professorat i «landsmaalet og dets dialekter». Det var to som søkte det, Marius Hægstad (1850–1927) og Amund B. Larsen (1851–1928). Norsk-språkleg bakgrunn, utdanning, forskingsprofil og også språkleg syn og praksis hjå dei to var ulike.

Marius Hægstad var vestlending, med oppvekster i Nordfjord og Bergen. Ved Universitetet hadde han teke artium og andreeksamen. Alle artiumskandidatar tok før 1883 eksamen ved Universitetet. *Andreeksamen* var det folkelege namnet på det som offisielt heitte «Examen philosophicum». Den omfatta mange fag, med studium som på eit års tid skulle gjera studentane mogne til sjølv embetsstudiet. Etter utdanninga i Christiania hadde Hægstad ei tid studert språk i Oxford, særleg fonetikk. I yrkeslivet var han lærar i mellomskulen og folkehøgskulen og dessutan lokal- og rikspolitikar. Han hadde eigenleg berre eitt vitenskapleg vedlegg til søknaden på professoratet, ei utgreiing om trøndermålet i gammalnorsk tid.

Amund B. Larsen var frå Solør og hadde embetseksamen frå Universitetet. Etter det hadde han vore lærar i den høgre skulen, og han hadde granska

norske dialektar med ymse offentlege tilskot. Han hadde doktorgraden på ei stor utgreiing om heimemålet sitt.

Nemnda som skulle velja mellom dei to, hadde ei vanskeleg oppgåve. Hægstad skreiv landsmål, hadde skrive lærebøker i landsmål og var leiar for ei nemnd som skulle normere målet. Han var vel den fremste landsmålsmannen i landet, men vitkapsarbeidet hans galdt gammalnorsk. Larsen skreiv det tradisjonelle skriftmålet og interesserte seg ikkje for landsmål, men han var suveren i «dets dialekter», og han var ein framifrå målgranskar. Løysinga vart at landsmålsdugleiken fekk telja mest, så Hægstad vart professor. Han sat i embetet i 1905 og vart sitjande til han gjekk for aldersgrensa etter fylte 70 år i 1920. Ja, vel så det, for han gav undervisning eit par år til. I mellomtida hadde embetet rett nok skift nemning; i 1917 vart det omdøyppt til professorat i nordisk språkvitenskap.

Normering og målstrid

Om Hægstad ikkje hadde mykje dokumentert vitenskapleg gransking å vise til i 1899, vart også han ein framifrå språkvitenskapmann. Han arbeidde mest med dei historiske kjeldene til dialektane våre; dei er grunnlaget som landsmål (frå 1929 *nynorsk*) byggjer på. Som professor i vel tjue år gav Hægstad ut band etter band om målet i gammalnorske tekster, og noko som han ikkje fekk ferdig med han levde, vart publisert av andre seinare. Ved målmedvite og utrøytande arbeid gav han eit systematisert og veldokumentert jamførande oversyn over gammalnorsk i dei ymse landsdelane. Ved dette arbeidet kom det overtydande klart fram at talemålet

i Noreg før 1350 skilde seg noko frå ein landsdel til hin. Det fanst norske dialektar også då. I lange ekskursar la Hægstad fram funn om nyare tid, både mellomnorsk (1350–1525) og nynorsk (etter 1525). Han hadde også andre saker å stelle med. Nemndarbeidet med å normere landsmål førte til dei fyrste offisielle inngrepa i Aasen-normalen. I dei nye skrivereglane for landsmålet i skulane, den såkalla Hægstad-normalen av 1901, hadde mindretalsvotumet åt Hægstad i nemnda vorte til eit fleirtalsvedtak i statsråd.

Då det i 1916 kom ei ny nemnd som skulle ta for seg norma i bae skriftmåla, var Hægstad også med. Heile livet var han sjølv ein overtydd føretalsmann for landsmål i høve til den andre målforma i landet. Målsynet hans femnde vidt. Han gjekk imot Bjørnson då diktarhovdingen i 1899 lyste krig mot målrørsla, han stridde for stil på sidemål og vart i 1906 den fyrste leiar- en av Norigs Maallag; laget vart skipa eit år etter unionsbrotet.

Hægstad i 1905

Det er råd å gå meir presist inn på kva Marius Hægstad gjorde i 1905. I vårsemesteret det året gjekk han i undervisninga si vidare med eit emne frå hausten 1904: Med ein time i veka gjekk han gjennom romanen *Brite-Per* av sunnhordlandsforfattaren Jens Tvedt. Då han var ferdig med den, las han over *Symra* av Ivar Aasen. Hovudsaka var sikkert språket i bøkene. I ein veketime underviste han i nynorske dialektar, frå Oppland til Setesdal; ein veketime gjekk til skriftlege øvingar og – som universitetskatalogen seier: «retroversion». Å retrovertare var å omsetja

attende til språket ei tekst er omsett frå; det var vel dei to skriftmåla i landet studentane skulle setja i høve til kvarandre. Det var jamt over 14 som følgde timane.

Hægstad var friteken for to veketimar av undervisningsplikta på fem for skuld eit vitskapsarbeid han hadde under hender. Det ruvande verket *Vestnorske maalføre fyre 1350* kom med det fyrste bandet i 1906. Hausten 1905 leverte han til prenting eit par mindre arbeid som knytte seg til det.

Sommaren 1905 var Hægstad på studieferd til København. I biblioteka der fann han originalane til mange gammalnorske tekster han skulle arbeide med. Han treivst alltid godt i København. Det hadde å gjera med at han fekk arbeide med vitskapskapen sin i fred, men også med at han trefte nye menneske; Hægstad hadde eit ope og omgjengeleg lag.

Denne sommaren var det likevel noko spesielt med. Opphaldet i København fall saman med tingingane i Karlstad om oppløysinga av unionen og ordskiftet om kongedøme eller republikk. Hægstad var overtydd republikanar, men no skreiv han i brev heim:

«Det er ikkje hyggjelegt aa lesa um den republikanske uppøsingi i Norig. Republiken kjem visst likevel av seg sjølv utan alt dette strævet, som berre skapar gagnlaus strid og set oss ned i augo aat utlandet, som ikkje skynar korleis nordmennerne, naar det gjeld heile *sjølvstendet*, kann gaa avstad og stridast innbyrdes um eit so uviktig spursmaal.»

Seks dagar seinare skreiv han:

«Dei hev ikkje vore gode, dei siste dagarne her for meg. Fredag og i gaar trudde endaa eg at det kunde verta

krig i Norig, og eg hev aldri vore i slik spaning som dei siste dagarne. – I dag tidleg fekk eg daa endeleg sjaa i Politiken at der er von til ei fredeleg løysing. Og glade kann me alle vera. Eg vonar daa at den norske delegationen i Karlstad ikkje hev gjenge med paa noko som er til vanære eller skam for fedrelandet.»

I ei filologforeining heldt Hægstad foredrag om landsmalet. Det var mange til stades og stor fagning, så han skreiv heim: «eg lika meg godt millom desse hyggjelege folk».

Arbeid med det gamle målet

Attende til gammalnorsk og no til Universitetet i 1905. Den gamle og store Sophus Bugge (1833–1907) var over 70 då. Ein augnesjukdom hadde gjort han mest blind, men han heldt likevel fram med undervisning og vitskapsarbeid. I vårsemesteret 1905 gjekk han gjennom eddakovæde (Rigspula, Hávamál) i to veketimar og tolka runeinnskrifter i éin. I alle timane brukte han noko tid til å øve inn gammalnorsk grammatikk. Undervisninga tok til 24. januar og slutta sist i mai; etterpå var universitetslærarane opptekne med eksamen. Bugge hadde gjennomgåande 30 tilhøyrarar, nokre færre i runetimane.

Sophus Bugge var frå 1866 «extraordinær professor i sammenlignende sprogvidenskab med forpligtelse til at foredrage oldnorsk». Mange av arbeida hans i jamførande språkvitskap krinsa om fjerne språk, som albansk, armensk, etruskisk og hettittisk; dei har fått hard kritikk i ettertida. I studiet av gammalnorsk språk og litteratur, runer, stadnamn og folkeviser sette

han derimot varande merke etter seg. Bugge hadde eit uvanleg rikt fantasi-flog, som likevel var kontrollert av store kunnskapar og djup innsikt. Han vart høgt vørd av vitskapsfolk på dei same felta ute i verda, og her heime såg mange på han nærast som ein helt av Nansen-format for arbeidet hans med emne som vedkom nasjonen Noreg. I den samanhengen må ein ikkje minst tenkje på tolkingane av runeinnskriftene våre. I 1865 hadde han tolka innskrifta på det vidkjende danske gullhornet frå Tønder i ei avhandling på berre 23 liner, som vart ein lykel til grunnlag for andre tolkingar. Like etter synte han at språket i dei eldre runeinnskriftene ikkje er gotisk, men urnordisk. Mange var mindre glade då han i 1880-åra meinte å finne framandt opphav til mytane i dei gamle helte- og gudedikta. Bugge gav ut folkeviser (1858) og eddadikt (1867) i ei utgåve som enno er ein standard. Han var riddar, kommandør og fekk storkorset av St. Olavs orden.

Då Bugge på gamle dagar tok til å gje ut runeinnskriftene, fekk han frå 1902 hjelp av studenten Magnus Olsen (1878–1963). Han las innskriftene for Bugge, og Bugge dikterte korleis han meinte dei skulle tolkast. Bugge hadde kontaktar med fagfolk i mange land, og gøynde brev etter han kom i 2004 i ei trebands utgåve. Alt i 1902 skreiv han til svensken Adolf Noreen at Olsen «er min tilhører, og jeg tenker paa ham som min efterfølger». Som alt nemnt gjekk det slik Bugge tenkte. Embetet at Magnus Olsen var rett nok avgrensa til nordisk, men i dei nordiske disiplinane førte han tradisjonane frå Bugge vidare i eit langt og idug

forskarliv som femnde om språk og litteratur i norrøn tid, runer, stadnamn og anna. Olsen gav ut det språkvitenskaplege og allmennkulturelle tidskriftet *Maal og Minne* frå 1909 til 1950.

Frå dansk-norsk til riksmål

Skriftspråket som Noreg i 1814 ervde frå det dansk-norske fellesbuet, vart drøft og studert på ymse måtar i sambandstida med Sverige. Fyrst var det noko strid om namnet på det, med sterke meiningar både i Noreg og Danmark. Namnestriden slo igjennom til skulen, særleg fordi det vart tvil om kva dei skulle kalle lærebøkene i dette språket: Kunne ei lærebok i dansk-norsk heite *Norsk Grammatik*? Det vart prøvt å ordleggje og løyse dette på meir enn ein måte. I alle høve kom det ut lærebøker, etter kvart noko tilmåta norsk talemål og tilhøvet mellom talemål og skriftmål. Desse lærebøkene var utgreiingar om språket. Det var inga vitskapleg stilling ved Universitetet til å granske det, men det er likevel ikkje meldt sterke ynske om slike stillingar. Mange studiar om skriftspråket hadde med fornorsking å gjera – den var nokre for og andre imot.

I 1850-åra kom det likevel to store grammatikkar som skildra dansk-norsk. Dei var skrivne på privat basis, av forfattarar som hadde utdanning frå Universitetet, men sjølve arbeidde i den høgre skulen. Dei to grammatikkane speglar av namnespørsmålet i titlane. I 1855 kom *Modersmaalets Formlære i udførlig Fremstilling* av Jakob Løkke (1829–81) og i 1856 *Haandbog i dansk-norsk Sproglære* av Knud Knudsen (1812–85). Knudsen hadde nokre år før opna eit arbeid med det ein kan kalle bruks-

retta språkvitskap, og etter kvart førte det til ei mengd av bøker, artiklar og andre skrifter. Han hadde eit språkpolitisk føremål, men gav samstundes mykje ny kunnskap om det skriftspråket han sjølv kalla dansk-norsk, og om talemålet som knytte seg til det, som han kalla «den dannede dagligtale».

Ein annan som arbeidde mykje med norsk språkvitskap på slutten av 1800-talet og fyrst på 1900-talet, var nok knytt til Universitetet, men hadde eit embete som ikkje galdt norsk. Johan Storm (1836–1920) var frå 1873 til 1912 professor i romansk og engelsk filologi, men han hadde norsk språk som den fyrste kjærleiken sin, og endå embetet hans peikte i ei anna lei, søkte han i 1877 Stortinget om tilskot til å laga eit *Værk over det norske Sprog*. Han fekk ikkje stønad, men arbeidde likevel med norsk språk på ymse felt gjennom mykje av universitetslivet sitt. Han granska dialektane våre inngåande, skreiv utførlig om lydane i norsk talemål, laga eit eige lydskriftsystem for det og gjorde hundretals oppskrift-er etter heimelfolk i bygdene. Dialektgranskingane galdt grunnlaget for landsmålet, men Storm skreiv òg studiar over det skrivne landsmålet. Han sette Aasen høgt, men trudde ikkje på noka framtid for landsmålet. Også om det dansk-norske skriftmålet laga han mange utgreiingar. I 1905 skreiv han såleis om «Sproget i den nye Oversættelse af Det Nye Testamente» (1904) som eit avbrot i studiar om skriftmålet til forfattarane frå 1800-talet. Han granska det for å klårleggje grunnlaget for ei mogeleg ny rettskriving.

Embetet at Storm hadde etter namnet ikkje noko med norsk språkvitskap

å gjera. Eit par andre embete stod for så vidt nærare norsk, men det var likevel dei særlege interessene åt inneharane som gjorde at dei granska norsk språk vitskapleg. Dei to var Alf Torp (1853–1916) og Hjalmar Falk (1859–1928). Frå 1890-åra og utover laga dei viktige verk saman. Torp hadde frå 1894 eit personleg professorat i sanskrit og jamførande språkvitskap. Falk var fyrst dosent og seinare professor i germansk filologi. Falk skreiv i 1890-åra populærvitskaplege bøker om språk og kulturminne. Torp interesserte seg òg for nordisk og skreiv privat like godt gammalnorsk som latin. Midt i 1890-åra gjorde Falk framlegg om at dei skulle laga ei etymologisk (historisk) ordbok saman. Med dei arbeidde med ordbokprosjektet, gav dei ut bøker om dansk-norsk lydhistorie (1898) og syntaks (1900). Ordboka tok til å koma i 1901, og ho var ferdig i to store band i 1906. I 1910–11 kom dei med ei omarbeidd og utvida utgåve på tysk. Den etymologiske ordboka vart eit viktig verk ikkje berre for nordisk, men for historisk språkvitskap i det heile. Falk og Torp gav kvar for seg andre tilskot til utgranskinga av norsk, men det vil føre for langt å gå inn på dei her.

Eit professorat i riksmål vart skipa i 1912, med tilsetjing i 1916 av Didrik Arup Seip. Året etter vart det saman med professoratet i landsmål omdøpt til professorat i nordisk språkvitskap.

Kjelder

Det Kongelige Fredriks Universitet 1811–1911. Festskrift I–II. Kristiania 1911.

Det Kongelige Norske Frederiks Universitets Aarsberetning for [...] 1902–1907. Kristiania.

Falk, H. og A. Torp. 1900. *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling.* Kristiania.

Falk, H. og A. Torp. 1903–06. *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog.*

I–II. Kristiania.

Flo, R., A. Garborg og M. Hægstad.

1899. Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne. Tillegg til *Universitets- og skoleannaler.* Kristiania.

Halvorsen, E.F. 2000. Bugge, Elseus Sophus. *Norsk biografisk leksikon*². 2, 61 f.

Holm-Olsen, L. 1981. *Lys over norrøn kultur.* Oslo.

Hægstad, M. 1899. *Gamalt trøndermaal.* Kristiania.

Hægstad, M. 1906–42. *Vestnorske maalføre fyre 1350.* Kristiania/Oslo.

Knudsen, K. 1856. *Haandbog i dansk-norsk Sproglære.* Kristiania.

Kruken, K. (utgjevar). 2004. *Sophus Bugges brev.* I–III. Øvre Ervik.

Linn, A.R. 2004. *Johan Storm. dhi grétest praktikal liNgwist in dhi werld.* Oxford.

Longum, L. [1989]. «Norsk» som forsknings- og studiefag. Oslo.

Løkke, Jakob: *Modersmaalets Formlære i udførlig Fremstilling.* Kristiania.

Nygaard, R.R. 1941: Fra dansk-norsk til norsk riksmål. Oslo.

Olsen, M. 1911. Filologien. *Det kongelige Fredriks Universitet. Festskrift.* II, 290–380. Kristiania.

Olsen, M. 1925. Bugge, Elseus Sophus. *Norsk biografisk leksikon* 1. II, 356–68.

Rindal, M. 2003. Olsen, Magnus Bernhard. *Norsk biografisk leksikon*². 7, 148 f.

Torp, A. og H. Falk. 1898. *Dansk-norskens lydhistorie med hensyn paa orddannelse og bønning.* Kristiania.

Venås, K. 1992. *I Aasens fotefar. Marius Hægstad.* Oslo.

Venås, K. 2000. *Ivar Aasen og Universitetet.* Oslo.

Riksmålsbevegelsen rundt 1905

LARS ROAR LANGSLET

DET VAR BJØRNSTJERNE BJØRNSON som i 1899 skjøv i gang en organisert riksmålsbevegelse i Norge. Før hadde han hatt stor sympati for målsaken og de første landsmålsdikterne, men nå reagerte han med stor harme mot fremstøtene for å gi landsmålet en stadig sterkere posisjon i skole og styringsverk gjennom lovvedtak og politisk hestehandel, og mot programmet om at det nye språket skulle skyve ut det tradisjonelle litteraturspråket og bli «einaste mål i landet». Høsten 1899 holdt han en serie foredrag om dette og samlet fulle hus. Den 25. november ble det offentliggjort et protestoppopp som Bjørnson hadde skrevet, med en lang rekke underskrifter, og under et folkemøte i «Eldorado» 28.11. ble dette vedtatt og *Riksmålsforeningen* stiftet. Professor Hjalmar Falk ble formann, og med i styret var bl.a. riksadvokat Bernhard Getz og professor Gustav Storm.

Bjørnson lot seg ikke velge inn, men var utvilsomt den drivende kraft, med mange foredrag og lange avisartikler også i de nærmeste årene. Det var han som gav sitt eget språk navnet «riksmål» – flere andre hadde brukt ordet før, men med Bjørnsons autoritet fikk det gjennomslag.

I prinsippet skulle foreningen være landsdekkende, men av praktiske

grunner ble arbeidet konsentrert om hovedstaden, med opprop og innsamling av underskrifter, og salg av noen pamfletter, især av Bjørnson og Sophus Bugge. Innbydelse til å tegne medlemskap ble sendt landet over, men vi vet ikke hvor mange som fulgte opp. Det ble også arrangert foredragsreiser og startet enkelte lokale foreninger, især var foreningen i Bergen aktiv.

Redaktøren har bedt meg skrive om hvor langt riksmålsarbeidet var kommet i 1905. Det er raskt å svare: Etterhvert som unionsstriden tilspisset seg, sank interessen for språkstrid, folk fikk annet å tenke på. Fra høsten 1904 var det ingen aktivitet i riksmålsleiren, og i 1905 lå foreningen skinn-død. Hvis den spinkle kretsen av organiserte riksmålsfolk i 1941 hadde opptrådt like klokt, ville Kjartan Fløgstad hatt mindre å skrive om.

I 1907 foreslo Hjalmar Falk at foreningen skulle nedlegges. Det ble stoppet av Bjørnson, som nå gikk til kamp mot det ferske påbudet om obligatorisk stil på landsmål til examen artium. En ny rekke folkemøter ble holdt på mange steder, med sprengfylte hus, fremfor alt møtet i gymnastikk-salen på Akershus festning 7. april, med Bjørnson som hovedtaler. Det ble det første møte med riksmålskampen

for gymnasiastene Francis Bull og Arnulf Øverland, som siden skulle bli profilerte deltagere i den.

Etter dette møtet ble Riksmålsfor-
eningen gjenopprettet, med Bjørnson
som den selvsikre formann, og med
bl.a. professorene Simon Michelet, Bredo
Morgenstjerne, Gerhard Gran og Johan
Storm i styret. I 1909 ble navnet endret
til *Riksmålsforbundet*, som det siden har
hatt.

I historieverker blir det oppgitt skift-
ende årstall for når forbundet ble stift-
et. Flere angir 1909, da det endelige
navnet ble etablert. Men det var utvil-
ksomt kontinuitet mellom foreningen
av 1899, den gjenoppståtte foreningen
av 1907 og forbundet av 1909 – navne-
skiftet var av underordnet betydning.
Jeg mener derfor at det riktige er å
skrive 1899.

I 1908 og 1909 ble det organisert en
rekke omfattende foredragsturnéer.
Bjørnson var selvsagt det store trekk-
plaster, han samlet store folkemengder
hvor han enn kom, og skrev også bre-
de avisartikler om kampsaken – ingen
annen sak engasjerte Bjørnson så sterkt
i de siste ti år av hans liv, skriver pro-
fessor Øystein Sørensen. Men også
andre kjente folk holdt mange fore-

drag, som Johan Bojer, Ragna Nielsen,
Hjalmar Falk, Sigurd Høst og Nils
Vogt. Forbundets sekretær Yngvar Brun
satte rekord med hele 126 foredrag i
1909. I november året før hadde han
reist i Sogn og Fjordane, og kunne rap-
portere at foreningen i Vik allerede
hadde 1200 medlemmer!

Det man især merker seg i de
mange referatene, er at oppslutningen
var enorm, og responsen særlig stor i
deler av landet som siden ble utprege-
de nynorskbastioner, Vestlandet og
indre Østland. Folk som strømmet til,
følte at dette var en rikssak, hevet over
regionale og sosiale skiller.

Det er også et interessant trekk at
mange kvinner var aktive – flere år før
de fikk stemmerett. Ragna Nielsen,
kjent kvinnesaks kvinne og skolerefor-
mator, ble formann da Bjørnson måtte
tre tilbake på grunn av sykdom. Etter
henne fulgte presten Alfred Eriksen
(1911), ledende skikkelse i Arbeider-
partiet.

På dødsleiet i Paris sa Bjørnson:
«Undrer meg på om noe annet sivili-
sert folk omgås sitt språk så lettferdig
som det norske ... Å minke et folks
kulturspråk, det er å minke dets ånds-
evne.»

Stoda for nynorsken og målrørsla i 1905

OLAF ALMENNINGEN

DÅ UNIONEN MED SVERIGE vart oppløyst 7. juni 1905, hadde det alt gått 20 år sidan Stortinget med 78 mot 31 røyster gjorde det skilsetjande jamstillingsvedtaket som sikra det nyreiste landsmålet politisk plass som skriftmål ved sida av «det almindelige bog-sprog». Dette rydda grunnen for den store framgangen som «det norske folkesprog» – også kalla *landsmål*, og frå 1929 *nynorsk* – kom til å få i tiåra frå 1890 og fram til 1920. I desse hektiske 30 åra skjedde det meir i den ytre norske språkhistoria enn det har gjort nokon gong før i moderne tid. Oppløysinga av unionen med Sverige var eit avgjerande politisk steg for landet som det var full semje om i alle politiske leirar. Det var det slett ikkje om målspørsmålet. Politisk fridom kravde indre språkleg frigjering frå den framandslege dansk-norsken, meinte dei på landsmålssida, medan riksmålssida ville byggja vidare på det etablerte dansk-norske skriftspråket og heller endra på det i ulik grad.

Med dette politiske rammeverket frå 1885 på plass kunne ein lettare byggja opp og grunnfesta stillinga til landsmålet på ulike samfunnsområde. Politisk var det målrørsla og ungdomslagsrørsla og bondereisinga som bar dette verket fram, kanalisert gjennom partiet Venstre på Stortinget. Som

målpolitiske arenaer var skulen og kyrkja i ei særstode, sidan kom lokalt og sentralt styringsverk etter. Men også det nynorske skriftlivet måtte ha sitt trygge rom om det nye skriftspråket skulle makta å føta seg. Særleg viktige vart då skjønnlitteraturen og nynorske forlag, aviser og blad. Med etter måten små økonomiske ressursar måtte nynorsken kjempast fram gjennom parallellorganisering, sidan målet ofte møtte stengde dører i dei dansk-norske organa.

Aviser, blad og forlag

Det vitskaplege og litterære grunnlaget for det nye skriftspråket vart fastsett i dei 50 åra som gjekk føre 1905. I og med Ivar Aasens målvitskaplege grunnlagsarbeid og den litterære gjennombrotsfasen for nynorsk som vi fekk ved diktarar som *A.O. Vinje* og *Arne Garborg* og Aasen sjølv, og gjennom pioneraviser som *Dølen* (1858–1870) og *Fedraheimen* (1877–1891), låg språket føre som eit skriftleg alternativ i det minste, sjølv om brukarane enno var heller få. Mange andre bladtiltak stranda etter berre få år, og noka sterk og omfattande nynorsk presse fekk vi ikkje før *Den 17de Mai* kom i 1894, etterfølgt av vestlandsavisa *Gula Tidend* i 1904. Borna fekk sitt *Norsk Barneblad* (1887 og 1894) og almenta det velkjende

tidsskriftet *Syn og Segn* i 1894. Forlagsverksemda sleit også tungt, og mykje av ansvaret fall her på *Det Norske Samlaget*. Sidan opna også bokmålsforlag som *Olaf Norlis forlag* og *Aschehoug* dørene sine for nynorsk skjønnlitteratur. Men skulle det nynorske riksmålet for alvor verta eit bruksmål i samfunnet, måtte det ut til breiare lag av folket, og her var skulen den aller viktigaste arbeidsteigen.

Skulen

Alt i 1878 hadde Stortinget fastsett at borna kunne få bruka sin eigen dialekt i skulen, og læraren skulle ta omsyn til dette i undervisninga. No kom turen til skriftspråket. Frå 1892 hadde det vorte høve for skulestyra til å velja landsmål som opplæringsmål i folkeskulen, og mange krinsar nytta no høvet til å gjera det. Skilnaden mellom det «gamle» og det «nye» norske språket var enno nokså stor, sett med moderne norske auge, så alternativa var rimeleg klare. Legg vi tekstar på dei to målformene, slik dei såg ut i 1905, ved sida av kvarandre, så ser vi det klart og tydeleg.

Læraren og målmannen *Peder Hovdan* (1874–1965) frå Hemne i Sør-Trøndelag fungerte som eit slags statistisk sentralbyrå for det målbyttet som no kom, og frå heimen sin på Stabekk følgde han heilt frå fyrst på 1890-talet nøye med på dei målvedtaka som no vart gjorde i skulen. Ut frå Hovdans opplysningar gjekk om lag 250 skulekrinsar over til landsmål (nynorsk) i åra 1892–1900 og 170 krinsar til i tidsrommet 1900–1905. Då Noreg og Svevige skilde lag, hadde såleis kring 420 skulekrinsar valt det nye skriftmålet til opplæringsmål. Dei fleste av desse

krinsane var heller små, for folk budde endå meir spreidd enn dei gjer i dag, og mest kvar grend hadde si eiga vesle skulestove. Kor mange prosent av elevane som no lærde å skriva nynorsk frå 1. klasse i 1905, veit vi ikkje, truleg var det mindre enn 5 %. Dei fyrste kjerneområda for nynorsk vart Sunnmøre, Vest-Telemark, Innherad, Vefsn, Hardanger, Midtre Sogn og Indre Agder. Dalføra austafjells og kystroka på Vestlandet, som i dag er sikre nynorskområde, lét enno venta på seg, men alle landsluter vart med, med unntak av Sør-Austlandet og Finnmark.

Men det var uråd for skulane å velja nynorsk opplæringsmål dersom det ikkje fanst kunnige lærarar som makta å læra det frå seg til elevane. Frå 1885 og frametter løyvde Stortinget derfor pengar til landsmålskurs kringom i bygdene, då det no vart større etterspurnad etter særskild landsmålskompetanse, for å seia det på moderne vis. På lærarskulane vart det ikkje obligatorisk skriftleg opplæring i begge riksmåla før i 1902, så desse kursa hadde sin viktige misjon lenge. Dertil kom slike frivillige kurs og ymis anna opplæring som målorganisasjonane skipa til på eiga hand. Peder Hovdan opplyser at medan 8 % av lærarskulestudentane nytta landsmål som sitt skriftmål i 1897, så hadde dette talet stige til 31 % i 1901, berre fire år etter. Dette fortel sitt om det kraftige oppsvinget som landsmålet fekk i ei nøkkelgruppe i samfunnet i desse avgjerande åra.

Ei autorisert rettskriving, «Hægstadnormalen» (som har namn etter professor Marius Hægstad (1850–1927)) fekk det nye, men tidvis noko sprik-

jande skriftmålet også i 1901, då regjeringa fastsette korleis målet skulle sjå ut i skulen. Sjølv om både forfattarar og andre skribentar prøvde seg fram med ulike måtar å skriva nynorsk på, var det no slutt med at målet fekk gå på sjølvstyr i skulen.

Nynorskopplæringa i dei høgare skulane (gymnaset), som den gongen var mest reine byskular for borna åt borgarskapet og embetsmennene, var eit heitt stridstema i åra før og etter unionsoppløysinga. Eit framlegg om å jamstella dei to skriftmåla i den skriftlege opplæringa i norsk til studenteksamen fall på Stortinget i 1896, men saka kom opp att framfor valet i 1906, og det vart vedteke i 1907. I gymnasa stod altså nynorsken nokså veikt då unionen med Sverige brast.

Universitetet

På Universitetet i Oslo, sjølve bastionen for den norske embetsmannsstaten, gjekk det endå tråare med å gje rett og rom til nynorsken, så her laut Stortinget overstyra universitetsleiinga og løyva pengar og oppretta særskilde professorat i landsmål og folkekultur to gonger før 1905. *Moltke Moe* vart utnemnd til professor i norsk folkemål og folkedikting i 1886, medan Stortinget fem år før hadde røysta ned eit framlegg om å gjera *Hans Ross* til professor i landsmål. Så sommaren 1899 vart *Marius Hægstad* sett til professor i «landsmålet og dets dialekter» av Stortinget, og det gav det nyreiste skriftmålet både den vørndnad og tyngd som trongst. Studentane på si side fekk ikkje lov til å bruka nynorsk til eksamen før i 1908, men det måtte fyrst ein kongeleg resolusjon til her òg.

Lærebøker og skjønnlitteratur

Lærebøker på det nyreiste, men enno noko uferdige skriftmålet var det òg skralt med lenge. Stoda for morsmålsfaget kom seg derimot monaleg då *Andreas Austlids* ABC-bok kom ut i 1881, etterfølgt av leseboka hans i 1889. Seinare kom *Nordahl Rolfsen* med sine vidkjende og omtykte lesebøker og bygde bru mellom dei to måltradisjonane og batt det heile saman. I andre fag stod det langt verre til, men dei nytta lærebøker i bokmål inntil det låg føre nynorske bøker i dei få faga det galdt. Skjønnlitteraturen var alt på plass, med nynorske storkultar som *Ivar Aasen*, *A.O. Vinje* og *Arne Garborg* som vegbrøytarar. Sidan følgde *Per Sivle* og *Rasmus Løland* opp med soger og forteljingar for borna. Gløymast må heller ikkje *Elias Blix'* banebrytande litterære innsats med *Nokre Salmar* frå 1869. Sidan kom denne samlinga ut i fleire omvølte utgåver.

Kyrkja

Same avgjerande rolle for målreisinga fekk Blix-salmane i kyrkja, der motstanden mot landsmålet var heller sterk. «Me vil ha Guds ord på det målet Herren nytta på Sinai bjerg og ikkje på det som me bannar på,» skal ein arg sogning ein gong ha sagt då det bryggja opp til målbyte og målstrid i den lokale kyrkja han sokna til. Språkstriden som no følgde i kyrkja, var på mange vis hardare enn i skulestova, for det religiøse livet stod meir sentralt for mange folk i den tida enn det gjer no. Derfor var det overlag viktig å gje nynorsken status og prestisje ved å reisa han som religiøst riksmål. Styresmaktene autoriserte Blix-salmane

til bruk i kyrkja i 1892, og no følgde ei rad kyrkjelydar opp med å innføra dei i sine heimegrender. Men enno fanst det ingen sjølvstendig nynorsk liturgi, og berre einskilte delar av Bibelen låg føre i nynorsk omsetjing. Det Nye Testamentet var ferdig omsett i 1889, medan det drog ut med å få alle skriftene i Det Gamle Testamentet ferdige, såleis kom ikkje dei fem Mosebøkene ut før etter 1905. Det Norske Samlaget stod for utgjevinga, og Stortinget løyvde pengar. Tekstbok og altarbok på nynorsk kom ikkje før i 1907. Også i kyrkja vanta det folk som meistra nynorsk i den fyrste tida. Pionerar som Anders Hovden, Bernt Støylen og Peter Hognestad ryddade vegen, og sidan kom andre etter. Ikkje minst viktige vart ungdomsprestane som reiste ikring i sine bispedøme og heldt nynorske preiker og agiterte for målsaka samstundes. Men den store framskruven for nynorsk som offisielt kyrkjemål kom fyrst i dei 20 åra etter unionsoppløysinga.

Offentlig styre og stell

Det tok også noko lengre tid å få nynorsken i bruk i offentlig styre og stell. Sentralt gjekk Stortinget i brodden, fyrst med munnlege innlegg haldne på landsmål av somme nynorskvenlege tingmenn, seinare kom han òg inn i skriftlege dokument. Såleis kom den fyrste lova på nynorsk – *Log um sams normaltid for kongeriket Norig* – i 1894. Lettare gjekk det ute på bygdene, der det gjerne fungerte slik at ordføraren i bygda tok til å føra møteboka for heradsstyret på nynorsk. Setesdølar og telemarkingar var fyrst ute med dette, men den fyrste skreda over til nynorsk i kommunane kom ikkje før i åra 1908–1914.

Målrørsla og ungdomslaga

Men alt dette kom ikkje av seg sjølv, det laut ei brei organisering til for å gje målreisinga kulturpolitisk tyngd nok. Her fekk *Noregs Ungdomslag*, den radikale landssamskipnaden for ungdomslagsrørsla, mykje å seia då han vart skipa i 1896. Svært mange av ungdomslaga hadde målsaka øvst på sakskartet, attåt andre aktuelle spørsmål som lausriving frå Sverige, kvinnesak, folkedans og amatørteater og fremjing av allmenn folkeopplysning elles. Og så dreiv medlemene i ungdomslaga gjerne og øvde seg i skrivning på det nye målet i lagsblad og møtebøker. Alle dei nystarta folkehøgskulane utetter på bygdene stod det også gjerne ungdomslagsfolk og målfolk bak.

Dei reine mållaga spratt opp her og der i åra etter 1868 då Oslo og Bergen hadde fått sine lag gjennom *Det Norske Samlaget* og *Vestmannalaget*. Truleg hadde det vorte skipa kring 30 lokale mållag før 1892. I 1905 låg dette talet på kring 100, noko som fortel om ei kraftig organisatorisk bølge for målsaka ved hundreårsskiftet. Viktigast her var dei 11 nye fylkesmållaga som no kom til, der *Austmannalaget*, som skulle dekkja Oppland og Hedmark, var fyrst ute (1899). Seinare på året følgde *Trønderlaget*, *Rygjalaget*, *Firda Mållag*, *Egde- og Telelaget*, *Vestfoldlaget* og *Møre og Rauma Mållag* etter. I 1900 kom så *Austfoldlaget* og *Buskerud Mållag*, medan *Akershuslaget* såg dagens lys i 1902. Det største og mektigaste fylkesmållaget vart likevel *Vestlandske Mållag*, som vart skipa i Bergen i 1904. Dertil kom dei store mållaga og ungdomslaga i byane, som sikra økonomien i norskdomsrørsla med kaffistovene og bondeheimane sine og

vart miljøskapande samlingsstader for innflyttarane frå bygdene. Her var *Bondeungdomslaget i Oslo* (1899) det mest sentrale, men også Kristiansand, Stavanger, Bergen, Trondheim og Tromsø hadde sine BUL-lag. Politisk spela *Studentmållaget i Oslo* (1900) ei veldig viktig rolle, og på mange lærarskular dukka det også opp egne elevmållag. Både aktivitet og medlemstal ymsa ein del i mange av desse laga, og det samla medlemstalet kom truleg ikkje opp i meir enn 3000. Landslaget *Noregs Mållag* kom derimot ikkje til før i februar 1906, men både Det Norske Samlaget og Noregs Ungdomslag hadde fungert som sentrale politiske pressgrupper godt nok fram til dette.

Åra før 1905 er såleis ei kraftig oppblomstringstid for målrørsla både organisatorisk og politisk, og rørsla veks fram nedanfrå i takt med framvoksteren av mykje anna folkeleg organisasjonsliv i Noreg i desse åra. Tida kring hundreårsskiftet er sjølve fødselstida for Organisasjons-Noreg. Unionsoppløysinga i 1905 kom såleis midt i ei tid med store ombrøyte i norsk språk-

historie. For landsmålet, som no var på full fart inn i det nye norske samfunnet, var alt mykje vunne litterært og politisk, men det stod endå att ein del i kyrkja, den høgre skulen og offentleg verksemd, både lokalt og ikkje minst sentralt.

Litteratur

- Olaf Almenningen: *Målstrev og målvokster 1905–1913*. Oslo 1984
Det Norske Samlaget 1868–1968. Oslo 1968
Einar Haugen: *Riksspråk og folkemål*. Oslo 1966
Kjell Haugland: *Mållag 1864–1884*. Oslo 1971
Kjell Haugland: *Striden kring sidemålsstilen*. Oslo 1971
Peder Hovdan: *Frå folkemål til riksmål*. Oslo 1928
Turid Kleiva og Bodil Røyset: *Paa bornenes eget talemaal*. Oslo 1981
Anders Lothe: *Målreisings saga i Sogn og Fjordane*. Flora 1950
Målreising i 75 år. Noregs Mållag 1906–1981. Oslo 1981
Jostein Nerbøvik: *Norsk historie 1870–1905*. Oslo 1973

Prosjekt språk 2005

Lørdag 9. april startet Prosjekt språk 2005 i Bærum Kulturhus. Språk 2005 inngår i hundreårsmarkeringen i Asker og Bærum, og det er samtidig en del av Norsk språkråds 2005-markering. Prosjektet består av en serie lørdagsmatineer med «språk og identitet» som samlende tema.

Bak prosjektet står Norsk språkråd, språkinstitutt ved Det humanistiske

fakultet, Universitetet i Oslo, Nynorsk kultursentrum, Høgskulen i Volda, NoTAM, NRK Ulyd, Asker kommune, Bærum kommune og Bærum Mållag.

Prosjektet fortsetter til høsten og avsluttes med Norsk språkråds 2005-konferanse 27.–28. oktober.

Informasjon blir lagt ut på nettsidene: www.sprakrad.no.

Samisk og kvensk i Noreg etter 1905

TROND TROSTERUD

INGEN STADER I NOREG var fleispråklegheit så utbreidd på 1800-talet som i Troms og Finnmark. Samar utanfor indre Finnmark var to- og trespråklege, kvenane var tospråklege (som regel i finsk og norsk), i Nord-Troms var over halvparten trespråklege. I dei områda der kvenar eller samar var i fleirtal, var også nordmenn fleispråklege, særleg i Nord-Troms og Alta, men også i Varanger.

I dag, over eit hundreår seinare, er situasjonen drastisk endra. Viss vi ser bort ifrå indre Finnmark, førte ein aktiv fornorskingspolitikk til ei omlegging frå fleispråklegheit til einspråklegheit. Etter eit par døme på konsekvensane av fornorskingspolitikken skal vi sjå på korleis samane og kvenane møtte denne politikken.

Den norske politikken

Språkleg innebar ikkje sjølvstendet i 1905 noko positivt for kvenane og samane. Den gamle, kyrkjedominerte politikken med bruk av samisk og kvensk i konfirmasjonsundervisninga vart erstatta med ein politikk der det var viktigare å lære ungane norsk enn å lære dei evangelia. Denne politikken er velkjend. Tre døme kan illustrere kor langt staten gjekk.

Jordsalgsloven, lov av 22. mai 1902 om avhendelse av og bortforpaktning

av Statens jord i Finnmark, § 1c, sa at «Avhendelse må kun skje til norske statsborgere – som kan tale, læse og skrive det norske sprog og benytte dette til daglig bruk». Denne paragrafen innebar sjølvstekt ei grov krenking av rettane til samane og kvenane.

NRK vart oppretta i 1933. Allereie året etter vart den første NRK-bygde radiosendaren utanfor Oslo opna – og det i Vadsø. Etter oppfordring frå Forsvaret delte NRK ut 50 radioapparat gratis til samar og kvenar i grensestroka mot Finland, så det er ikkje tvil om kva motiva bak denne radiosatsinga var. NRK-soga viser også ein skilnad i politikken andsynes samar og kvenar: Sendingar på samisk vart ikkje sett i gang før i 1946, m.a. fordi NRK-leiinga frykta at kvenane ville krevje sendingar på finsk viss samane fekk sendingar på samisk. Først i 1970 kom det sendingar på finsk i NRK, men dei var, og er, svært korte.

I Finnmark vart det satsa på bygging av skoleinternat, store skoleinstitusjonar der sjuaringane budde isolert frå foreldra sine, og med forbod mot å snakke samisk eller finsk, både i skoletida og i friminutta og på kveldstid. Brot på forbodet vart straffa, i verste fall med juling. Undervisninga var berre på norsk. Det første statlege internatet i Finnmark, Strand internat i Sør-

Varanger, vart oppretta nett i 1905, og fram til 1940 vart det bygd til saman 50 slike internat i Finnmark. Ingen andre fylke fekk så store løyvingar til skolebygg, og på ingen andre sektorar fekk Finnmark så store delar av dei statlege løyvingane som her.

Resultata av språkpolitikken andsynes kvenar og samar er velkjende: Heile generasjonar av samar og kvenar har fått skolegang på eit språk dei ikkje har forstått, dei har ikkje lært å lese og skrive sitt eige morsmål, og overgangen til norsk har nokre stader vore så brå at dei fornorska generasjonane i mange tilfelle rett og slett har vore avskore frå å kommunisere med sine eigne besteforeldre.

Samisk

Samane i Noreg organiserte seg først i det sørsamiske området, frå 1906 og i tiåra framover. Organiseringa vart hemma av at norske «samevener» aktivt gjekk inn og fungerte som møteleiarar i kraft av posisjonen sin i samfunnet, for dermed å kontrollere den samiske organiserte rørsla. Fokuset var på næringspolitikk, det var her dei sterkaste konfliktane mellom samar og nordmenn stod. Seinare kravde sørsamane eigne skolar for ungane sine, og fekk det: Sameskolen i Hattfjelldal i 1951 og internatskolen på Snåsa i 1968. Sjølv om desse skolane fungerte på norsk, fekk dei likevel etter kvart undervisning i sørsamisk nokre timar i veka, og i og med at dei var oppretta som reine sameskolar, kom dei til å fungere som identitetsskapande institusjonar, til skilnad frå internatskolane i nord.

Den kulturelle og språklege motstanden mot fornorskinga var sterkest

i nord, der Anders Larsen og Isak Saba like før førre hundreårsskiftet hadde gått på Tromsø Seminar og vorte påverka av ideologien til den frilynte ungdomsrørsla. Anders Larsen gav ut ei samisk avis, *Sagai Muittalægje*, frå 1904 til 1911, der han skreiv om politiske og kulturelle spørsmål. Isak Saba vart vald inn på Stortinget i 1906, som den første samem, og første arbeidarpartimannen. I 1924 fekk ein annan samisk pioner, Per Fokstad, Finnmark Arbeidarparti med på eit samiske program som kravde ein samisk læreplan, med samisk som undervisningsspråk i alle andre fag enn norsk. Planen kravde også oppheving av lova frå 1902, som sette norsk daglegspråk som krav for å få kjøpe jord i Finnmark.

Skolepolitikken den neste mannsalderen var så langt frå dette programmet som mogleg, med forbod mot å bruke samisk språk på skolane i det heile. Først i 1959 vart det opna for at det *Etter avgjerd frå departementet kan (...) nyttast samisk som opplæringsmål i skulen*. Denne avgjerda skulle sitje langt inne, undervisning i samisk eit par timar i veka kom i gang i Karasjok og Kautokeino først i 1967. Så seint som i 1985, fleire år etter Alta-saka, fekk grunnskolelovas § 40 dette tilleggset: *Barn i samiske distrikter skal få undervisning i eller på samisk på barnetrinnet. Eleven velger selv om han/hun vil ha samisk som fag på ungdomstrinnet*. Dermed var det opna for undervisning på morsmålet også for det samiske folket.

Det er opplagt at Alta-saka, den sterke samiske mobiliseringa mot utbygging av Alta-Kautokeino-vassdraget og diskusjonen rundt norsk politikk andsynes samane også fekk konsekvensar

for samisken si stilling. I kor stor grad Alta-saka kan forklare heile omlegginga, er meir usikkert: Sjølv om tiltaka for samisk på 60-talet var små samanlikna med det som kom 20–30 år seinare, var det likevel eit brot med ein politikk som gjekk ut på å kvitte seg med samisk. Generasjonen av utdanna samisk ungdom som utdanningsrevolusjonen produserte, var også viktig: No kunne samane sjølv styre sine egne organisasjonar og saker, utan dei vanskane pionerane frå 1906 hadde støytt på. Ei anna sak som har verka inn, er rettskrivingsendringane i nordsamisk i 1948 og 1979. Den første førte til felles ortografi for nordsamisk i Noreg og Sverige, den andre førte til ein sams ortografi for Noreg, Sverige og Finland. 1948-rettskrivinga vart lite brukt i og med at samisk i praksis var forbode som bruksspråk. På det eine domenet der samisk vart brukt, i lågkyrkjeleg samanheng, som t.d. i Finne-misjonens blad *Nuorttanaste*, vart 1948-rettskrivinga ikkje tatt i bruk, og Bibel og salmebok ligg framleis føre berre i 1887-rettskrivinga til Friis. For dei som gjekk på skole eller studerte samisk i perioden frå 1967 og fram til innpå åttitalet, representerte 1979-ortografien eit steg attende, dei måtte setje seg ned og lære å lese og skrive på nytt. På den positive sida tel at no var det mogleg å bruke same skriftlege materiale i alle dei tre landa. Særleg i kommunikasjon mellom norsk/svensk og finsk side var samisk i praksis einaste lingua franca.

Lulesamisk fekk skriftspråket sitt eit par år etter nordsamisk. I utgangspunktet var det vilje til å la den lulesamiske ortografien følgje dei same prin-

sippa som nordsamisk, for å gjere det lettare å lese tekstar på to grannespråk som skil seg lite frå kvarandre. Denne politikken vart det ikkje gjennomslag for, og i dag står lulesamisk fram som eit språk som ser ut som om det skil seg sterkt frå nordsamisk men som høyrest svært likt ut.

Framleis er det mykje ugjort i samisk språkpolitikk. Dei første tiåra med samisk i skolen har vore prega av mangel på undervisningsopplegg og lærebøker. Enno er ikkje samiske utgåver av lærebøker i alle fag i ungdomsskolen på plass. Undervisning i samisk som andrespråk er viktig for å lære innvandarane i Sápmi samisk og dermed gjere det mogleg å snakke samisk også i forsamlingar der det er nordmenn til stades. Det er først dei siste åra dette har tatt til å fungere.

Den første generasjonen med skolegang på samisk attom seg er no på veg inn i nøkkelstillingar. Fleire grunnleggjande verkty for den nye språkpolitikken manglar: Det finst for få grammatikkar og ordbøker (t.d. ingen ordbøker mellom samisk og engelsk). Framleis er det umogleg å gje ungane eit samisk namn som *Máret* (med *á*) og få det ført inn i folkeregisteret. Trass i ein grunnlovsparagraf som seier at staten skal leggje til rette for bruk av samisk, har ikkje Skattedirektoratet gått med på å ta i bruk samiske bokstavar i basane sine.

Nordsamisk kjem til å bli svekt i kystområda dei næraste tiåra. I mange område der samisk dominerte for hundre år sidan, er det no berre folk over 50 år som snakkar samisk. I kjerneområda går talet på samisktalande fram, men ikkje nok til å kompensere

for det kommande tapet av den eldre generasjonen i randsona for samisk. For sørsamisk stiller saka seg litt annleis. Her har språksamfunnet allereie vore igjennom den store fornorskingsprosessen, og det er *revitaliseringsprosessen* som dominerer. Den staden i Snåsa der det er best vilkår for å snakke samisk, er i barnehagen.

Kvensk

Av politiske grunnar stod kvensk i ei enno svakare stilling enn samisk i den strengaste fornorskingsperioden. Frå å vere velkomne som nyriddarar i Finnmark på 1800-talet vart kvenar etter at Finland vart sjølvstendig, sett på som ein tryggingpolitisk risiko for Noreg, og handsama deretter. Så seint som tidleg på 70-talet fekk kvenske ungar med seg karakterbok med merknad frå læraren om at «det blir snakka for mykje finsk med Per i heimen». Kunnskap i finsk vart aldri rekna som noko, og då Høgskolen i Finnmark vart oppretta og fekk finsk som fag, skjedde dette med sterk motstand frå rektor, som heller ville ha *fransk* som studie-tilbod.

Finskendinga viste seg å vere svært viktig. Ho har aldri vore nokon stor del av NRK sitt tilbod, trass i at ho var svært populær da ho starta. På slutten av nittitalet gjekk sendetida ned frå 15 til 12 minutt i veka.

Nyinnvandringa av finnar frå 1970-talet var ein viktig inspirasjon for kvenane. Dei nye innvandarane såg seg som del av ein kontinuerleg finsk immigrasjon. Avisar til Vardø finskfor-ening og seinare Norsk finskforbund, som kom ut i tidsrommet 1981–2002, heitte t.d. i byrjinga *Uuskveeni*, 'Nykven-

en'. Den organiserte rørsla vart fleire stader drege i gang av folk som hadde innvandra til Noreg etter at Finland vart sjølvstendig i 1917, og som dermed kom med ein respekt for eige språk og kultur såpass grunnfesta at dei ikkje godtok den norske assimileringspolitikken. Dei siste ni åra har det komme ut ei kvensk avis i Tromsø, *Ruijan Kaiku* («Klangen frå Finnmark»).

Ei viktig endring i den norske politikken var innføringa av *finsk som andrespråk* i skolen i dei tre nordlegaste fylka, frå 1996. Denne endringa kom etter hardt politisk arbeid frå Norske Kveners Forbund, der den avgjerande faktoren var at dei la vekt på kvenane sin status som nasjonal minoritet. I dag er det i hele landet omtrent like mange elevar med kvensk/finsk som andrespråk som det er elevar med samisk som førstespråk (1 030 elevar med finsk som andrespråk vs. 1 021 elevar med samisk som førstespråk, og 913 med samisk som andrespråk) (<http://www.wis.no/gsi/>).

Framtidsperspektiv

Talet på dei som talar nordsamisk, kjem til å gå kraftig ned dei neste tiåra, kanskje så mykje som frå 20 000 til 12 000. Grunnen til det er rett og slett at samisk i store delar av det samiske området berre blir snakka av den eldre generasjonen. I dei samiske kommunane fører revitaliseringa til at samisk står sterkare i den yngste generasjonen enn i mellomgenerasjonen, men altså langt svakare enn den stillinga samisk har i den eldre generasjonen. Med mindre det skjer store endringar i nær framtid, vil nordsamisk vere over bølgedalen om ca. ein generasjon, i eit

mindre, men meir konsolidert område enn i dag.

Når det gjeld sørsamisk, er situasjonen ein annan. Her har nedgangen alleie komme, og dei som no snakkar sørsamisk, gjer det ikkje i språksamfunn der fornorskingspolitikken enno ikkje har slått inn, men i språksamfunn som har komme over fornorskingspolitikken.

Lulesamisk blir i Noreg snakka i eit konsentrert område i Tysfjord kommune. Her skjedde det eit språkskifte på midten av sekstitalet, men frå og med midten av nittitalet har lulesamiske foreldre drive ein aktiv revitaliseringsprosess, slik at lulesamisk no er talespråk i barnehagen og i mange heimar. Det er for tidleg å seie om denne trenden vil halde seg, og det er òg usikkert om det har vore eit klokt val å leggje skriftspråket så langt frå nordsamisk.

Kvensk står i ein litt annan situ-

asjon enn samisk. Fornorskingspolitikken har vore hardare, og i Bugøyenes, der kvensk står sterkast, skjedde det kollektive språkskiftet til norsk hos den generasjonen som er fødd på byrjinga av 70-talet. På den andre sida er kontakten med Finland betre enn på lenge, og kombinert med ein meir positiv språkpolitikk kan det hende vi får sjå ei sterkare revitalisering av kvensk også.

Sett i eit internasjonalt perspektiv er revitaliseringa av dei norske minoritetsspråka svært interessant. I ein situasjon der over halvparten av språka i verda ser ut til å forsvinne, treng vi positive erfaringar med språkleg revitalisering som vi kan lære av. Viss hundreårsjubileet for unionsoppløysinga kan markere eit sterkare framhald av den nye politikken frå dei siste tiåra før det siste hundreårsskiftet, har vi tatt opp arven frå 1905, men denne gongen på ein positiv måte.

Bibelen i 1905 – status og bakgrunn

JARLE BONDEVIK

1905 i to bygder

Eit minne frå barndomen. Det store biletet på veggjen i bestestova – med Stedjekyrkja, med fjord, gardar og fjell i bakgrunnen. Litt moe (varmedis) inst i fjorden. Framfor kyrkja ei stor folkemengd, dei fleste svartkledde menn, men innimellom kvinner med kvite hovudplagg. Teksten fortalde at fotograf N.O. Reppen hadde teke biletet 13. august 1905. No skulle mennene i Sogndal røysta over spørsmålet om unionen med Sverige skulle ta slutt. Og det ville 675 av dei 677 som røysta. Berre to ville at unionen skulle halda fram. I heile Sogn og Fjordane var det *tre* unionstilhengjarar, så to av dei svartkledde var dristige karar. Båe bestefedrane mine var til stades i sine svarte vadmålskledningar. Kan henda var bestemødrene der òg, for i Sogndal herad hadde kvinneunderskriftaksjonen sine lister, det eksisterer ei frå Kaupanger sokn. Det var høgtid ved Stedjekyrkja.

«Det er fest i Norig idag». Dette var opningsorda i festtalen som J.A. Barstad heldt i Volda 25. november 1905. Barstad var prest der og redaktør av landsmålsbladet *Stille Stunder*, og der prenta han 1905-talen. – Ei ny tid er runnen, nasjonen er fullt og heilt sjølvstendig, og den sjuande kongen med namnet Håkon ber bod om ei vonrik

framtid. – Ja, slike tankar gjer Barstad seg i dette festhalvåret for folk og kyrkje.

Bibelen som språkleg dokument

Barstad hørde til mellom dei fyrste prestane som skreiv og tala landsmål i kyrkjeleg samanheng, og om ikkje alle ordla seg slik som han, må vi rekna han som ein eksponent for det som rørde seg i kyrkjelege krinsar i 1905. I tida både før og etter lausrivingsåret vart det lagt politisk grunnlag for landsmålet sin plass i kyrkja og i samfunnet elles. Ynsket om ein nynorsk bibel kom i fremste rekkja her. Men før eg skriv meir om nynorsk bibelmål, skal eg gjeva eit attersyn på bibel og bibelspråk her i landet frå reformasjonstida av.

Bibelen i dobbeltmonarkiet

Det var Christian III som med sin bibel frå 1550 skulle setja Luthers tanke om ein leseleg bibel ut i livet. Ein krins av 'lærde' menn i København stod bak omsetjinga, og Luthers bibel gav dei rettesnora. Ein vakker og fint illustrert bibel vart send til kyrkjene i dobbeltmonarkiet, til Noreg kom 96 eksemplar i fyrste omgang. Språket har fått god omtale av dei sakkunnige, især språkforskaren Peter Skautrup talar om ein «stil med et jævnt foredrag» og ein

stødig ortografi, noko som ikkje var så vanleg for dansken på dei tidene. Denne bibelen kom til å vera det fremste dokument på dansk i lang tid, for dei skrivande intellektuelle var under innverknad av humanismen og brukte jamleg latin i skriftene sine.

Sidan dansk bibelspråk ikkje var særleg dyrka tidlegare, vart denne bibelen grunnleggjande for den bibelske terminologien. Ord som *genløse*, *helliggøre*, *saliggøre* og *skriftklog* vert ståande i dansk bibelspråk. På 1600-talet vart denne teksten revidert av Hans Poulsen Resen, professor i teologi, og noko seinare av biskop Hans Svane. Den såkalla Svaningske Bibelen var kyrkjebibel i Danmark-Noreg i lang tid framover. Utgjevarane var opptekne av å fylgja grunntekstane svært nøye, såleis vart ord som ikkje hadde ein direkte ekvivalent i grunnteksten, sette i parentes. Omdømet at denne ordtrugne bibelutgåva har ikkje alltid vore særleg godt. Men denne bibelen fekk stort rom og lang levetid, også i Noreg. Her må likevel skytast inn at talet på biblar ikkje var stort, det var salmebøkene som rådde grunnen i heimane, så sant det fanst bøker der. Lese- og preiketekstane frå Bibelen var tekne med i salmebøkene.

Bibelselskapa vil gjera Bibelen til folkebok

På 1800-talet byrja strevet med å gjera Bibelen til folkebok, og i fremste rekke stod bibelselskapa. I Danmark vart det skipa bibelselskap i 1814, og i Noreg byrja Det Norske Bibelselskap verksamda si i 1816. Initiativet kom faktisk frå ein svensk statsråd, Mathias Rosenblad, den svenske hovudrepresentant-

en under tingingane med Stortinget hausten 1814 om endringane i 17. mai-grunnlova. Startkapital kom frå kronprins Karl Johan. Rosenblad var leiar i det svenske bibelselskapet og greidde å vinna mange framstående nordmenn for bibelsaka. Så hadde då òg mange av stortingspolitikarane kyrkjelege embete. På skipingsmøtet i Det Norske Bibelselskap 26. mai 1816 var mellom andre stortingspresident Wilhelm Friemann Koren Christie til stades. Interessene for politikk og for bibelarbeid fann ein såleis ofte hjå dei same folka.

Med bakgrunn i stønaden frå den nye unionspartnaren skulle ein tru at dei felles bibeltekstane med Danmark ville verta forkasta av det nasjonale bibelselskapet, men det vart ikkje tilfellet. Då Bibelselskapet kom med ei ny utgåve av Det nye testamentet i 1830, var det berre ein varsam revisjon av den eksisterande danske teksten, gjort av S.B. Hersleb, professor i teologi ved det nye norske universitetet og ei tid stortingsmann frå Kristiania. Hersleb hadde ikkje noko ynske om å bryta med den danske teksten, og mykje av revisjonen gjekk ut på å føra inn rettingar frå den seinaste danske omsetjinga. Men Åge Holter, som har skrive historia at Bibelselskapet, tillet seg å bruka ei overskrift som «Framskritt i syntaks», men seier elles at «det var en dansk revisjon av en dansk tekst».

Arbeidet som seinare vart utført med bibeltekstane, var helst varsame revisjonar, mellom anna av biskop Skaar i 1873. Men mot slutten av hundreåret vart det fart i sakene. No hadde fornorskinga byrja å gjera seg gjeldande i allmennspråket, og det danskfarga i

ordforråd og syntaks skilde seg for mykje ut. Mange ynskte «en heimleg norsk Sprogtone» (Frederik W.K. Bugge). Det arbeidet som no fylgde, var kanskje det mest omveltande i denne omsetjingstradisjonen. Det som hende, er godt dokumentert i boka *Bibelsproget* (1906) av Johan Storm. I komiteen som fekk til oppgåve å omsetja Det nye testamentet etter grunnteksten, hadde m.a. biskop A.Chr. Bang (tidlegare både kyrkjestatsråd og professor i kyrkjhistorie) og professor i hebraisk Elias Blix (tidlegare kyrkjestatsråd) sete. Johan Storm (professor i engelsk og romansk filologi) var ein framståande kjennar av norske dialektar og ivrig deltakar i språkstriden. Med stor autoritet som språkekspert fekk Storm mykje å seia for den språklege utforminga av teksten.

Det som hende, var at eit ras av danske ord og forelda uttrykksmåtar gjekk ut or bibelteksten, og nye ord som var meir i samsvar med skriftmålet på den tida, kom inn. Nokre fåe døme (det 'nye' ordet står i parentes): *allehaande* (alle Slags), *hige* (stunde), *skjænke* (give), *ledsage* (følge), *Forjættelse* (Løfte), *Møllesten* (Kværnsten), *Paulun* (Bolig). Heller ikkje dei mange orda med førestavingar var trygge, og ei mengd ord av typen *annamme*, *beskjæmme*, *erholde*, *forsage* og *overtræde* fekk sine avløysingar. Også i formverk og syntaks vart det ei fornorsking. Til dømes vart verbforma «skjælvede» til «skalv» og «erfor» til «erfarede». Pronomena «hvo som» vart til «den som» og setninga «Det fortryder mig» til «jeg angrer det».

Med Det nye Testamentet frå 1904 vart det teke eit langt steg bort frå den tradisjonelle danskfarga bibelteksten

og mot ei fornoring og fornorsking av bibelspråket, ein fin opptakt til den nasjonale festen i 1905. Åge Holter har undersøkt korleis den nye omsetjinga vart motteken, og han fann ei positiv haldning, «med takknemlighet over at Bibelen hadde fått en ny og mer heimleg språkdrakt». – Men framleis kvilte det oppgåver på omsetjarane; for enno vanta ei nyomsetjing av Det gamle testamentet.

Bibelen på «Folkesproget»

Den 'nye' norske målforma var alt representert i fleire bibeltekstar då unionen vart oppløyst. Etter mange freistnader med omsetjingar på Ivar Aasens landsmål og andre omsetjingar, t.d. Johannes-evangeliet på vest-telemål av Werner Werenskjold, vart heile Det nye testamentet utgjeve på nynorsk i 1889, og vegen inn i kyrkja byrja å opna seg. I 1899 sende forleggjar og bokhandlar Olaf Huseby ut heftet *Salmar og Tekstar til kyrkjebruk den 17. Mai*, og der finst alt av tekstar som trengst til ei gudsteneste. Elias Blix hadde omsett tekstane og kollektbøna. Dette heftet må takast som eit signal om at det nasjonale tildrivet var viktig i reisinga av eit nynorsk bibel- og kyrkjemål. Vona var, står det i heftet, at «mange vil finna stor Hugnad i aa høyra Norsk- en i Kyrkja serleg denne dagen».

I 1905 fanst såleis mykje av Bibelen i den nynorske målforma: heile Det nye testamentet, til og med revidert i 1899, og delar av Det gamle testamentet, m.a. Salmane, Høgsongen og fleire skrifter og spreidde kapitler av andre gammaltestamentlege tekstar. Og ikkje minst, i sjølve feståret gav Alexander Seippel ut *Fyrste Mose-bok eller Upp-*

havs-boki. Dette skriftet vart innleiinga til eit omsetjingsarbeid av høg kvalitet. Seippel har vorte rekna for meiste- ren mellom dei nynorske bibelomset- jarane, og det med rette. – Men saga hans høyrer til i tida etter 1905. No skal vi sjå attende på det som hende før 1905.

Hovudtrekk i den nynorske bibelomsetjinga

Det er visse sams trekk for omsetjinga til landsmål/nynorsk. Det var fyrst og fremst mange deltakarar, 17–18 namn kan oppreknast, og dei kom frå alle kantar av landet. Dei fleste omsetjar- ane var teologar, og fylgjeleg var dei menn, slik var det på den tida. Fleire av teologane sat i vitskaplege stilling- ar og dreiv forskning innom teologi. Frittstående var tidlegare sokneprest Johannes Belsheim, han fekk eit namn som granskar av bibelske handskrifter. Nokre var filologar, t.d. Erik Eggen, el- ler hadde anna utdanning, som juristen Werner Werenskjold.

Måten dei nynorske tekstane vart publiserte på, er interessant, for her stod ikkje veletablerte institusjonar klare til å gjera arbeidet. Dei nynorske avisene og tidsskrifta tok imot mange av dei korte bibelomsetjingane. Her kan nemnast *Fedraheimen* og *Stille Stun- der*, to organ som skulle fremja den nye språkforma, men som elles hadde svært ulike redaksjonelle mål. Bibel- omsetjingane som vart publiserte som eigne trykk, kom på marknaden gjen- nom 'eigne forlag', gjennom private forlag eller gjennom 'ideelle forlag'. Det Norske Samlaget på den tida høyr- er til den siste typen. Samlaget kan best jamførast med ein bokklubb, og

gav ut og spreidde bøkene til medlem- er. Samlaget vart den institusjonen som tok seg av utgjevinga av dei fleste bibeltekstane i 1880-åra. Det Norske Bibelselskap hadde eva seg for å vera med på nynorskomsetjinga, men i 1899 gav det ut den reviderte utgåva av den fyrste landsmålsomsetjinga frå 1889, og seinare, i 1904, Salmene.

Opplaga på dei enkelte skriftene ymsa noko, men Samlaget trykte som oftast 2 500 eksemplar, for bøkene vart automatisk sende til medlemene, og i 1885 låg medlemstalet på 1 367. I unionskløyvingsåret var 1. Mosebok prenta i heile i 5 100 eksemplar, så då hadde optimismen stige hjå nynorsk- folka!

I denne sjangeren kan ein tala om ein sidestraum og ein hovudstraum. Til sidestraumen reknar eg dei mange freistnadene som vart gjorde etter privat initiativ og på eigen kostnad. Mange av desse omsetjingane var skrivne i ei målform som veik av frå Aasen-norma. Til hovudstraumen kjem dei omsetjingane som vart sette i gang etter offentlege vedtak og med offent- lege løyvingar. Det meste av dette ar- beidet gjekk føre seg i 1880-åra. Dette bibelarbeidet var i stor mon avhengig av den politiske velviljen som nynorsk- en hadde hjå eit fleirtal i Stortinget. I det fylgjande skal det gjerast nærare greie for dette.

Trongen for 'nye' bibeltekstar vart særleg merkande etter at Stortinget i 1878 hadde pålagt lærarane å undervisa «på Børnenes eget Talesprog». Styret i Det Norske Samlaget hadde sans for at sentrale tekstar i skulen skulle få ny- norsk målform. Det går tydeleg fram av den søknaden som vart send Stor-

tinget i 1881. Der heiter det at «Ivar Aasens Norm i alt væsentlig bør befølges, samt at Sproget bør lægges saa nær ind til det nuværende Talesprog som muligt er uden at der stødes an mod den bibelske Sprogtones Værdighed». Det vart ein lang debatt i Stortinget, og otten for eit brot med det gamle og for kløyving av det einskaplege språket i kyrkja kom tydeleg fram i mange av innlegga. Men tilhengjarane av nynorsk, med Jakob Sverdrup (brorson til Johan Sverdrup) og Ole Anton Qvam i brodden, visste å argumentera imot, og dei fekk fleirtal for å løyva pengar til ei prøveomsetjing av Det nye testamentet på det norske «Folkesprog». Dermed kunne omsetjarane gå i gang. Kyrkjedepartementet førde nøye tilsyn med arbeidet, dei godkjende omsetjarane, utnemnde konsulentar og kontrollerte utbetalingar og rekneskappar. Av dei tre omsetjarane, Johannes Belsheim, Elias Blix og Matias Skard, var Blix på denne tida med i det politiske livet. Han var Johan Sverdrups mann og med i regjeringa hans 1884–88. I *Det nye Testamente*, som vart fullført i 1889, kan ein sjå kva tid dei ulike delane er godkjende av departementet. Der legg ein merke til kor tett samband det var mellom kyrkja og politikken. Som statsråd godkjende Blix fleire av skriftene, den andre statsråden som skreiv under godkjenningar, var Jakob Sverdrup. Så Venstre visste vèl å bruka den makta som dei rådde over!

Nynorsk bibel var på denne måten

gjord til ei offentleg sak, og det var sjølvstøtt av stor verdi for fremjinga av landsmålet. 1880-åra var på mange måtar ei god tid for «Folkesproget». Jamstillingsvedtaket i 1885 trygde den nye målforma som skulespråk og offisielt språk, og fram mot 1905 var det framgang for nynorsk på mange område.

I bibelarbeidet sette nynorskfolket til mål å få Det gamle testamentet omsett. Elias Blix og Peter Hognestad tok i ferd med Salmane, som kom ut i 1904. Somt i innhaldet der var lesetekstar under gudstenesta og hadde eit innhald som høvde vel til gudstenester der land og folk var tema. Med 1. Mosebok frå 1905 var i alle høve grunnlaget for ein heil nynorsk bibel lagt, men fyrst i 1921 kunne arbeidet avsluttast.

I ettertid ser ein at striden om unionen på den politiske arenaen var eit incitament for dei nasjonale og folkelege rørslene, og i dei krinsane vart det arbeidt for få nynorsk inn i kyrkja. Det kom mange religiøse og estetiske verdiar med nynorske salmar, med liturgi og bibeltekstar, og dette kom i tillegg til dei verdiane som allereie var til stades i den tradisjonelle språkforma.

Dei viktigaste kjeldene

Bondevik, Jarle: *Og ordet vart nynorsk*. Bergen 2003

Holter, Åge: *Det Norske Bibelselskap gjennom 150 år. 1. 1816–1904*, Oslo 1966

Kjelda 13.3, Leikanger 2004

Skautrup, Peter: *Det danske sprogs historie. II–IV*, København 1968

Arne Garborg om 1905

Knudaheibakken, 9.6.05

– Stor glede vart det her, som visst all stad i landet, då trådbodi kom, at unionen er avliden. Ufred er det ingen som kann tru på.

Mange er det som takkar Vårherre, for di dei hev fengi liva denne dagen; og gjennom heile folket gløder visst no det ynskje: gjev me rett kunde få nytte denne nåde-stund!

Eg for min part tenkte fysst på Sveits; gjev me kunde få ein fristat som den Sveits hev! Eg hadde nettupp lesi um riksskipnaden i Sveits (i «Stavanger Avis»); dette vesle landet hev det greidaste og vitugaste riksstell i Europa. Det er eit riksstell som kunde høve serskilt godt åt oss. Regjeringi – 7 mann høg – vert der beintfram vald av storthinget. Like eins vel storthinget ein av desse same 7 riksrådane til riksforsmann (præsident). So er det kje meir. Det gjeng so lett og greidt, at det er knapt so vidt bladi legg merke til det.

Billeggt er dette riksstyret au. Kvar riksråd hev 12,000 frank (8640 kr.) um året; den av deim som er riksforsstandar, hev dertil eit tillegg på 1500 frank (1100 kr.) um året. Aldri dusti meir. Det er so du knapt kann tru det. So vitugt og modigt kann andre stelle seg!

Thinget i Sveits er visst og mykje billegare enn vårt. Vel hev kvart fylke (kanton) sitt thing; men sjølve landsthinget kann ikkje koste so svært myk-

je. For alle viktige spørsmål vert i Sveits avgjorde gjennom folke-avrøysting (referendum); då trengst det ikkje so mange stortalarar. Saki vert utgreidd for folket på rimeleg vis; folket svarar med røystesetlar ja eller nei; dermed er saki avgjort.

Soleis steller det rike Sveits seg. Um me med våre 300 millionar kronur i riksskuld kunde styra våre stakkars 2 millionar menneskje med likso lite bråk!

– Men me kann vel ikkje vente slikt enno.

Me er kje so frie at me kann «gjera som me vil» heller. Der er so mange andre me lyt tenkje på. Der er storsvensken; der er Bernadottane. Og der er den; og der er den. Og ufred vil me inkje våge. Det er i riksstyringi som i lækjekunsten: knivsbruk er kje lovlegt, utan når det gjeld helsa eller livet.

Me fær vera fornøgde med eit framstig um gongen, og glade og takksame til. Sjølve Rom vart ikkje bygd på ein dag. Etter det storverket som thinget hev gjort, trur me at det no gjer alt som der er råd med å få fram denne gongen. At storsvensken skulde gjera stort meir krangel no, kann me ikkje tru, serleg um den norske kruna vert verande i Bernadotte-ætti, og um det vert forsvarssamfeste millom «broderlandi». Voni um, at me endeleg ein

gong skal få arbeidsfred, er so stor, at mot den vert alt anna lite, so nær som live og fridomen då.

Ei lang, god arbeids-ykt, – det er det landet no treng. Gjev den må koma no; og gjev ho må verte vel nytta!

Republik – kongedøme

Strid um fristat eller kongedøme er det ikkje tid til no; difor segjer jamvel eg, at me bør taka ein konge, um me dermed kann sleppe det som verre er.

Men fristatsmann fær ein vel hava lov til å vera i dette frie landet? Og hava lov til å segja at ein er dat au? Og til jamvel å ynskje fristat, – t.d. ein fristat

som den sveitsiske, heller enn eit meir eller mindre dyrt og meir eller mindre framandt kongedøme? – Ein må hava lov til so mykje i det frie Norig, liksom ein hev lov til å ynskje, og segja at ein ynskjer, kongedøme.

Namnet på den kongen som me kannhennde fær, var det verdt å bli uvenir um det enno, tru? – Lat det ikkje gange med oss som med gjenta, som gløymde å koma med øl til friaren sin, av di ho fyrst vilde finne ut kva det fyrste skulde heite!

Arne Garborg: *Artikler og essays 1891–1923*. Aschehoug 2001

Språk på nett

Garborg på nett

Dagbøkene til Arne Garborg finn du på nettstaden til Ivar Aasen-tunet: www.aasentunet.no

Skriftir i samling (1921–22) finn du hos Dokumentasjonsprosjektet: www.dokpro.uio.no/litteratur/

Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne frå 1899 kan du lese hos Norsk språkråd: www.sprakrad.no/reformer

Og meir om midlandsnormalen, som Arne Garborg og Rasmus Flo gjekk inn for i rettskrivingsutgreinga frå 1899, finn du i Norsk språkråds faksimilebibliotek: www.sprakrad.no/faksimilebiblioteket

Rettskrivingsreformer

Oversyn over rettskrivingsreformer på 1900-talet og dokumentasjon av reformene: www.sprakrad.no/reformer

Fakta om stadnamn

Eit oversyn skrive av Olav Veka: www.sprakrad.no/stadnamn

Nordisk møteordliste

Nordisk språksekretariats ordliste frå 1996: www.sprakrad.no/normote

Stortinget og språksaka

Einar Lundeby oversyn 1860–1963 i innstillinga frå Vogtkomiteen: www.sprakrad.no/lundeby

Tilsvar til Ruth Vatvedt Fjelds artikkel «Behovet for et større ordboksverk for bokmål»

I ovennevnte artikkel i *Språknytt* nr. 1 for 2004 uttaler professor Ruth Vatvedt Fjeld seg dels villedende, dels galt om riksmålet, riksmålsbevegelsen, Norsk Riksmålsordbok og om Norsk språkråd. I det følgende kommenteres noe av det; henvisningene i parentes angir sidenummer i *Språknytt*. En fylldigere imøtegåelse finnes på Riksmålsforbundets nettside: www.riksmalsforbundet.no.

Ruth Vatvedt Fjelds omtale av språktilstanden på 1900-tallet (s. 1) er forvirrende. Betegnelsen «riksmål» om det dansk-norske skriftspråket er fra 1890-årene, men ble selvsagt også brukt om resultatet av 1907- og 1917-reformene. Det Ruth Vatvedt Fjeld kaller «det mest brukte skriftspråket i Norge», er altså nettopp riksmålet, dokumentert i Norsk Riksmålsordbok I-IV i hele sin bredde.

Riksmålsorganisasjonenes historie er utførlig beskrevet i Lars Roar Langslets bok «I kamp for norsk kultur» (1999). Forbundet ble stiftet i 1907, ikke 1899. – Å utnevne 1907-rettskrivningen til Riksmålsforbundets «private» norm fordi det ikke aksepterte 1917-rettskrivningen, gir et fortegnert bilde av situasjonen i samtiden. Skepsisen til 1917-reformen var utbredt; i Stortinget fikk den det knappest mulige flertall, og det gikk 10–15 år før den kunne sies å ha slått igjennom. 1917-reformen kom ganske

enkelt for tidlig. – At Riksmålsforbundet eier Norsk Riksmålsordbok (s. 2), er fri fantasi. Forbundet har aldri hatt noe med ordboksarbeidet eller utgivelsen å gjøre. – Riksmålsforbundet «har lansert en egen skriftnorm» for så vidt som det utgav en riksmålsordliste i 1952. Den skulle knytte forbindelsen med den – offisielle – moderate versjonen av 1917-rettskrivningen og være en motvekt mot de nye offisielle ordlistene med 1938-rettskrivning.

Fra 1953 ligger ansvaret for riksmålsnormeringen hos Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur. Hele vedkommende paragraf i statuttene, ikke bare de fem siste ordene som Ruth Vatvedt Fjeld siterer, er her viktig: «Akademiet vil i sin rådgivende virksomhet tilstrebe en normering av riksmålet med grunnlag i dets litterære tradisjon og aktuelle bruk i velpleiet landsgyldig skrift og tale. Det vil motarbeide enhver kunstig eller tvungen tilnærming mellom de to målformer i landet, og arbeide for å bevare kontinuiteten i folkets kulturliv.» Dette gjelder normeringen av riksmålets moderne normalstil. Norsk Riksmålsordbok dokumenterer langt mer, nemlig litterært språk i vid forstand fra Wergelandstiden frem til i dag – det «som etter sin intensjon ikke er landsmål/nynorsk» (forordet i bd. V). Det

er rettesnoren også for det pågående videreføringsarbeidet. At «hovedvekten av det materialet som legges til grunn, tilhører de høyere stillag» (s. 3), er grepet ut av luften. Det er heller ikke riktig at «Aftenpostens elektroniske tekstarkiv har vært flittig brukt» (s. 5). Arkivet har ikke vært brukt, men vi skal nok bruke både det og andre elektroniske baser. At vi ikke skulle ha «en gjennomtenkt plan for hvilke tekster vi velger ut», er en drøy påstand. Vi vet hvor Norsk Riksmålsordbok I-VI trenger å suppleres, og vi vil selvsagt dokumentere dagens litteraturspråk – i vid forstand. Som før skal Norsk Riksmålsordbok redigeres på riksmål. Det betyr i dag: etter en norm som bare avviker ubetydelig fra moderat bokmål.

Ruth Vatvedt Fjeld erkjenner (s. 4) at

mange normeringsvedtak i Språkrådet i de senere år har gått i riksmålets favør, og skriver at «den normering som foregår i offentlig regi, foregår ut fra språkrådsmedlemmenes skjønn, og der [sic] er språkideologiske organisasjoner sterkt representert». Riksmålsforbundet og Akademiet har til sammen hatt fire av nitten medlemmer av bokmålsseksjonen. Vi tror Ruth Vatvedt Fjeld vet at subjektivt skjønn nå spiller en mindre, og hensynet til aktuell språkbruk en større rolle enn før.

Det Norske Akademis ordbokskomiteé

John Ole Askedal

Tor Guttu

Arthur O. Sandved

Ole Michael Selberg

Seminar om film- og fjernsynsteksting

Norsk språkråd arrangerte 10. mars et seminar om film- og fjernsynsteksting. Bakgrunnen var blant annet mange tilbakemeldinger om dårlig språk i fjernsynstekstinga. Dersom språket ikke er godt, vil det kunne ha en negativ virkning på språket hos barn og unge, frykter Norsk språkråd. Undersøkelser tyder på at nettopp denne gruppa er storforbrukere av teksten film, og at tekstespråket kan være det språket unge mennesker leser mest av.

I dag stilles det ingen formelle språkkrav på dette området, og det

fins ingen spesiell utdanning for tekstere. De negative konsekvensene av dette kan på lengre sikt bli store. På seminaret tok Norsk språkråd opp dette spørsmålet: Bør det stilles språklige kvalitetskrav i samband med tildeling av konsesjon for fjernsynssendinger?

Deltakerne på seminaret kom fra utdanningssektoren, mediene, statsadministrasjonen og tekstebransjen. Representanter fra Sverige, Danmark og Finland informerte om situasjonen i sine land.

Band V av Norsk Ordbok

ARNOLD DALEN

BERRE TO ÅR etter det fjerde bandet av *Norsk Ordbok* vart utgitt på slutten av 2002, ligg no det femte bandet føre. Bakgrunnen for at arbeidet med dette bandet har gått så fort, er at Stortinget i 2001 slutta seg til innstillinga frå Kulturdepartementet (Stortingsmelding 22 1999–2000) og vedtok å satse på at ordboksverket skulle gjerast ferdig i 2014, dvs. til 200-årsjubiléet for den norske grunnlova. Det medførte sjølvstøtt at det planlagte omfanget etter redaksjonsreglane som hittil hadde vori følgt, måtte leggas om, og det vart sett ei grense på 12 band for heile verket. Etter vedtaket om Norsk Ordbok 2014 har det derfor skjedd store forandringar i dette prosjektet: løyvingane er kraftig auka, det er tilsett mange fleire medarbeidarar, det er skipa ein eigen filial av redaksjonen i Trondheim (i dag med fire tilsette), materialet er digitalisert, det er utarbeidd fastare og klarare reglar for redigeringa, bl.a. når det gjeld eksempel på bruk av ord og tydingar, manuskripta for ordartiklane blir lagt direkte inn i eit nyutvikla redigeringsprogram, osv.

Band V er da det første resultatet av denne store satsinga. Heile 18 personar har vori med og redigert dette bandet, som omfattar det meste av bokstaven *H* (frå og med *harm*) og heile *I* og *J*.

Det ser såleis ut til at dei er i rute – faktisk litt før – etter den oppsette tidsplanen, og ein kan i åra som kjem, vente seg ei utgivingstakt på eitt band kvar attande månad. Dersom dei greier det, er det meir enn imponerende, for sjølv om det i 2014 vil vera 84 år sidan starten på Norsk Ordbok, er det berre 64 år frå det første heftet av band I vart utgitt (heile band I var fullført i 1966). Tilsvarande nasjonale ordboksverk plar gjerne vera hundreårsprosjekt (*Deutsches Wörterbuch* 1838–1961, *Woordenboek der Nederlandsche Taal* 1852–1998, *Svenska Akademiens ordbok* 1884–2004, enno ikkje fullført).

Det mest synlege resultatet av omlegginga er sjølve det grafiske bildet. Ordboka har både fått ein meir lesarvennleg font, som ikkje er meir plasskrevjande, og ho er lettare å finne fram i, bl.a. for di andre samansetningsleddet i samansette ord no er rykt ut mot margen på eiga line, f.eks.

ill-beisk adj (...)

-beist m (...)

-beisten adj (...) osv

Denne oppstillinga gir eit meir oversiktleg bilde enn det vanlege systemet i ordbøker der samansetningar kjem i fortløpande tekst under oppslaget for ordet i førsteleddet. Ein kunne ha ønskt at dei i Norsk Ordbok, i alle fall i dei store ordartiklane, hadde gått

enda eit steg vidare, og at kvar hovudtyding av eit ord eller ei samansetning hadde starta på ny line, men det ville sjølvsgagt ha kravd noko meir plass.

Elles er hovudprinsippa for ordartiklane i *Norsk Ordbok* dei same som før, men dei nye redaksjonsreglane krev visse innskrenkingar, både når det gjeld utval av oppslagsord og eksempel på bruk av ord i kontekst. Samtidig er sjølv grunnlaget for redigeringa utvida i og med at meir materiale er lagt inn i databasen. Til skilnad frå andre store nasjonale ordbøker, som registrer ordtilfanget ein kan finne i skriftleg materiale, skal Norsk Ordbok vera ei ordbok over «det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet», og det er ikkje tilfeldig at «folkemålet» her står før «skriftmålet». Det nynorske skriftspråket har ei kort historie. Det går berre om lag 150 år tilbake i tida, men i og med at det i utgangspunktet bygger på dei norske talemåla i bygd og by, er det dei, dialektane, som representerer den samanhengande nasjonale tradisjonen, i prinsippet tilbake til 1500-talet. Derfor er det i ordartiklane i det femte bandet, som i dei tidlegare, i regelen gitt opplysningar om variasjon i dialektane, både når det gjeld lydleg form, bøyning og bruk. Dette gjeld sjølvsgagt ikkje innlante og litterære ord. Dersom det ved ei nemning er geografisk betinga ulikskap i bøyning eller innhald, blir heimfestinga av varietetane utgangspunktet, og litterære belegg blir sett inn i denne ramma.

Opplysningar om geografisk plassering av uttale- eller tydingsvariantar ser elles ut til å ha vorti forenkla i forhold til tidlegare. Mens heimfestinga i

dei første banda var spesifisert, ofte med kommunenamn (etter den gamle kommuneinndelinga) og tillegget M, dvs. «medarbeidar», er den no mindre spesifikk, og det er tilvising til større område, f.eks. «Austl mst [mange stader]», «Shl sumst [Sunnhordland sumstad]», når det er fleire belegg frå eit distrikt, utan at alle bygder og byar er belagt. Sjølv om slike opplysningar er mindre nøyaktige, gir dei eit rettare bilde av utbreiingsmønsteret. Skilnaden på dette punktet ser ein tydeleg ved å samanlikna oppslagord i tidlegare band og i band V. Under **beisel** m i band I vil ein såleis sjå at det er to belegg for uttalen *beitl* (ØlenM, BrekkeM), og for uttalen *behl* er det vist til ØvRendal, Tynset, Oppdal, Rennebu, Snåsa, Sørli. Det seier seg sjølv at dei to uttaleformene fins fleire stader enn dei som er opprekna, men at Norsk Ordbok hadde belegg i setelarkivet berre derifrå. Under **hassel** m i band V får vi derimot slike opplysningar om uttaleformer: «*hatl* (ØvSirdal, Rog mst, Hl, So), *hatl'e* (Sfj mst)» osv. Den meir omfattande geografiske heimfestinga kan ha samanheng med at grunnlagsmateriale er sterkt utvida, men endring av redaksjonsprinsippa er nok her hovudsaka.

Norsk Ordbok skal gi eit bilde av ordtilfanget både i eldre og moderne nynorsk, og samtidig få registrert mest mogleg av ords-katten i dei norske talemåla. I og med at både skriftmål og talemål forandrar seg, må mykje av det som kjem med i eit slikt verk, nødvendigvis bli av historisk interesse. Særleg vil det gjelde dialektvokabular. Det er elles verdt å merke seg at interessa for gamle ord og uttrykk no har

fått eit utruleg oppsving, og i dei seinare åra har det vorti publisert lokale ordsamlingar frå alle delar av landet. Ein kan her spesielt merke seg at visse landsdelar som det tidlegare ikkje var så mange slike samlingar frå, no har fått sitt talemål langt betre dekt enn før. Det gjeld f.eks. Østfold, indre Austlandet og Nord-Noreg. Alt dette er materiale som Norsk Ordbok har hatt nytte av og har registrert. Om det tidlegare kunne vera eit geografisk misforhold i grunnlagsmaterialet for ordboka, ser det no ut til at dei underrepresenterte landsdelane har fått betre dekning. På tilleggslista over ekserperte arbeid som er med i band V, er såleis om lag ein femtedel litteratur eller samlingar frå Nord-Noreg.

Norsk Ordbok skal, på same måte som andre nasjonale ordbøker, både fortelje om norske ord og norsk ordbruk i eldre og nyare tid. Mange av dei registrerte orda og mange tydingar av ord vil sjølvsagt bli av historisk interesse. Spesiell terminologi knytt til eldre arbeidsliv og eldre samfunn har forsvunni eller er i ferd med komma bort i vår tid. Eit ord som ei **hodde** el. **hadde** 'hank, særleg på gryte' er vel

ikkje så kjent blant yngre folk i dag, men av opplysningane i Norsk Ordbok ser vi at det før var utbreidd over så godt som heile landet. Eit anna ord, som truleg heller ikkje er så kjent i dag, er **horr** m 'lin'. Det er vesentleg belagt frå Austlandet og i tillegg frå Oppdal og Surnadal. Det forekjem i ei samansetning som **horr-gul** adj, som truleg er kjent (i forma *hørgul*) fleire stader enn det eine belegget frå Oppdal som det er vist til, utan at samanhengen med ordet for 'lin' er klar for brukarane.

Å registrere og ta vare på gamle og nye ord og uttrykk er derfor ei viktig nasjonal oppgåve som *Norsk Ordbok* skal ta seg av. Ein kan håpe at ordboka ikkje berre blir ein dokumentasjon av det rike språklege materialet som ligg i eldre og yngre mål her i landet – det er sjølvsagt eit viktig kulturminneprosjekt – men at ho også kan bli inspirasjon og kjelde for alle som er interessert i eit variert språkleg uttrykk. Med satsinga på Norsk Ordbok 2014 er det utsikt til at fleire av oss som har kommi opp i åra, vil kunne få eit fullført leksikalsk hjelpemiddel. Det femte bandet gir gode utsikter i så måte.

Nei til valgfritt skriftlig sidemål

Norsk språkråd har i brev til Utdanningsetaten i Oslo i desember 2004 avslått å delta i en referansegruppe for forsøket Valgfritt skriftlig sidemål. I brevet kritiserer Norsk språkråd forsøket:

«Forsøk som sier seg å bedre holdningene til nynorsk sidemål uten at det blir forsket på den skriftlige ferdigheten i sidemålet, bidrar, etter vårt syn, til å undergrave nynorsk som skriftspråk. Forsøket Valgfritt skriftlig sidemål i Oslo kommune forholder seg ikke til gjeldende offisiell kultur- og språkpolitikk verken når det gjelder 1) språklig likestilling mellom nynorsk og bokmål eller 2) den politiske tilslutningen i Stortinget til å videreføre den skriftlige sidemålsopplæringen i skolen.

Som statens språkorgan takker Norsk språkråd derfor nei til å delta i en referansegruppe for dette forsøket.»

Norsk språkråd skriver videre i brevet til Utdanningsetaten:

«Norskfaget som helhet, legitimeringen av dette og sidemålsspørsmålet er noe Språkrådet alltid har vært opp-tatt av, og forskning og forsøk i språk og språkopplæring er noe vi gjerne vil være med på å støtte opp om. Vi mener at situasjonen er overmoden for konstruktive forsøk med skriftlig nynorsk sidemål i opplæringen. Vi finner det likevel ikke riktig å delta i en referansegruppe til forsøket Valgfritt skriftlig sidemål i Oslo kommune. Denne konklusjonen baserer seg på følgende forhold:

1 Språklig likestilling

Bokmål og nynorsk er likestilte målformer (skriftspråk) i Norge. Skriftlig sidemålsopplæring i grunn- og videregående skole er en forutsetning for funksjonell likestilling mellom de to skriftspråkene. Innst. S. nr. 109 (2001–2002) Målbruk i offentlig teneste sier: «Fleirtalet er samd i at den obligatoriske sidemålsundervisninga i skulen er ein avgjerande føresetnad for å kunne handheve målbruksreglane innanfor statsforvaltninga.»

2 Opplæring i sidemål

Spørsmålet om opplæring i skriftlig sidemål er behandlet i Innst. S. nr. 268 (2003–2004) Kultur for læring. Her blir det slått fast av et bredt politisk flertall at den skriftlige opplæringen i sidemål skal fortsette: «Et [...] flertall, medlemmene fra Arbeiderpartiet, Høyre, Kristelig Folkeparti og Venstre, viser til at departementet foreslår å videreføre den skriftlige opplæringen i sidemål. Dette flertallet støtter dette.»

Sammenhengen mellom språklig likestilling og opplæring i sidemål er behandlet i St. meld. nr. 9 (2001–2002) Målbruk i offentlig teneste:

«*Departementet ser det som ein avgjerande føresetnad for å kunna handheva dei andre målbruksreglane innanfor statsforvaltninga at det framleis skal vera ei plikt etter lova at den enkelte tilsette skal bruka både bokmål og nynorsk. Det fundamentet som dette lovkravet i praksis byggjer på, er den obligatoriske sidemålsundervisninga i skolen.*» (Uthevet i meldingen).

Notisar

Ny nordisk språkpolitikk

Nordens språkråd har utarbeidd utkast til ei fråsegn om nordisk språkpolitikk. Framlegget har vore på høyring og skal etter planen underteiknast av dei ansvarlege ministrane til hausten. Du finn lenkje til dokumentet under Aktuelt på nettstaden til Norsk språkråd.

Rosings språkpris

Gyldendal Akademisk/TISIP fekk i april Rosings språkpris 2005 for gode lærebøker og fagbøker i datafag, og for boka Webprogrammering i PHP spesielt.

Rosings språkpris vart skipa i 2002 av Den Norske Dataforening og Norsk språkråd. Prisen skal oppmuntre til bruk av godt norsk språk i informasjons- og kommunikasjonsteknologi.

Dansk Sprognævn fyller 50

Norsk språkråds systerorganisasjon i Danmark, Dansk Sprognævn, er 50 år. Nemnda vart skipa i 1955, tre år etter skipinga av Norsk språknemnd, forgjengaren til Norsk språkråd.

Den danske språknemnda har status som forskingsinstitusjon og har tre hovudoppgåver:

- å følgje utviklinga av det danske språket
- å gje råd og informasjon om det danske språket
- å fastsetje den danske rettskrivinga.

Dei tilsette i den danske språknemnda følgjer med i språkutviklinga ved å lese aviser, blad og bøker og hente stoff frå radio og TV. Nye ord blir

noterte i ordkartoteket og i den elektroniske databasen. Kartoteket omfattar i dag ca. 265 000 ulike ord fordelte på 900 000 kort. Kwart år veks kartoteket med 10 000 kort.

Liksom Norsk språkråd svarar den danske språknemnda på spørsmål på telefon og e-post. Kwart år får nemnda ca. 14 000 språkspørsmål. Først og fremst er det private verksemder, offentlege kontor og institusjonar som kontaktar nemnda.

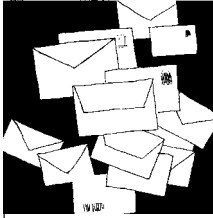
Den danske språknemnda gjev ut *Retskrivningsordbogen*. Boka er den offisielle ordboka for dansk rettskriving og skal følgjast av alle offentlege institusjonar og av skulane. Siste utgåve er frå 2001 og omfattar 64 000 ord, om lag det same som den norske Bokmålsordboka. Nettsider: www.dns.dk

Forståeleg språk for alle?

Dette var tittelen på den tredje nordiske konferansen om klarspråk, som vart halden i november 2004 på Kongsberg. Konferansen samla deltakarar frå offentlege organ, private rådgjevingsfirma og nokre store bedrifter.

Ordet «klarspråk» har vore brukt som term i svensk dei siste tiåra om klart, enkelt og forståeleg språk som eit ideal for offentlig språkbruk. Det står i motsetnad til «kansellistil», «byråkratspråk» osv. – det som på engelsk har vore kalla takespråket.

Rapporten frå konferansen er på 120 sider, inneheld foredraga og kostar 75 kr.

Redaksjonen tar gjerne mot brev fra leserne. Det kan være kommentarer til artiklene og emner i bladet,

interessante ord og uttrykk en har kommet over; nyord, spørsmål eller annet. Adressen er: Språknytt, Norsk språkråd, Postboks 8107 Dep, 0032 OSLO.

Spørsmål: Jeg har lenge lurt på riktigheten av skrivemåten *undertegnede*. For meg høres det ut som om denne formen betyr 'en som er undertegnet'. Jeg synes formen *undertegnende* er mer riktig, for den betyr 'en som undertegner'. Er dette riktig, eller er det en helt gal oppfatning av betydningen av ordformene?

Svar: Siden verbet heter å *undertegne*, kan man kanskje mene at *undertegnende* (den som undertegner) ville ha vært mer logisk enn *undertegnede*. Men saken er at det er *undertegnede* det heter, og hvis en skriver noe annet, vil det bli oppfattet som feil.

Denne uttrykksmåten er trolig flere hundre år gammel og har paralleller i andre språk: *Unterzeichneter* på tysk og *le soussigné* på fransk.

Spørsmål: På min arbeidsplass begynte vi å filosofere over ordet *kjeledress/kjeldress*. Det var mange teorier, men den mest seriøse gikk på at det var arbeidstøy brukt i forbindelse med en eller annen type stor fyrkjele e.l. Vet vi noe mer eksakt?

Svar: Norske ordbøker gir opplysninger om hva en kjeledress er, men ikke om hva opphavet til ordet er. I W.A. Kirkebys «Stor norsk-engelsk ordbok» står *kjeledress* oversatt med:

1 (for voksne): *boiler suit*. I USA heter det samme *coveralls*.

2 (for barn): *combination suit, storm suit*. I USA kan det også hete *snow suit*.

Boiler betyr 'kjele', nærmere bestemt 'fyrkjele'. Heller ikke i engelske ordbøker står det hva *boiler suit* kommer av, men det du har gjettest på, er høyst sannsynlig det riktige.

Et plagg som ligner på kjeledressen, er *overallen*. Uttalen er enten slik ordet blir skrevet, eller *åverall*. Den siste uttalen viser at ordet må ha engelsk opphav, og det engelske ordet er *overalls*, som altså egentlig er et ord i flertall, men det betyr 'en overall'.

Ordet *overalls* ligner svært på *coveralls*, som vi alt har nevnt som det amerikanske ordet for *kjeledress*. Ordet *coveralls* er trolig dannet etter mønster av *overalls*, og det er jo et godt ord i og med at det beskriver en viktig funksjon ved dette plagget, nemlig at det dekker alt 'covers all'.

Spørsmål: Uttrykket å *svelge med hud og hår* heter i Sverige *svälja med hull och hår*. Kan det være slik at *hud og hår* er en variant som har oppstått på grunn av en misforståelse, og at det opprinnelig het *hull og hår* hos oss også?

Svar: Svensk har uttrykket *med hud og hår* ved siden av *med hull och hår*. Det norske ordet som tilsvarer svensk *hull*, er *hold*, som betyr 'kjøtt på kroppen', jf. uttrykket *være i godt hold*, dvs. 'være fyldig'. I Ordbog over det danske Sprog står det at uttrykket på dansk heter *med hud og hår*. Det henvises også til at det på engelsk heter *hair and hide* (hår og hud) eller *hair and hoof* (hår og hov), tysk *mit Haut und Haar* (med hud og hår).

Av disse uttrykkene er det det svenske *med hull och hår* og det engelske *hair and hoof* som avviker mest fra de øvrige. I tillegg avviker det engelske og det svenske uttrykket fra hverandre i og med at *hull* og *hoof* er helt forskjellige ting. Disse to omstendighetene og det at dansk *med hud og*

hår, tysk *mit Haut und Haar*, nederlandsk *met huid en haar* og engelsk *hide and hair* inneholder akkurat de samme betydningselementene, kan tyde på at det er denne typen som er den opprinnelige.

Spørsmål: Språkrådet har anbefalt oss i NTB å kalle den nye paven *Benedikt 16.*, men jeg ser at de fleste aviser og nettsted-er bruker romertallet: *Benedikt XVI*. Hva er begrunnelsen for at vi bør bruke 16.? Det er vel tradisjon også for konger å bruke romertall? Jeg synes selv at 16. er mer forståelig, men vi må også ta hensyn til hva våre kunder velger å bruke.

Svar: Ifølge de offisielle skrivereglene kan både romertall og arabertall brukes. Språkrådet har i alle år anbefalt arabertall. *Benedikt 16.* er altså den skrivemåten vi anbefaler.

Det kan være nyttig å snu spørsmålet ditt: Er det noen grunn til å bruke romertall? De fleste har i dag lite kjennskap til romertall, og det er ikke opplagt at leserne forstår at for eksempel *Benedikt XIV* var *Benedikt 14*. Det er også veldig lett å forveksle *Benedikt XIV* (den 14.) med *Benedikt XVI* (den 16.), siden vi ikke er vant til å bruke bokstaver som talltegn. Det ser ut til at NTB's kunder velger å bruke den skrivemåten de finner i utenlandske tekster. Det må være en fordel for leserne at NTB bruker våre vanlige ordenstall.

Spørsmål: Jeg har slått opp ordet *frisbee* i Bokmålsordboka på nettet, med følgende resultat:

frisbee frisbee -en (utt frisbi; eng., visstnok etter Frisbie, paibakeri i Connecticut, fordi bakeriets paiformer kunne brukes til å kaste med) (kasting med) konkav plastskive, skjenebrett, sendeplate .

Det var jo interessant. Men så begynte jeg å fundere, for jeg skulle skrive ordet i bestemt form entall. Ordbokangivelsen *frisbee-en* skulle tilsa skrivemåten *frisbeen*, som oppstår hvis en til-

føyer endelsen *-en* og sløyfer den tredje vokalen. Men jeg synes ikke dette ser bra ut, fordi denne skrivemåten slett ikke gir en god representasjon av uttalen 'frisbi-en'. Jeg tenkte da at siden skrivemåten med to e-er er engelsk, må *-en*-endelsen tilføyes med bindestreken foran: *frisbee-en*. Etter mine begreper er dette det mest korrekte (bedre enn *frisbee'en* – for det mangler jo ikke noen bokstav her). Men vakkert er det på ingen måte. Hva mener Norsk språkråd? Mitt problem ville også være løst hvis vi fornorsket skrivemåten helt og skrev *frisbien*. Ordet *frisbee* har fått sin plass i talespråket, og vi må kunne skrive det. Hvilken skrivemåte tilrår dere i bestemt form entall?

Svar: Takk for skarpsynte observasjoner. I prinsippet er korrekt bøyning av et ord den bøyningen som Norsk språkråd har fastsatt. Denne bøyningen vil normalt framgå av ordbøker som Tanums store rettskrivningsordbok og Bokmålsordboka, som følger offisielle rettskrivningsvedtak.

Engelske lånord som *frisbee* utgjør et problem i denne forbindelse. (Andre slike ord er «jamboree» og golfuttrykket *tee*.) Her har en egentlig aldri funnet fram til noe funksjonelt bøyingsprinsipp som kan gjennomføres konsekvent. I tillegg kan oppføringen i ordbøkene virke tilfeldig og ufullstendig.

Norsk språkråd mener at den riktige bøyningen av *frisbee* på bokmål er:

frisbee – frisbeen – frisbeer – frisbeene

Også *jamboree* må bøyes på denne måten. Vi regner altså ikke *frisbee-en* osv. som riktig. Derimot må *tee* danne et unntak fra dette bøyingsmønsteret. Her oppgir Tanum bøyning med bindestrek: *tee-en* osv., og noen annen løsning er nok i praksis umulig. Enten dette nå virker inkonsekvent eller uestetisk eller begge deler, er det likevel nettopp slik vi oppfatter reglene og oppføringen i ordboken. Vi er for øvrig helt enig i at det ville vært løst for lengst om vi kunne ha norvågisert skrivemåten av *frisbee* til *frisbi*.

Frå side 6 ... *Fornamn i 1905*

samanheng, for utlendingar som kjenner til *Et dukkehjem* av Ibsen, kan få «norske» assosiasjonar når dei hører dette namnet. I nokre land, t.d. Tyskland og Russland, er *Nora* også brukt som namn på skodespelet. Kanskje

Nore skulle få sjansen som gutenamn i 2005? Som tidligare nemnt såg Tegnér på *Nore* som ei personifisering av Noreg. Og riktig stas ville det ha vorti om eit tvillingpar vart heitande *Nora* og *Nore*.

Trykksaker frå Språkrådet

- eks. Kjønn, språk, likestilling. 20 s. Gratis. (Klassesett à 30 eks. kr 90)
- eks. Derfor trenger vi språkteknologi på norsk. 8 s. Gratis.
- eks. Purisme på norsk? Norsk språkråds skrifter nr. 4. 72 s. Kr 50.
- eks. Ordtilfanget i nynorsk – synsmåtar og røynsler.
Norsk språkråds skrifter nr. 5. 114 s. Kr 50.
- eks. Ordbok for fysikk og kjemi til skolebruk. Norsk språkråds skrifter nr. 7. 154 s. Kr 195.
- eks. Språknytt nr. 1-2, 2001. Temanummer om sidemål. Gratis. (Klassesett à 30 eks. kr 90)
- eks. Språknytt nr. 3-4, 2003. Temanummer om språk i den muslimske verda. Gratis.
(Klassesett à 30 eks. kr 90)
- eks. Språknytt nr. 3-4, 2002. Temanummer om norsk språkutvikling 1950-2000. Gratis.
(Klassesett à 30 eks. kr 90)

Namn:

Adresse:

Postnummer og -stad:

Trykksaker som ikkje er gratis, blir sende med faktura.

FORFATTERNE

Gulbrand Alhaug er professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Tromsø. Han har nettopp utgitt boka *Fornamn i Noreg frå 1900 til 1975 – med vekt på endringar i namnemønsteret*.

Olaf Almenningen er tidligere leder i Noregs Mållag, fra 1987 redaktør i Norsk Ordbok ved Universitetet i Oslo.

Jarle Bondevik er professor emeritus fra Universitetet i Bergen. Tidligere medlem av fagnemnda i Norsk språkråd. Han har bl.a. forsket i nynorsk bibelspråk. Siste bok: *Og ordet vart nynorsk*, Bergen 2003.

Arnold Dalen er pensjonert professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Trondheim, NTNU, og har dialektgransking, med særlig vekt på trønderske dialekter, som spesialområde.

Tor Guttu er førsteamanuensis ved Institutt for lingvistikk og nordistikk ved Universitetet i Oslo. Han har redigert flere ordbøker.

Botolv Helleland er førsteamanuensis i stedsnavngransking ved Universitetet i Oslo

og siden 1984 en av statens navnekonsulenter, forfatter av flere bøker og tallrike artikler om navn.

Lars Roar Langslet er tidligere stortingsrepresentant og kultur- og vitenskapsminister. Har bl.a. skrevet riksmålsbevegelsens historie, *I kamp for norsk kultur* (1999).

Thore Roksvold er førsteamanuensis i norsk språk og stil og leder for Journalistutdanningen ved Høgskolen i Oslo.

Helge Sandøy er professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Bergen. Arbeider særlig med sosiolingvistikk, talemål og språkhistorie.

Trond Trosterud er doktorgradsstipendiat i lingvistikk ved Universitetet i Tromsø.

Kjell Venås har vært professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Oslo. Har skrevet bøker og artikler om målføre, stedsnavn, sosiolingvistikk og faglige biografier om Ivar Aasen, Marius Hægstad og Gustav Indrebø.

Omslagsbilde:

Nasjonalbiblioteket, Småskriftsamlingen

INTERNETT

Tekstene i dette nummeret fins også på Internett: <http://www.sprakrad.no>

NORSK SPRÅKRÅD

Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

Telefon: 24 14 03 50

Telefaks: 24 14 03 51

Ansvarlig redaktør:
Sylfest Lomheim

Redaktører:

Svein Nestor

E-post: nestor@sprakrad.no

Åsta Norheim

E-post: norheim@sprakrad.no

Signerte artikler står for forfatterens syn. Redaksjonen forbeholder seg rett til å

publisere innsendte artikler på Internett.

Fire nummer i året

Redaksjonen avslutta 10.05.2005

Form: NIGARD ANS, Venabygd
Trykk: PDC Tangen 2005

ISSN 0333-3825

B

NORGE/NOREG

Returadresse:
NORSK SPRÅKRÅD
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

ISSN 0333-3825